

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

УКРАЇНА В СИСТЕМІ
ДУХОВНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ
ТА ПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ
ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Київ 2006

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

**МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА НАН УКРАЇНИ**

**УКРАЇНА В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ,
ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ
КООРДИНАТ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО
СВІТУ**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ 2006

УДК 37.017.92
ББК 74.2
У – 45

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу. – К.: Національна академія управління, 2006. – 280 с.

ISBN 966-8406-16-8

У збірнику представлені матеріали учасників V науково-практичної конференції «Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу», проведеної 12 травня 2005 р. Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України за підтримки Національної академії наук України, а також журналу «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія: *Єрмошенко М. М.*, д. екон. н.
Єрохін С. А., к. екон. н.
Ільчук Л. І., к. політ. н.
Осічнюк Ю. В., д. філос. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол №6 від 21.12.2005 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол №1 від 27.01.2006 р.).

Упорядник: *Буряк Л. І.*, к. іст. н., завідувач кафедри суспільних наук
Національної академії управління.

УДК 37.017.92
ББК 74.2
У – 45

© Національна академія управління, 2006

ISBN 966-8406-16-8

ЗМІСТ	3
Науково-практична конференція "Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу"	7
Ющенко К. Вітання учасникам науково-практичної конференції	9
Архиєпископ Димитрій (Рудюк) Духовне відродження українського суспільства в умовах світових глобалізаційних процесів	10
Мирошніченко А., Лягін Д., Коваленко О. Нова система координат для України майбутнього	22
Ільчук Л. І. Національні інтереси України за умов глобалізації та євроатлантичної орієнтації	25
Кардинал Любомир Гузар Глобалізація і Україна	30
Архиєпископ Ігор (Ісіченко) Дар свободи і пастирська місія церкви	32
Протоієрей Миколай Макар Реальність духовної еволюції людини в Україні	40
Єпископ Станіслав Широкоградюк Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу	45
Шейх Ахмед Тамім Тероризм и глобализация	47
Рябчук М. До проблеми українсько-російських асиметричних відносин: конфлікт ідентичностей	53
Політична стратегія і духовні виміри в умовах глобалізації	
Филипович Л. О. Діалог церкви і влади в нових політичних умовах ...	69
Королюк Ю. М. «Новий світовий порядок» як предмет богословських рефлексій	76
Гошовська В. А. Україна як соціальна держава: теорія, практика та реалії формування через механізм соціального діалогу як складової соціальної безпеки і соціального миру в суспільстві	79
Плечко С. П. Визначення України у глобалізованому світі: історичний аспект	84
Тупчієнко Л. С. Політична ситуація в Україні: спроба аналізу і потреба корекції	93
Павка Л. В. Європейськість України як концептуальна ідея політичної програми В. Липинського	97
Кисіль Ю. М. Політична стратегія України в умовах глобалізації: політологічний аналіз	100

Ількова О. Г. Україна – Польща: історичні випробування та сучасні перспективи відносин	106
Тархова Н. Є. Вплив національного менталітету на формування політичної свідомості та культури	109
Паламарчук М. О. Глобалізація та ефективність механізмів народовладдя: виклики та перспективи	112
Траверсе О. О. Політичний лідер і лідерство: проблеми формування в Україні	115
Голотін С. І. Ісламський екстремізм як загроза національній безпеці в умовах глобалізації	118
Суворова О. Політична реформа в Україні та українському суспільстві	123

Економічні та соціальні перспективи України в контексті євроатлантичних орієнтацій

Сивак А. В. Соціальна держава: від декларацій до втілення	126
Арутюнов В. Х. Моральні виміри ісламського виклику західним раціонально-утилітарним моделям банкінгу	131
Набруско І. Ю. Реклама як фактор соціалізації у сучасному українському суспільстві	138
Руденко О. М., Гогіна Л. М. Світоглядно-ідеологічний стан українського суспільства щодо зовнішньополітичного та соціально-економічного курсу інтеграції України	143
Білоус В. С. Основний закон синергетики, його сутність і механізм реалізації в умовах глобалізації світових господарських зв'язків	148
Давидюк О. О. Соціальне партнерство як напрямок оптимізації соціально-трудова відносин	152
Александров М. П. Інноваційний розвиток України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів	157
Козюра І. В. Перспективи і пріоритети розвитку системи місцевого самоврядування в Україні у контексті євроатлантичної орієнтації	159
Бутівшенко С. В. Оптимізація державного управління – важливий чинник реалізації основних положень соціальної держави	162
Медвідь З. В. Фінансові важелі реалізації принципів соціальної держави	164
Кравченко Н. О. Розвиток туризму в контексті глобалізаційних процесів	168
Швець П. А. Глобалізація як закономірність розвитку продуктивних сил регіонів	171

Артем'єва І. О. Діяльність українських корпорацій як ключовий фактор економічного розвитку України в умовах глобалізації	174
Остропольська Є. В. Формування мотивації прийняття інноваційних рішень у сучасних соціоінженерних системах	177
Ус І. В. Інтеграція України до світової економічної системи в рамках СOT	179

**Історичні і культурні традиції, гуманістичні ідеали
на хвилі глобалізаційних процесів**

Піскун В. М. Культура та національна ідентичність в епоху глобалізації: виклики часу і відповідь спільнот	182
Решетніков Ю. Є. Церкви України і європейський вектор розвитку держави	188
Баранівський В. Культурно-освітні виміри особистості в умовах глобалізації	195
Павленко П. Ю. Християнська моральна доктрина в контексті української етнічної культури	198
Пітякова Т. С. Місія традиції в глобалізованому світі	201
Горенко-Баранівська Л. І. Національна культура в системі українознавства	203
Крижешевська Л. Ю. Українська культура в контексті глобалізаційних трансформацій: нерелігійних досвід	207
Крупник Л. О. Збереження української народної культури в умовах глобалізованого світу	210
Лопушинський І. П. Зростання державної ролі української мови в сучасному глобалізованому світі	213
Кузенко О. Й. Загальнолюдські та національні орієнтири в педагогічній думці Галичини початку ХХ ст.	215
Артюх А., Батова О. Самобутність української жінки	218
Нікішов Л., Чурікова А. Інтелектуально-художній вплив українства в процесі творення зарубіжних культур	224
Расін Б. Химерність архітектурного мислення В. Городецького (різні етнічні впливи)	227
Беспалова Г. Формування українського ментальності	232
Пихалова Ю. Відображення української ментальності в романтичному кіномистецтві 60-х років	232
Кочубей Т. Д. Розвиток педагогічної думки у ХVІІІ ст.: Георгій Кониський	235

Татарин Я. Г. «Національне» як особлива форма інтеграції у вселюдську спільноту	238
Зуєв А. В. Зростання ціннісної заданості людини: триумф техніки чи загибель духу?	241

Діалог культур: етикет і комунікація

Дерев'яно Т. М. Авторитарність та гуманізм: образи моралі та етики	243
Грива О. А. Формування толерантності – шлях до порозуміння в полікультурному середовищі	249
Василевська Т. Е. Поцінування особистості як установка управлінської етики	252
Абрамов В. І. Мораль у Збройних силах України та стандарти керівництва	254
Покотило Г. М. Мистецтво і політика: діалектика взаємовідносин ..	257
Фельдман О. Я. Реклама як специфічний різновид міжкультурної комунікації	260
Северин Л. В. Взаємозв'язок моралі та економіки в умовах глобалізованого світу	263
Заболотна В. О. Духовні виміри соціальної моралі	265
Сергєєв А. В. Ordo et connexio або divide et impera: два виміри глобалізації	268
Лесів Т. До проблеми художнього образу в сакральному мистецтві	271
Голубкова А. Морально-етичні аспекти самоствердження особистості в глобалізованому світі	274

Науково-практична конференція «Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу»

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» став місцем, де традиційно збираються представницькі науково-практичні конференції, на яких обговорюються та формулюються основні підвалини, що на них має будуватися життя людини в умовах сучасного світу. У конференціях зазвичай беруть участь провідні вчені-філософи, історики, політологи, культурологи, духовні лідери різних конфесій, молоді науковці та студенти. Попередні конференції були присвячені таким темам: «Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)»; «Духовно-моральні виміри українського суспільства: погляд XXI століття»; «Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій»; «Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива».

У даному збірнику представлені матеріали п'ятої науково-практичної конференції, яка проходила у травні 2005 р. Вона була продовженням і, одночасно, новим кроком щодо розробки на науковому рівні та актуалізації питань визначення місця України у глобалізованому світі з урахуванням її історичних традицій, а також змін, що відбулись в українському суспільстві останнім часом.

Співорганізаторами заходу були Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, журнал «Актуальні проблеми економіки».

Роботу конференції відкрив ректор Національної академії управління С. А. Єрохін, який наголосив на актуальності теми зібрання і зачитав привітання учасникам конференції від голови Наглядової ради Міжнародного фонду «Україна 3000» К. М. Ющенко. У Пленарному засіданні взяли участь Патріарх Української греко-католицької церкви Любомир Гузар, єпископ Києво-Житомирської дієцезії Станіслав Широкоградюк, ректор Духовної академії і семінарії, архієпископ Переяслав-Хмельницький Димитрій, член-кореспондент НАН України М. Михальченко, член редколегії часопису «Критика» М. Рябчук, представники Міжнародного фонду «Україна 3000» та ін.

Після завершення пленарного засідання дискусією було продовжено у секціях за напрямками: «Політична стратегія і духовні виміри в умовах глобалізації»; «Економічні та соціальні перспективи України в контексті євроатлантичних орієнтацій»; «Історичні та культурні традиції і гуманістичні ідеали на хвилі глобалізаційних процесів»; «Діалог культур: етикет і комунікація».

Проблематика конференції, відповідно до її назви, була різноманітною та багатогранною. Учасниками зібрання було обговорено широке коло питань, серед яких: 1) духовні виміри України і процеси глобалізації: основні перспективи та тенденції розвитку; 2) гуманістичні проекти: зміст та історична доля; 3) духовна еволюція людини в світі і в Україні: утопія чи реальна перспектива; 4) етичні ідеали сучасності: світовий та український досвід; 5) історичні та культурні традиції на хвилі глобалізаційних процесів; 6) політична стратегія України за умов глобалізації; 7) економічні, соціальні, культурні перспективи України в контексті євроатлантичних орієнтацій; 8) Україна як соціальна держава; 9) механізми реалізації основних положень соціальної держави в сучасній системі глобалізаційних процесів.

Робота конференції ще раз переконливо засвідчила великий і непідробний інтерес в українському суспільстві до духовно-цивілізаційних проблем сучасності та бажання шукати відповіді на гострі питання сьогодення.

ВНОО, м. Київ, вул. Тараса Шевченка, №4, тел. 425-84-01

ЄДРПОУ 30167513, рр 2990000291 в лб "АВІСТ", МФО 301175

Львів-300

11 травня 2005

**ВІТАННЯ УЧАСНИКАМ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
"УКРАЇНА В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ТА
ПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ"
12 ТРАВНЯ 2005 РОКУ**

Шановні учасники конференції!

Наша держава обирає шляхи майбутнього гармонійного розвитку. Перехрестя, на якому ми стоїмо, відкриває шляхи до зростання духовності людини та сталості розвитку країни.

Україна дивиться у майбутнє нового змїтру, нової системи цінностей, описує на розробку і розбудову орієнтирів та підручниця для торування шляхів гармонійного руху у глобалізованому світі. Тому таким важливим є виявлення духовних, економічних та політичних тенденцій розвитку сучасного світу, знаходження місця та ролі України у світовій динаміці руху, на що й спрямована конференція.

Ми так хочемо докзати зусиль до прояву нової системи координат, у якій будуватиметься майбутнє України. Тому Фонд "Україна 3000" започаткував проєкт "Розвиток людини в Україні і світі: погляд у майбутнє". Саме напрям та глибина погляду визначає систему координат розвитку країни. Ми бачимо те, що вважаємо цінним на даному етапі розбудови. Основною цінністю України початку третього тисячоліття стає людина. Тому система координат майбутнього руху України має відображати дуковий розвиток людини у сталому гармонійному оточенні.

Ми вдячні та організованій діалог та бажаємо конференції успіху та корисних результатів.

З повагою,

Катерина Ющенко!
(С. Ющенко)

Катерина Ющенко,
Голова Наглядної Ради Фонду "Україна-3000"

Архиєпископ Димитрій (Рудюк)*

ПРО ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТУ

Сьогодні все більше і більше богослови і просто віруючі говорять про відступлення, апостасію як зовнішню так і внутрішню. У світі сьогодні відбуваються процеси, які все далі і далі нас відводять від Бога, від вічного Джерела життя. І кому як не нам сьогодні на початку III тисячоліття дана можливість вкотре заявити і забити тривогу в українському суспільстві і по всьому світові – людство повинно схаменутися, зупинитися і переосмислити всі явища, які відбуваються у світі без Божого на те благословення.

Церква і глобалізаційні процеси. У наш час у світі посилюються глобалізаційні процеси: світ стає все більш тісним і взаємозв'язаним. Слово «глобалізація» стрімко увірвалось у наш лексикон зовсім недавно. Що стоїть за цим терміном? Хто продукує і розкручує цю ще до кінця незрозумілу, але потужну реальність? Як на це все реагувати – ховатися? Протистояти? Пробувати жити як і раніше? Використати її для місії Церкви? Ці питання сьогодні досить активно обговорюються.

Глобалізація з точки зору християнського вчення. Яке ж все ж таки можна дати визначення терміну «глобалізація», виходячи із вищезазначеного. Глобалізація – процес, у результаті якого на перший план виходять проблеми загальносвітового характеру. Отже, глобалізація – явище сучасне, яке знаменує початок певного етапу історичного процесу і відображає результати розвитку науки і техніки. Проблемність глобалізації, як феномена і як процесу, обумовлена її парадоксальністю. Так, наприклад, її витoki лежать у західній частині світу, яка історично зв'язана з християнством. Але в той же час їй властива підкреслена секулярність. Маючи об'єктивний характер, глобалізація одночасно є результатом діяльності людей, які керуються сповна визначеними особистими і корпоративними уявленнями про світ і місце людини в ньому.

* Ректор Київської духовної академії і семінарії, архиєпископ Переяслав-Хмельницький, кандидат богословських наук

Церква і інформаційна глобалізація. Виникнення сучасних комунікаційних засобів набагато полегшило передачу інформації, поширення різноманітних учень і культур. Зараз, щоб донести Слово Боже до найвіддалених куточків світу, православному місіонеру не потрібно відправлятися в далеку дорогу – достатньо відкрити сторінку в Інтернеті, затративши для цього мінімум зусиль і матеріальних засобів. Так, з одного боку, інформаційна глобалізація відкриває для Православ'я нові можливості у світі, якими багато хто із нас активно користується, а з другого, не можна не бачити того, що на світовому інформаційному просторі домінують сили, чужі не тільки істинному Християнству, але й взагалі будь-якій релігії.

Сьогодні стало очевидним, що жодні засоби масової інформації (ЗМІ) не можуть існувати без реклами і рекламних роликів. Реклама змальовує псевдореалістичну картину, на якій зображений нагородований, задоволений, багатий світ. Реклама спрямована на те, щоб з будь-якого об'єкта – культурного, релігійного, історичного, природнього – зробити річ і людину перетворити у споживача. Підміна святих релігійних понять, з якими віруючий ототожнює свою майбутню участь і спасіння в Бозі, в рекламі очевидна і для кожного православного образлива. Так, наприклад, «Нове життя» – журнал; «Змінимо життя на краще» – пілосос; «Смак істинної насолоди» – сік; «Райська насолода» – батончик «Баунті»; «Душа танцює» – жувальна гумка. І насамкінець вислови, які прямо підмінюють Божественний Промисел і Його владу над цим світом: «Весь світ у твоїй кишені» (пер. вислів із чину богослужіння «Ти весь світ носиш у Своїх лодонях», або «Весь світ біля ваших ніг» (пер. вислів із чину богослужіння «І земля підніжок ніг Твоїх»). Показовою в цьому розумінні є реклама автомобіля «Фольксваген», яка зі скандалом була показана на екранах Європи. Вона демонструє немовби Таємну Вечерю, на якій Господь говорить апостолам: «Вітаю вас! Народився новий «гольф»!». З одного боку – реклама розрахована на довіру європейських традиціоналістів, а з іншого – робиться спроба перетворити і євангельське свідчення, і апостолів, і Самого Христа в полишений реальності знак.

Дедалі активнішими, агресивнішими і бруднішими стають так звані виборчі технології, які безпосередньо пов'язані із ЗМІ. Сьогодні голос виборця залежить від думки засобів масової інформації. А від кого ж залежать ЗМІ? Майже стихійний процес секуляризації, активно підганяється інформаційними елітами сьогодення. А це оз-

начає, що механізми демократичного голосування аж ніяк не можуть служити гарантом того, що до влади колись не прийде явно антихристиянська владна група.

Церква, глобалізація та світова влада. Принади влади в історії падшого людства були настільки суттєвими, що ними диявол пробував спокусити навіть самого Спасителя, Сина Божого. Диявол спокушував Його трьома можливостями влади: влади над матерією («скажи, щоб каміння стало хлібами»); влади політичної («всі країни світу віддам Тобі, якщо впавши ниць Ти поклонишся мені»); влади духовної («кинься вниз, і ангели Тебе підхоплять»). Ці три спокуси влади так і залишилися найбільш дієвими в людях і цілих суспільствах.

Глобалізація ставить і інше проблемне питання про владу у світі. Падіння авторитету держави стало глобальною проблемою. Можна тут виділити декілька причин. По-перше, питання влади перемістилося із ділянки спадкоємності в площину виборчого права. Це добре. Але влада все більше і більше стала предметом політичної боротьби між партійними, клановими, фінансовими і навіть кримінальними угрупованнями. По-друге, функції держави, наприклад, захист свобод і прав громадян, все очевидніше присвоюються глобальними міждержавними об'єднаннями. А для багатьох транснаціональних компаній взагалі стали неприйнятними такі поняття, як державний суверенітет, громадянська приналежність, які замінюються ними на приналежність корпоративну. Інститут держави поступово втрачає суверенітет в економічній сфері, втрачаючи необхідність підтримувати національну валюту, вводячи систему електронних грошей, загальної валюти, євро.

Ще не вщухли баталії з приводу згадування про християнське коріння Європи в Європейській конституції, як вже нова хвиля дебатів захитала Старий світ – на цей раз у зв'язку з прийняттям урядом Франції закону про заборону носіння релігійних символів у громадських місцях.

Категоричне небажання значного числа європейських політиків включити згадування про християнство в Євроконституцію і рішучий спротив більшості французьких громадських діячів будь-якому відкритому прояву релігійної віри, а також подібні явища, що спостерігаються в різних частинах Європи, – це лише надводна частина айсберга. Ці явища підтверджують послідовний, систематичний, цілеспрямований наступ войовничого секуляризму на залишки

європейської християнської цивілізації, бажання розправитися з нею раз і назавжди.

Про духовний стан людства в умовах глобалізації. Які ж причини сучасної духовної кризи ведуть до знищення багатовікових традицій людського буття, зіткнувшись з якими Православ'я не може бути осторонь?

Це:

- уніфікація соціальної ролі чоловіка і жінки;
- криза сімейних відносин на рівні батьки – діти, чоловік – жінка;
- пропаганда насилля;
- аборти;
- поблажливість стерилізації і контрацепції;
- пропаганда гностицизму і езотиризму в освіті;
- віртуальне спілкування молоді виключно через Інтернет і криза міжособистісних відносин – самотність, замкнутість, депресія.

На жаль, сьогодні у споживацькому суспільстві всі шукають вигоди і в самому шлюбі. Тому на яву велика кількість шлюбів нездійснених. Розлучень у нас багато тому, що сім'я будується не на християнських цінностях, а на меркантильності. Світ став байдужим до сімейних цінностей. Суспільства європейської цивілізації їх не плетуть. У зв'язку з цим розуміння християнського шлюбу, як такого, втрачено. Сьогодні все більше і більше християнські спільноти, наприклад такі як Англійська церква, благословляють шлюби одностатеві. Під виглядом збереження прав невідомо кого вони готові навіть замінити деякі вислови Священного Писання, зокрема Нового Завіту. Так, з наказу архієпископа Кентерберійського, глави Англійської церкви із Священного Писання викинуті слова, які згадують про гріх «содомогоморської культури». Як відомо, зруйнована сім'я, зруйноване і суспільство. Чи не тому сучасна медицина намагається вирішити проблеми, пов'язані із створенням дитини з пробірки. Сучасні речники європейської цивілізації задумуються над новими технологіями сімейних відносин, так званим плануванням сімейного життя і народжуваності дітей. Новітня медична технологія придумала можливість клонування людини шляхом терапевтичного і репродуктивного методу.

Людина, наділена свободою, має право на її здійснення. Людина має право на свій власний розсуд розпоряджатися своєю душею: тобто служити будь-яким богам, демонам, собі одній і взагалі нікому не служити. Людина має право на своє тіло: вона може віддати

його в користування, продати, прикрасити різноманітними вкрапленнями у вигляді татувань, змінити сексуальну орієнтацію і, на самкінець, вона може його просто вбити.

Таке бачення молодої людини формується ще зі школи. Шкільна програма сексуального виховання пропонує «відкинути уявний сором» і посіяти в дітях тотальну безсоромність. Телепрограми, які проповідують порок в якості життєвої норми, відстоюють права людини на спотворення: фільми, в яких демонструється відкрита розпуста, стають явищем буденної свідомості в кожній родині. Сексуальна розпуста, яка стала нормою, пов'язана із новим відношенням до смерті, яка постійно присутня на екранах. Смерть перестає бути таїнством і тієї кульмінаційною межею життя, яке дає людському існування новий поштовх і надію. Смерть стає найпікантнішою частиною «цікавого» скляного людського ока: останні судороги передсмертної агонії, розкладання людини, розчленування людського тіла – все показується на телеекрані крупним планом і зачіпає в глядача нерв насолоди і пристрасті. Смерть для людини стає через це буденною подією, а майже анатомічне знайомство з її механізмом, заглушує в людині будь-який натяк на існування і безсмертя душі.

Пророк Давид говорив про язичників, які приносили людські жертви, що пролітою кров'ю осквернилася земля (Пс. 105,38), тобто людська кров волає до Бога, вона перетворює землю в пустелю. Святі отці стверджували, що хоча диявол безплотний дух, однак він насичується їжею, запахом крові і смородом блуду, тому живе в тих місцях, де звершується гріх і злодіяння. Одне із найстрашніших жертвоприношень дияволу, яке перевищило напевне всі війни і катаклізми, – це вбивство матерями своїх дітей. У демонічних культах пролиття людської крові, особливо дитини, вважалось обов'язковим приношенням, без якого не звершується візуальне явлення сатани. Кількість абортів у християнських державах уже перевищила число всіх загиблих коли-небудь людей. На стародавніх гравюрах Земля зображалась островом, який плавав в океані Всесвіту, але сьогодні вона стає все більш подібною на острів, який плаває в морі людської крові.

Наш час характеризується і звершенням людиною багатьох злочинів. Але найстрашнішим злочином є свідоме позбавлення себе життя або самогубство. Суїцидоманія стала найпоширенішим явищем сучасності. Самовбивство відбувається з різних причин: психологічних, соціально-побутових, особистих. Багато хто забуває,

що головним винуватцем і причиною самогубства є невір'я і людський воров, дух темряви, злоби – диявол.

Заявлена свобода творчості сьогодні переступає всілякі межі і вторгається у святая святих, ображаючи тим самим почуття віруючих. Згадати хоча б останні фільми, навколо яких виникав ажіотаж і не вщухала словесна перепалка, наприклад: «Останні спокуси Христа». Позитивними героями сьогоднішніх кінострічок, які претендують на світову славу є Юда, диявол, первосвященник Анна. Коли з'явився на телеекранах фільм Мела Гібсона «Страсті Христові», можливо навіть і як реакція на все вищезазначене, його відразу ж охрестили як антисемітський. Постмодерністський Юда виступає як мудрець і спаситель світу, свята рівноапостольна Марія-Магдалина так і залишається нерозкаяною. Голгофська жертва стає якимось абсурдом, а Христос не воскресає. Таким чином віра християн стає приниженою, якимось непорозумінням. Що ж пропонує нам замість Євангелія глобалістсько-постмодерністська інтерпретація – тотальний сумнів світу, в якому немає ні Краси, ні Добра, ні Любові, ні Істини, ні Бога. Постмодернізм іде далі Ніцше, він не просто «вбиває Бога» – він перетворює Його в ніщо, у маску.

Ми стаємо свідками того, як на наших очах змінюється мовний код цивілізації, який намагається скинути з корабля сучасності всі святині християнського світу, всі цінності християнської культури, розчинивши їх у життєвій банальності середньої людини-споживача. Завдання такої цивілізації – зробити все для того, щоб людина відчувала себе в цьому світі самовпевненою і самозадоволеною. І тому всі духовні вершини повинні бути принижені або навіть знищені, а якщо такі є, то нехай валяються в руїнах, а навколо них ми створимо цілий інститут дослідження і не більше. Останнє твердження яскраво може бути проілюстроване ситуацією навколо відродження національних святинь в Україні. До цього часу знаходяться і такі горе-патріоти, які не можуть змиритися з тим, що відроджені Свято-Успенський і Михайлівський собори, відроджені й інші святині та святі місця в Києві. За їхнім твердженням, нехай би це все лежало в фундаментах і в руїні. Так, наприклад, дебати, які точаться навколо питання відродження Десятинної церкви – першого храму Київської Русі-України, свідка Володимирового хрещення. Ті, хто проти, виступає за те, щоб край залишився в історичних фундаментах. Ось бачення тих, хто хоче взагалі Православ'я в Україні показати тільки у фундаментах: ідіть і дивіться, яке ваше Християнство, зруйнували

і достатньо. А що ж будемо відроджувати, як будемо будувати Україну? Будемо будувати Україну у вигляді масонських пірамідок, які розляглися по площі столиці і навіть увінчують архітектурні «шедеври-храми».

Церква перед обличчям апостасії. Дотепер ми говорили фактично про зовнішню апостасію, яка включає в собі відхід від Бога, Його заперечення в цілому. Але що робиться всередині Церкви, якими є самі християни. Сьогодні чітко можна прослідкувати і таке явище. Ще донедавна ніхто віруючих не поділяв у Христа на практикуючих, тих хто ходить до храму регулярно, хоча б раз у тиждень, сповідує Таїнства Церкви і непрактикуючих, тих християн, які усвідомлюють себе християнами лише по тому, що колись вони прийняли Таїнство Хрещення, але через проблеми життя і зайнятість поставили Бога у своєму житті на задній план. Зустрічаються ще й такі, які говорять: «Я православний, але атеїст». Чи є відхід, апостасія всередині Церкви? Здається, що авторитетним у цьому питанні може бути архієпископ Аверкій з його вченням про проникнення духу антихриста в середину Православ'я останніх часів. Святитель вбачав три рівні такого відступлення. Перший рівень відступлення – у втраті сили всім Християнством. Коріння цього він вбачає ще в розколі Заходу і Сходу: «Про яку єдність християн сьогодні може йти мова, коли практично всюди і майже всіма відкинута істина, неправда всюди панує. Справжнє духовне життя серед людей, які називають себе християнами, вичерпалось і замінене життям тілесним, життям тваринним, яке возноситься на п'єдестал і прикрите ідеєю так званої благодійності... І це підтримують сучасні священнослужителі. Втрачаючи підґрунтя в самій основі своєї віри, християни, заражені земною суєтністю, позбавлені живого контакту з благодаттю Святого Духа».

Другий рівень такого відступництва, за святителем Аверкієм, полягає в тому, що Православні церкви, ступаючи в ногу з часом, відмовляться від деяких традиційних форм церковного життя та еkleзіологічних положень і також відпадуть від передання. Вже сьогодні заклик до нововведень у Православ'ї є спробою пом'якшити різке заперечення цього світу Православ'ям, або зробити Православ'я менш дивним в очах представників ліберального секуляризму.

Протягом останніх десятиліть християнство старанно спустошувалось просвітительським раціоналізмом. Богослови (протестантські, католицькі і навіть православні) старались раціонально обґрунтувати християнську віру. Містика старанно виштовхувалась.

Все це робилось під гаслами «нового шляху православного богослів'я». Такі богослови нерідко піднімають питання про «оновлення Православної Церкви», про «реформу застійного Православ'я».

Сьогодні ми маємо втрату багатьма православними і навіть цілими церквами першопочаткової християнської любові, без якої все передання стає в осуд, а не джерелом благодаті. Виключна винятковість однієї із Церков, боротьба за першість, ксенофобія, фанатизм – все це духи, які паразитують у серцях православних.

Втрату сили справжнього Православ'я можна бачити і в тому, що здебільшого Церкву сприймають перш за все як земну організацію. Приналежність до містичного Тіла Христового змішується у свідомості багатьох людей із членством у тій чи іншій церковній партії. Тоді дозволеним стає сплюндровання життя людини під претекстом «чистки в Церкві». У цих умовах клірики, миряни і монахи намовляють один на одного, починають один одного ненавидіти. Недаремно деякі видатні пасторологи сучасності внесли у свої праці питання про взаємну любов і повагу між пастирями.

«Партійна свідомість» у Вселенському Православ'ї досягла небаченого масштабу. Ті, хто володіють цією партійною свідомістю, вже втратили уявлення про святість, справжнє буття і природу Церкви. Канонічність – цим головним знаряддям у полеміці, розпочинають маніпулювати і помилково змішують її з «визнанням» однієї Церкви іншими Церквами. Канонічним стає той, хто «найканонічніший».

Парадоксальним є і те, що на наших очах поряд із відступництвом відроджуються храми. На прикладі нашої країни можна говорити про час великого будівництва і відтворення зруйнованих колись храмів. Але чи вони наповнені щент віруючими, чи звучить у них щира молитва. Ми бачимо, що грубий і вульгарний матеріалізм минулого, носії якого сьогодні намагаються втертися в довіру і стати союзниками Церкви, намагався не викоринювати остаточно серед людей віру. Необхідно було зруйнувати людину не фізично, а як релігійно-моральну особистість, і тому темні сили, вирішивши, що перший етап боротьби закінчений, перейшли до другого. Їх нова тактика – залишити і навіть відновити храми із каменю, але зруйнувати храм людської душі. І все це, на жаль, підтримується Церквою, церковними людьми під виглядом і маскою свободи віросповідань.

У нас сьогодні відкриваються монастирі, які повинні бути серцем християнства, церквою в Церкві. Але чи бачимо ми справжнє духовне наповнення в цих монастирях. Дух лібералізму і релігії компромі-

сів готовий перетворити такий монастир на явище соціального служіння, дати сучасним монастирям своєрідну рекламу благодійності. Поставити ченця перед камерою для того, щоб запитати його про обряди і традиції народу під час того чи іншого релігійного свята, а чим займається монастир сьогодні – нікого не цікавить. Лібералізм, який проникає і в церковне середовище, не розуміє, що таке молитва. Для нього чернече життя – егоїзм.

Ми всі знаємо, якою силою володіє Божественна літургія. Багато хто із священнослужителів стають байдужими сьогодні до богослужіння. Віяння споживацького світу торкнулися і церковного кліру. Звичайно, такий стан називають у Пастирському богослів'ї обмерщінням. Але ж це ще не відповідний термін, що характекризує сучасний стан церковного люду. У храмі людина зустрічається ще з одним явищем – читанням на кліросі, яке схоже на «скоромовку». Молитва не тільки стає для більшості віруючих незрозумілою, але і нудною. Педагога, читця і лектора навчають техніки мовлення, але ніхто не піклується про те, щоб навчити псаломщика ясно і чітко читати. Літургічне богослів'я у Православній Церкві – одне із найбільших духовних багатств, а через незрозуміле читання богослужбові тексти залишаються закритими для віруючих. Ті ж проблеми стосуються церковного співу і проповіді.

Місія Церкви сьогодні. Як наше служіння може здійснюватися, як його побудувати чи переосмислити? Завдання складне. Ще донедавна ми говорили про легалізацію церковної діяльності після більш як семидесятилітнього полону в лещатах безбожників і атеїстів. Але випробовування, які випали на долю нашої Церкви в ХХ ст., привели нас не до поразки, а до духовної перемоги: «У світі будете мати скорботу, але мужайтесь: я переміг світ» – каже нам Сам Христос Бог (Ін. 16:33). Церква до сих пір не може вийти із такого гнітючого стану. Ще голосно звучать слова реабілітації, повернення церковного майна. Ще не всі храми повернуті Церкві. Але поруч із цим крокують більш серйозніші і глобальніші проблеми. Поняття предстояння пастиря в сучасному світі, роль мирян, місії Церкви стали на часі. У світі, де етнічні і конфесійні громади живуть поруч із космополітичними мегаполісами, а національні культури вступають у конфлікт і навіть борються за виживання, важко сказати якою повинна бути проповідь Церкви. Світ став сповідувати прагматичні принципи ефективності, зручності і задоволення. Отже, перед священно-служителями і мирянами нашої Церкви актуальною залиша-

ється проблема самоідентичності і самоусвідомлення своєї приналежності до більш як багатотисячної цивілізаційної культури і тисячолітньої християнської Руси-України. Саме такі постулати ми повинні піднести на хоругву нашої боротьби за ствердження Помісності Української Православної Церкви.

Зазвичай подібні проблеми завжди хворобливі, перемінні, потребують терпіння, знання, досвіду. Їх поява свідчить перш за все про те, що перший етап, етап відродження нам все-таки вдалося подолати. Наступає другий етап, який слід направити в правильне русло. І тому сьогодні, як ніколи, необхідно говорити про підвищення якості духовної освіти і творчий розвиток богослів'я в нашій Церкві. Ми усвідомлюємо необхідність підготовки пастирів, утверджених у вірі і духовному переданні Церкви і в той же час широко освічених, патріотів, які усвідомлюють специфічні особливості сучасного світу і, зокрема, українського суспільства. Нинішні пастирі покликані передавати церковний досвід і знання не тільки в храмі, але й за його межами.

Взагалі всі проблеми, які виникають перед Церквою, можна звести до таких проблем, які лежать у площині еклезіологічній – тема Церкви, її Боголюдської природи і її історичного буття; антропологічній – тема людини, створеної за образом Божим і покликаної здійснювати волю Творця в природньому і соціальному світі та етичній – проблема, яка не може існувати без першої і другої.

У зв'язку з цим виникає питання про неабиякий авторитет ієрарха у Церкві. Питання про церковне лідерство, яке вбирає в себе всю повноту влади у Церкві, було досить актуальним у часи святителя Іоана Золотоустого. Найгостріше про проблему авторитету єпископської влади в Церкві говорив святий Григорій Богослов. Його повчання є актуальним і сьогодні: «коли здається із серця вигнано всілякий страх, коли благочестя показується в тому, що лише осуджується нечестя інших, коли ловлять гріхи інших не для того, щоб оплакати їх, а щоб осудити і рани інших взяти на виправдання своїх власних. О, якби то була боротьба за істину!» – зітхає святий Григорій Богослов.

Яким же повинен бути сучасний православний єпископ:

- він повинен мати повне уявлення про походження і священність влади, яку приймає як простий домобудівничий тайн Божих;

- він повинен мати всі необхідні для своєї місії моральні і духовні якості;

- він повинен діяти із відповідальністю і поводитись тактовно, не перетворюючи свою духовну владу в деспотизм і не дозволяючи будь-якої автономності по відношенню до Тіла Церкви;

- він повинен стати мудрим в оцінці всього того, що відбувається у світі, з благорозумною готовністю відповідати на кожний актуальний діалог, який торкається духовних пошуків або духовних проблем людини в наш час;

- і насамкінець, сучасний ієрарх ніколи не повинен забувати, що є «служителем Христовим».

Сучасною необхідністю для Православної Церкви є велика відповідальність і оновлення свого відношення до святоотцівського передання. Православній Церкві необхідно виробити правильний підхід до всіх процесів, які відбуваються у світі, для того, щоб рухатися далі. Об'єднана Європа у своєму нинішньому складі, або у перспективі об'єднання всіх європейських народів, просто зобов'язана буде опиратися на Православ'я, його дух і традицію. Перспективи сучасної місії Православ'я залежать від того, чи будуть вирішені внутрішні проблеми єдності Вселенського Православ'я, чи воно буде єдиним церковним тілом. А для цього необхідно вирішити проблеми тих церков, які ще залишаються невизнаними, або не входять у сім'ю Православних Помісних церков. Оновлення традиційного спілкування Помісних Православних церков дасть змогу впливати і на глобалізаційні процеси.

Звідси і наш успіх у спілкуванні та діяльності з іншими християнськими течіями. Сьогоднішній екуменічний рух втратив свою силу. Заклики до єдності всіх християнських церков втратили свій сенс і відкинуті багатьма церквами через те, що є утопічними. Православ'я, разом з іншими церквами, може спілкуватися в об'єднанні зусиль навколо морального та соціального стану людського суспільства. Тільки така співпраця може дати конкретні результати і Християнство в цілому зможе протистояти ліберальному секуляризму.

Міжрелігійні діалоги Православної Церкви не повинні вести до синкретизму або спотворення вірності особливостей релігійних передань. Місія Православ'я полягає сьогодні в тому, щоб свідчити про себе у секуляризованому світі.

Церква повинна допомогти сучасній людині відновити в її свідомості істинне відношення до Бога і світу. Для цього Церква і взагалі релігія повинна звільнитися від тягаря історичного минулого та під-

готуватися відповідно до оновлення духовних шукань сучасної людини, які можуть створити кращі передумови для суспільства з більш людськими структурами і відношеннями.

Християнська Церква, не дивлячись на есхатологічну перспективу свого вчення про перемогу в Христі національних та інших відмінностей, підходила послідовно і спокійно до національного колориту і самобутності народів. Прийняття націй у нову реальність церковного тіла визначалось їх духовною місією у світі, згідно якої проповідь Євангелія, хрещення та участі віруючих у тілі Церкви здійснювалася на кожному місці і в кожній епосі як прояв Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви. Однак, місцевий прояв таїнства Церкви для формування місцевого церковного тіла визначає його відношення до нації, тому що існування нації нерозривно пов'язане із місцевими умовами. Таким чином, зв'язок локальності нації з місцевим проявом таїнства Церкви, був істинним проявом втілення не тільки таїнства Церкви, але й перспектив націй, а саме тому адміністративна організація помісних Церков не ігнорувала особливостей національного духу і культурної спадщини християнських народів. Звідси і право нашої Церкви бути Помісною Церквою українського народу, покликаною нести своє спасіння в конкретних умовах і серед конкретної нації.

Християнські Церкви змушені сьогодні переглянути принципи своєї діяльності. Вони не повинні полягати тільки в соціальній сфері служіння. Церкви повинні свідчити, що сіль християнських цінностей ще не втрачена. Ці цінності повинні сьогодні відображати головну суть місії Церкви у світі.

Час від часу в людських суспільствах, навіть і таких, що втратили релігійні основи життя взагалі, впливає дивне, малозрозуміле і романтичне слово – покаяння.

Двохтисячолітня історія християнства, яка знала Єдиного Безгрішного, свідчить, що людина завжди залишалася і визнавала себе грішною. Мало того, чим вище вона піднімалася духовною ліствицею, тим більше вона наближалася до святості, тим більше вона каялася у своїх гріхах.

Багато хто запитує себе: за що Господь нас так суворо карає? Але правильніше було б сказати: за що Господь ще нас терпить? – Він терпить нас ради невимовної милості Своєї, ради молитов угодників Своїх, невідомих світові, – терпить, очікуючи нашого покаяння ...

Мирошніченко А., Ляпін Д., Коваленко О.*

НОВА СИСТЕМА КООРДИНАТ ДЛЯ УКРАЇНИ МАЙБУТНЬОГО

Україна починає новий виток свого розвитку. Завершується перебудова економічної системи, набуто ментальний досвід внутрішньої гармонії під час революції, змінено стиль державного управління. Україна на перехресті вибирає напрям еволюційного етапу розвитку. Для свідомого вибору траєкторії майбутнього, Україні слід визначити свою місію, знайти своє місце у світовій цивілізації за призначенням.

Знаходження і реалізація призначення – складний нетривіальний процес, що передбачає пізнання своєї суті. Відомо, що пізнати суть речей, можна під час споглядання за їх динамікою. Тому важливо приділити увагу спокійному (без пристрасті) спогляданню за розвитком України у просторі-часі (минулому, сучасному і майбутньому).

Споглядання (спостереження, моніторинг) за динамікою власного розвитку дасть можливість виявити місію, проявити майбутнє України. Для прояву змісту, суті руху, а на цій основі і майбутнього, потрібні нові принципи, нова ідеологія, методологія, методи, алгоритми та інструменти відображення руху реальної системи. Але головним є визначення системи координат, у якій відбуватиметься спостереження. Система координат розвитку цивілізованого світу безперервно змінюється у часі. Формуючи майбутнє, слід відчуті еволюційні тенденції світового розвитку і будувати систему координат у новому вимірі. На порозі третього тисячоліття відчувається тенденція переходу у новий вимір розвитку Всесвіту, в основі якого гармонія людини і оточення. Такий вимір передбачає використання системи координат, у якій оцінюється рівень розвитку і реалізації людини-особистості, рівень наповненості джерел для самореалізації людини, ступінь сталості та гармонійності розвитку людини і країни.

* Міжнародний фонд «Україна 3000».

Визначення такої системи координат для відображення динаміки розвитку країни передбачає складну процедуру, першим кроком якої є визначення принципів відображення руху (траєкторії розвитку) України:

- принцип відображення пріоритетності гармонії інтересів людини та законів природи (законів вищого порядку). Визнання, що основною цінністю країни є людина, а служіння її гармонійному розвитку є призначенням країни. Тенденції реалізації цього принципу вже проявляються. Це рух від пріоритетності матеріального добробуту до пріоритету гармонії розвитку людини і оточення. У просторі України цей принцип вже знаходить свої прояви. Програма нового уряду має назву «Назустріч людям», і включає розділи: «Гармонія», «Справедливість», «Віра». Розроблено і прокладено в основу революційних змін «Маніфест людини», який визначив основні цінності людини, принципи функціонування суспільства та держави у відповідності до цих цінностей.

- принцип системності відображення. Визнання (усвідомлення), що Україна є складною системою взаємопов'язаних елементів, рух якої спрямований на розвиток людини. Блоками системи є блок особистого розвитку людини, блок джерел самореалізації людини, блок сталості та ефективності функціонування системи, блок впливу. Система знаходиться в динаміці. Для споглядання за її рухом необхідно відобразити взаємодію великої кількості елементів різної фізичної природи (економічної, природної, ментальної, політичної, фізичної).

- принцип відображення єдності еволюційних законів розвитку цивілізованого світу. Усвідомлення наявності природної еволюційної поведінки систем усіх рівнів і необхідності гармонізації розвитку людини з розвитком систем на державному та світовому рівнях. Передбачається, що Україна є складовою системи більш високого рівня – Всесвіту. Рух цієї системи теж спрямований на людину. Законності розвитку України і Всесвіту є спільними. Рух обох систем можна і слід відобразити у спільній системі координат.

Рух реальної системи «Україна» у реальному часі можна відобразити рухом модельної імітаційної системи у фазовому модельному просторі координат. Зміна стану реальної системи відображається зміною значень координат модельного простору. Вибір системи координат відповідає принципам відображення руху системи «Україна».

Рис. 1. Координати руху України

Оскільки відображення руху системи є спрямованим на людину, то для відображення динаміки України доцільно імітувати процес самореалізації людини власними силами і на власний розсуд. Людина реалізує себе, користуючись джерелами розвитку (освіта, досягнення цивілізації, медицина, природа, економіка, тощо). Стан країни як системи в цілому характеризується показниками сталості розвитку, що відображають рівень досягнення гармонії людини і оточення. Стан України характеризується координатами – показниками, зображеними на малюнку. У будь-який момент модельного часу можна визначити місце України в системі координат Всесвіту, вказавши значенням координат місцеперебування країни у часі-просторі. Блоки системи координат відповідають блокам імітаційної моделі розвитку людини в Україні.

Координати джерел розвитку людини включають показники стану економіки (свободи доступу до доходів), системи освіти та охорони здоров'я, рівнів свободи вибору стилю життя, рівності можливостей розвитку, свободи доступу до надбань цивілізації тощо. Координати стану можливостей для самореалізації особистості включають рівень освіти, добробуту, фізичного здоров'я тощо. Координати самореалізованості включають показники реалізованості людини (щирість, відкритість, оптимізм тощо). Координати підсумкового стану країни в глобальній системі є координатами сталості та гармонії: частка громадян, що відчувають себе реалізованими (ім

притаманне відчуття щастя), відновлюваність природних ресурсів, демографічне відродження, сальдо міграції населення, рівень освіти нації, стан здоров'я; справедливість та толерантність системи (рівність прав та можливостей), відкритість системи (рівень інтеграції в міжнародні структури), моральний клімат, ефективність політики тощо.

Будь-коли можна визначити координати системи «Україна» на шляху циклічного руху. Система є інтернаціональною і може використовуватися на рівні країн або їх об'єднань.

Ільчук Л. І. *

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Кінець ХХ ст. та початок третього тисячоліття спонукали багатьох науковців, державних діячів, політиків та політологів до аналізу та прогнозування сценаріїв розвитку глобальної системи безпеки та розвитку, збереження і вдосконалення національних інтересів. Головне питання – чи відповідає існуюча система глобальної безпеки національним інтересам, і якщо так, то якою мірою і як цьому запобігти?

Політологічний аналіз сучасних глобалізаційних процесів свідчить про те, що на початку нинішнього тисячоліття, як об'єднуючої, так і рушійної сили набули два протилежні процеси – глобалізація і фрагментація.

Глобалізація має два важливих виміри: інтенсивність і масштаби міжнародної взаємодії. У сенсі інтенсивності, глобалізація певною мірою співпадає зі спорідненими ідеями інтеграції, взаємозалежності, багатосторонності, відкритості та взаємопроникнення. У сенсі міжнародної взаємодії, глобалізація стосується географічного поширення цих тенденцій і тотожна глобалізму, зближенню, універсалізації та однорідності.

Фрагментація передбачає зворотні процеси: розпад, безлад, односторонність, закритість та ізоляцію, з одного боку, а з іншого – націоналізм або регіоналізм, дистанціювання, сепаратизм і різно-

* Заступник директора Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, кандидат політичних наук, доцент

рідність. Процеси фрагментації одночасно, хоч і з різною інтенсивністю, поширюються як у міждержавних відносинах, так і всередині країн. Якщо глобалізація загалом розглядається як позитивний процес, що сприяє миру та стабільності у світі то фрагментація вважається джерелом нестабільності та конфліктів.

З цього приводу Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй К. Аннан звернув увагу міжнародної спільноти на значимість проблем глобалізації. На його думку, головним викликом, з яким зіткнувся сьогодні світ, є забезпечення позитивного змісту глобалізації. Глобалізація надає величезні можливості, але зараз її плоди розподілені дуже нерівномірно, тоді як її тягар несуть усі нації і групи, що не отримали жодних переваг від прояву цих тенденцій, і вбачають у регіоналізмі, націоналізмі та сепаратизмі єдиний засіб захисту та збереження власної ідентичності, культури, національних інтересів і соціальної справедливості. Небагато людей, груп чи урядів виступають проти глобалізації як такої. Вони протестують проти її диспропорцій. Протести виникають тому, що, по-перше, перевагами та можливостями глобалізації найбільшою мірою користуються порівняно небагато країн, і розподілені вони між ними по-різному. По-друге, для багатьох людей глобалізація асоціюється з більшою вразливістю до невідомих та непередбачуваних сил, які можуть спричинити економічну нестабільність, соціальний безлад та втрату власне національних інтересів [1].

Непередбачувана ланцюгова реакція, викликана швидким розвитком інформаційних і телекомунікаційних технологій та рухом капіталу, дестабілізує одні країни та спричиняє кризу в інших. Зростає занепокоєння, що ситуація може вийти з-під контролю, загрожуючи цілісності культур, національним інтересам і суверенітету держав. Отже, існує нагальна потреба пристосування принципів, норм громадянських інститутів до нових загроз і викликів у сфері національних інтересів держав, в тому числі й України.

Стосовно України як європейської держави, то вона як і будь-яка інша посткомуністична держава також існує, розвивається та вдосконалюється у руслі глобалізаційних та євроатлантичних процесів. Безумовно, вона знаходиться під впливом як глобалізації, так і фрагментації. Сучасний стан українського державотворення неможливо уявити собі без даних процесів, як об'єктивної реальності, і тому звичайно виникає питання стосовно збереження та поширення власних національних інтересів.

В українському політикумі існують різні думки стосовно глобалізації та євроатлантичної інтеграції. Слід відзначити, що ряд політичних лідерів (особливо прогресивні соціалісти) вважають, що глобалізація приведе Україну до втрати власних національних інтересів і тільки союз із Росією, Білорусією надасть можливість вільного розвитку нашій державі, збереження своїх традицій, культури, етнічної ідентичності і врешті-решт державної незалежності. Але потрібно те, що Україна у думках російської еліти вважалася і на сьогодні вважається як «периферія», як тимчасова незалежна держава. Ми можемо згадати так звану «доктрину Примакова», яка була спрямована на відновлення Росії статусу великої держави. У відносинах із заходом це проявилось у запереченні процесу розширення НАТО, замороженні процесу подальшого скорочення ядерних роззброєнь, співпраця з Іраком, намагання створити антиамериканську геополітичну вісь Москва-Пекін-Делі. Пострадянський простір оголошувався зоною життєво важливих інтересів Росії.

З приходом В. Путіна відбулася чергова зміна еліт, яка по-різному відноситься до України, але для більшості з них Україна є частиною Росії, її провінцією, і в той же час наша незалежна держава є реальністю з якою потрібно рахуватися [4]. А про що говорять останні вибори Президента України та втручання Росії в даний процес. Навіть ряд вчених Росії такі, як Б. Пастухов, В. Я. Гельман та інші, вказують на втручання російських політтехнологів у виборчий процес в Україні і їхню поразку. На разі Б. Пастухов зазначав у своїй статті «Україна не з Росією. Причини і наслідки стратегічних прорахунків російської політики по відношенню до України»: «політика Москви по відношенню до Києва стала заручницею політичних інтриг і недалекоглядності кремлівських радників. Гіркі плоди такої політики ще будуть даватися взнаки не один рік, при цьому це буде стосуватися її відносин не тільки з Україною, але і з Європою» [3]. Всі розуміємо, що Україна знаходиться в полі національних інтересів Росії та інших держав, але вона повинна і мусить відстоювати свої інтереси в даній схемі взаємовідносин. І як приклад можна навести нафтову кризу в Україні. Попри недоліки роботи Кабінету Міністрів України, на нашу думку, Росія ще раз показала місце України в її національних інтересах.

Окрім названих певних негативних моментів варто сказати і про ті речі, які нас поєднують, це: сімдесят років життя у єдиному об'єднанні під назвою СРСР; єдина економіка; численні родинні зв'язки; боротьба проти фашизму тощо.

Стосовно другого підходу, то тут є ряд стриманіших поглядів, які пов'язані із збереженням національних інтересів України в період глобалізаційних процесів. Автор зазначає, що країни, які входять у Європейський Союз на сьогодні аж ніяк не скаржаться на втрату своїх національних інтересів та поглинання їх іншими державами. Так, є певні протиріччя стосовно єдиної Європейської Конституції, Європейського Парламенту та інших наднаціональних структур, але домінантою для всіх держав Євросоюзу є, насамперед, повага та гарантування національних інтересів кожної держави (члена). І саме тому глобалізаційні процеси привнесуть у структуру національних інтересів України усе те цінне, позитивне, яке є в інших державах, і навпаки, українські національні інтереси будуть більше зрозумілі світовій спільноті.

Як зазначалося, протилежною рушійною силою глобалізації є фрагментація, яка корінним чином впливає на національні інтереси держави та національну безпеку України. У своїй статті «Уроки українського» російський вчений В. Я. Гельман, посилаючись на ряд учених США та Західної Європи відзначає, що Україна є фрагментарним простором. Фрагментація вплинула на політико-економічну структуру пострадянської України [2]. З цим ми можемо погодитися і сказати про те, що це потягнуло за собою створення декілька конкуруючих регіональних кланів (дніпропетровський, київський, донецький). Дані клани активно втручалися у політичне життя нашої держави на рівні економічних та політичних інститутів. Прикладом можуть слугувати останні президентські вибори, де чітко можна було бачити це протистояння. Скільки бруду було вилито на опозицію, і те, що В. Ющенко фашист, і те, що Схід буде обнесений колючим дротом тощо, аж до створення самостійної Східної республіки у складі Росії, що було підтверджено приїздом мера Москви Ю. Лужкова на з'їзд представників східного регіону. Саме тому у фрагментарному варіанті розвитку найголовніше не порушити основні, базові національні інтереси та цінності незалежної України.

Попри усіх негаразди, які зустрічаються на шляху розвитку України та її інтеграцію у європейські структури, наша держава чітко визначилася із пріоритетами власних національних інтересів, до яких належать: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення

втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Національні інтереси України поєднують інтереси окремої людини, соціальних груп і суспільства загалом. Вони, по суті, означають забезпечення оптимальних умов існування держави. Їх збереження, поширення, реалізація засобами зовнішньої та внутрішньої політики залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів (політичних, економічних, військових, людських, культурних), які визначають державну силу України, її впливовість на міжнародній арені особливо в період глобалізаційних змін у світі.

1. *Бейлз Е. Дж. К.* Тенденції і проблеми міжнародної безпеки // *Озброєння та міжнародна безпека: Щорічник СІПРІ 2003.* – К.: УЦЕІПД, 2004.

2. *Гельман В. Я.* Уроки Украинского // *ПОЛИС.* – 2005. – №1. – С. 36.

3. *Пастухов. Б.* Украина не с Россией (Причины и последствия стратегических просчетов российской политики по отношению к Украине) // *ПОЛИС.* – 2005. – №1. – С. 25.

4. *Перепилиця Г.* Суверенітет обмежений російськими інтересами? Чи можуть бути прагматичними відносини з Росією в умовах асиметричного впливу // *Політика і час.* – 2005. – №4. – С. 8.

Кардинал Любомир Гузар*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І УКРАЇНА

У класичній християнській філософії Бог розглядається як правда, добро і краса. Ми почали сьогоднішню конференцію красою – благозвучним гарним співом. Краса налаштовує наші душі на сприйняття добра та пробуджує в нас прагнення знати правду. Я переконаний, що пізнавши правду, ми вийдемо звідси з бажанням творити добро.

Глобалізація сьогодні стала реальністю. Вона має ряд причин щодо сучасної актуалізації. Перш за все, це економічні процеси, які сьогодні охоплюють всю земну кулю. Друга причина, яка прискорює процес глобалізації, це – стрімкий розвиток інформаційних технологій. Ми за кілька хвилин дізнаємось, що діється в різних частинах світу. Вчора зі мною трапився такий випадок: я зателефонував до свого брата в Канаду, а він мені каже: «Я вже знаю, що ти проповідував сьогодні в церкві». Завдяки інформаційним системам світ став дуже малим. Нарешті, третя причина, яка у свій час дала могутній поштовх глобалізації, це – війни. Перша світова війна минулого століття мала переважно ще європейський характер, а от уже друга, шістдесяті річницю закінчення якої ми святкували кілька днів тому, – це уже була Світова війна у повному значенні цього слова. Вона охопила майже всі континенти. У той же час вона змусила звернути увагу на одну дуже важливу річ, а саме на те, що всі разом ми створюємо один світ. Немає двох, трьох, п'яти світів, а є один світ. Усвідомлення цього, як не парадоксально, сталося через воєнні дії, які охопили весь світ.

Глобалізація підвела нас до усвідомлення того, що ми є одне ціле. Коли дивимось по телевізору на те, що відбувається у різних частинах світу, розуміємо, що там живуть такі ж люди, як і ми, що мають ті ж потреби і проблеми. Тоді ми особливо гостро усвідомлюємо, що справді є один світ.

Немає найменшого сумніву, що усвідомлення того, що ми є одним глобалізованим світом, несе в собі також і небезпеку. Дехто може використовувати цей факт для різних, не завжди праведних і

* Патріарх Української греко-католицької церкви

шляхетних цілей. Наприклад, ми не застраховані від економічних провокацій, від втрати моральних цінностей. Одним словом, є справжня небезпека, яка криється в глобалізації.

Але, я би хотів вказати ключ розв'язання проблем сьогодення, тому, що хочемо ми того чи ні, ми мусимо дати відповідь на питання: що нам робити із глобалізацією і як на неї реагувати.

Правда, що знаходиться у Святому письмі та у Святому Переданні, яка сформульована християнською філософією і не лише тільки християнською, полягає у тому, що людина має два виміри. З одного боку, людина є особистістю, є неповторною одиницею, є собою. Але в той же час людина створена, і це також підтверджується філософією, як суспільне створіння. Отже, тут, на мій погляд, можна знайти розв'язку, яка нам дасть наснаги і внутрішнього спокою. Ми не будемо мучитися, тривожитися, боятися глобалізації, а спокійно позбуватися того, що є небезпечним, усувати його, і навпаки, підсилювати те, що є корисним і добрим.

Слід пам'ятати, що людина, з одного боку, – неповторна особистість, а з іншого – суспільне єство. Україна пережила трагічний період своєї історії, коли певна філософська система наголошувала саме на суспільному характері людини, необхідності її підкорення авторитарній системі. У той же час історія знає філософські системи іншої крайності, де особистість, неповторність людини абсолютизуються до такою міри, що вона стає загрозою навіть для свого сусіда. Це філософія капіталістичної системи, яка будується на усвідомленні того, що «мені все можна, а світ хай гине».

Отже ми є свідками, а можливо і жертвами, двох полярних філософських систем, які можуть довести світ до цілковитої руїни, і не лише тільки духовної. Зусилля людства, принаймні, його свідомої частини, повинні бути зосереджені на тому, аби зберегти рівновагу між двома проявами людини, тобто, між бути собою і бути разом з іншими.

Якщо ми, перебуваючи у пошуку, зможемо віднайти цю рівновагу, то ми позбавимося страху. Ми тоді будемо свідомі того, що живемо згідно з тим планом, який Господь – Бог вклав у свій світ, який Він сотворив. Нема найменшої причини чогось боятись, крім одного – неспроможності досягнути рівновагу. У той же час треба усвідомлювати, що практично ніхто ще цієї мети не досягнув. Це надзвичайно складно, але ми повинні до цього прагнути.

Отже, кожен із нас, мусить подивитись на себе, і зрозуміти себе як неповторне створіння Боже, а отже, плекати всі таланти і вар-

тості, які створюють нашу людську природу. Одночасно, усвідомивши свою власну гідність, маємо відвагу глянути навколо себе і зрозуміти, що навкруги є Богом створені такі ж самі люди, з якими ми мусимо співжити. Вони потрібні нам, щоб ми могли зрозуміти свою власну особистість і гідність. Якщо ми рухаємося шляхом пошуку рівноваги через розуміння власної природи, то це саме той шлях, який нас веде неустрашимо вперед.

Архієпископ Ігор (Ісіченко)*

ДАР СВОБОДИ І ПАСТИРСЬКА МІСІЯ ЦЕРКВИ

Божий дар свободи. Істотною перешкодою у здійсненні Східною Церквою своєї пастирської місії в сучасному світі є проблема різної інтерпретації поняття свободи постмодерною цивілізацією і візантійським богослов'ям. Може, навіть, ідеться не стільки про етико-філософське протистояння поміж патристичним баченням свободи, принесеної Христом, і ліберальними суспільними доктринами, скільки про міфологізований образ християнської моралі, що утвердився в сучасній масовій свідомості.

Уже від часів Просвітництва Церкву активно звинувачують у навіязуванні вірним рабської психології, невіри у власні сили. Слідом за французькими енциклопедистами знову повторюється теза про Церкву як притулок для безініціативних осіб, нездатних до творчої дії, до боротьби. Дійсну причетність Східних Церков до середньовічних авторитарних режимів абсолютизують, виводячи із засад біблійної антропології. Лишається тільки незрозумілим, чому ж сучасна ліберальна демократія сформувалася в лоні християнської цивілізації, а найжорстокіші деспотії ХХ ст. виникали під просвітницькими гаслами «Свобода. Рівність. Братерство».

Богослови пов'язують людську свободу з унікальним за своєю значущістю актом творення людини: «І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (Бут. 1:27). «Це`лем» (по-гебрейському «образ», «зображення») – поняття, що включає творчі здібності, розум, усвідомлення гармонії, прагнення до досконалості [2, 45]. Неодмінним же складником

* Архієпископ Харківський і Полтавський, Українська автокефальна православна церква

цього гармонійного цілого, що тяжіє до Божого первообразу, є свобода. Свобода повсякчасного вибору поміж добром і злом.

«Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!» (Бут. 2:16-17). Дивна й парадоксальна річ: Бог, оселяючи людину в Едемському саду, не ховає її від небезпек, а ніби навмисне ставить перед спокусливим вибором. Ця ситуація зазвичай обурює дітей на уроках Святого Письма: чому Творець не захистив, на застеріг, не відгородив Адама і Єву від спокус? І лише дорослішаючи, здобуваючи болючий, але необхідний життєвий досвід, ми починаємо розуміти, як важливо самостійно навчитися чинити вирішальний вибір, без якого наш творчий потенціал так може бути й не реалізованим.

Сама ідея Завіту – «берит» (лат. «testamentum»), впливає з його буквального розуміння як «союзу», «угоди, принаймні, між двома учасниками, в якій визначені цілі, умови, права й обов'язки обох сторін» [1, 332]. Бог встановлює умови Завіту, визначає участь у Його славі, як права спадкоємця. Але людина має добровільно прийняти ці умови, визнати себе за спадкоємця Божої слави. Її причетність до перспективи спасіння неможлива без свідомої реалізації права вільного вибору. Так було з Ноем, покликаним увійти в ковчег і врятувати свою родину для творення майбутньої цивілізації (Бут. 6:13-22). Таким чином Авраам виводиться з Харану для творення монотеїстичної спільноти (Бут. 12:1-3). Так сталося з Мойсеєм, до якого Бог звертається на Хориві з вогняного куща (Вих. 3:2-10). Даючи закон на Синайській горі, Творець пропонує Мойсеєві розглядати його як угоду, завіт: «Ось Я складаю заповіта перед усім народом твоїм» (Вих. 34:10). І щоразу для набуття угодою сили необхідна була добровільна згода людини – особи або спільноти – на її виконання.

Свідомо підкоряючись Божій волі, визнаючи себе спорідненим із Богом найтіснішими стосунками (мовою Біблії, – рабом Божим), людина приймає дар Творця, входить у Завіт із Ним. Опір і непокора Божій волі, нехтування Завітом обертається втратою свободи. У зверненні до юдеїв Ісус заявляє: «Як у слові Моїм позостанетеся, тоді справді Моїми учнями будете, і пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить!» (Ін. 8:31-32). І відразу пояснює: «Поправді, поправді кажу вам, що кожен, хто чинить гріх, той раб гріха» (Ін. 8:34).

Отже, біблійне вчення про свободу розглядає її як чинник передбаченої Творцем гармонії поміж Ним і творінням. Вихід поза ці гар-

монійні стосунки, звернення до альтернативних Богові авторитетів, відчуження від Божих справ і Божої волі неодмінно спричиняє втрату справжньої свободи. Втілення Божого Слова, Його благовіствування і жертвна смерть мають на меті звільнити людину від рабства гріха, відновити її вільну участь у справах Божого милосердя. А відтак – відродити людину до вічного життя, бо свобода в біблійній перспективі невіддільна від життя, рабство ж гріха провадить до смерті. Пророк Єзекиїль у VI ст. до Р.Х. закликав: «Поскидайте з себе всі ваші гріхи, якими ви грішили, і створіть собі нове серце та нового духа! І нащо маєте померти, Ізраїлів доме?» (Єзек. 18:31).

Свобода в суспільстві споживання. Психологія ринку протистоїть реальній свободі вибору. Ринок покликаний нав'язати людині власну систему пріоритетів, нейтралізувати її волю, узалежнити особистість від штучно твореної ціннісної орієнтації. Адже мета будь-якої ринкової структури – чи сільського базарчика, чи супермаркета, чи товарної біржі – врешті решт є одна. Ринок має спершу перетворити особу на споживача, потім викликати в неї потребу придбати певний товар і врешті продати цей товар. Причому досконалість ринкової субкультури передбачає вміння за допомогою переконливої реклами непомітно увійти в людську свідомість і нав'язати їй непотрібний або й недоброякісний товар. Колись це могли бути одноока шкапа чи кіт у мішку, тепер же – супермодель нового авто, модерна комп'ютерна програма чи кандидат-рецидивіст.

Споживацька психологія, сформована ринковим суспільством, інтерпретує свободу як руйнування традиційних моральних і соціальних обмежень задля якомога повнішого задоволення людських потреб. І цілком непомітним за цим лишається давно знайомий голос: «Умерти не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло» (Бут. 3:4-5). Голос, від підступної солодкості якого не схотіла сховатися наша прамати Єва.

Культ успіху пропонує взірцеві моделі в особах переможних політиків, поп-зірок, багатих бізнесменів або високооплачуваних спортсменів. Ці моделі збуджують кар'єристичні амбіції й залучають до «великої гри» мільйони нових гравців, для яких партнери на життєвій дорозі перетворюються на знаряддя, перешкоди або баласт.

Світ людських емоцій спрощується, пристосовується до примітивного коду ринкової культури. Його естетичні потреби задовольняють видовищні шоу, всюдипроникне телебачення. Терористична

акція чи вибір понтифіка однаково надаються до інтерпретуються цими засобами. Вільні й розмаїті сексуальні стосунки, легалізація евтаназії, масові вбивства ненароджених дітей, – усе це постає в ліберальній цивілізації елементами суспільної свободи. Мас-медіа вже визначають міру прогресу залежно від ставлення уряду до одностатевих союзів, гостро картаючи противників визнання цих союзів за шлюб.

Чи означає це цілковиту аморальність сучасного ліберального суспільства й потребу для Церкви зайняти позицію його суворого викривача? Чи справді ми живемо в епоху Содому й Гомори, напередодні другого приходу Спасителя, як люблять стверджувати ідеологи релігійного фундаменталізму?

Коли християнин чує апокаліптичні провіщення, він завжди має пригадати найавторитетніші для віруючої людини слова Євангелія: «А про день той і годину не знає ніхто: ані Анголи небесні, ані Син, лише Сам Отець» (Мт. 24:36). Що ж до зіставлення хвороб сучасного суспільства з попередніми епохами, то навряд чи варто забувати про жорстокість і забобонність Середньовіччя або ж сумнівну мораль християнських імператорських дворів Європи XVII–XVIII ст. Людині, знайомій з цивілізацією тоталітаризму в її комуністичній версії, має бути цілком ясно, що, попри всі свої вади, ліберальна демократія створює для євангельської місії безперечні переваги, даючи людині реальний шанс вибору, розширюючи сектор людської свободи.

Церква і тоталітаризм. Проблема ставлення Православної Церкви до західної ліберальної цивілізації, страх Церкви перед цим світом обумовлені головно браком досвіду пастирського служіння в демократичних країнах. Римська, Перська, Османська, Російська, Австро-Угорська імперії, арабський Халіфат, Золота Орда, балканські королівства та наддунайські князівства, попри всі відмінності свого устрою й релігійної політики, не давали своїм православним громадянам широкої можливості для реалізації дару свободи. З часів Римської імперії й до XX ст. релігійність православного християнина належала до його громадянських обов'язків, контрольованих чи то безпосередньо державою, чи пов'язаною з нею церковною структурою. Колишня апостольська громада, входячи в цю реальність і складаючись у нову структуру після Міланського едикту 313 р. про віротерпимість, мимоволі переймала загальні правила. Вселенські Собори скликаються імператорами, державні чиновни-

ки починають контролювати виконання релігійних обов'язків підданцями, катехизація здійснюється в межах обов'язкового навчання. Священнослужитель покірно, а часом і задоволено, займає місце серед суспільних еліт.

Культура тоталітаризму наклала на церковне життя безперечний відбиток. Це легко зауважити навіть зовні, у манерах поведінки клиру, в покрію священничого вбрання, регламентованого свого часу то турецьким султаном, то російським царем. Сліди минулого добре помітні в церковному календарі, де зустрінемо чимало днів пам'яті благовірних царів і цариць, свят на вшанування перемог над ворогами.

Слідом за часами, коли церковну освіту і виховання брала на себе держава, приходили періоди переслідувань і заборон, за яких найспокійніше почували себе ледарі. Несамостійність Церкви позначилася на безініціативності частини клиру, зрослої за тоталітарного режиму, коли навчання релігії розглядалося як антисоветська пропаганда, а проповіді ретельно перевірялися в КГБ. Але, може, найважчий слід, залишений у практиці Православної Церкви культурою тоталітаризму, – це доктринерська настанова у вихованні клиру й мирян. Церква звикла диктувати пастві з позицій суспільно закріпленого за нею авторитету. Вона не діставала практики відкритої полеміки з опонентами; брак аргументів зазвичай підкріплювався силою державного законодавства. Апологетичні аспекти відходять на другий план, переконливе слово часом замінюється погрозою. Не вільна сама з себе Церква виховувала невільників – слухняних і патріотичних громадян, дисциплінованих відвідувачів храму, але не вільних людей, здатних робити власний мотивований Євангелієм вибір.

Таким чином, паства не готувалася до діалогу з іншими релігіями та ідеологіями. І коли, скажімо, в Росії було видано спершу указ імператора Миколи II «Про зміцнення засад віротерпимости» (17 квітня 1905 р.), потім проголошено нову релігійну політику Тимчасового уряду, а зрештою розпочато антицерковні гоніння більшовиків, переважна більшість формально належних до Православної Церкви не змогла дати собі раду зі впливом інших ідеологій, відійшла від Церкви, занурилася в трясовиння матеріалістичних та оккультних забобонів. «Народ-Богоносець» подався громити церкви та захоплювати монастирські землі. Готових до сповідництва виявилось так небагато ...

Місія душпастиря. Прагнення до свободи особистості є одним із чільних мотивів життя сучасної людини. Будь-який політик свідомо чи підсвідомо хоче здійснитися якомога вище на щаблях суспіль-

ної ієрархії аби мінімізувати кількість чиновників, що стоять над ним. У житті ділової людини настає рубіжний момент, коли накопичення грошей втрачає самостійну цінність і переростає в засіб подолання власної залежності від довкілля. Алкоголь або наркотики не раз застосовуються як знаряддя втечі від влади суспільних тягарів. Всесвітня електронна мережа стала для мільйонів людей каналом поринання «в глибину» віртуального світу з безмежною перспективою реалізації особистостей, обмежуваних реальним світом. Награний оптимізм гей-культури виростає з облудного подолання суспільної моралі задля життя за власними уподобаннями. Захисники евтаназії запекло обстоюють право невиліковно хворої людини піти з життя у зручний для неї час вільно обраним способом. І щоразу йдеться про право на вільний вибір, про засадничі людські свободи. При цьому контекстом для виникнення й розвитку деформованих уявлень про людську свободу стає порізнення людської спільноти, зростання індивідуалізму, втрата корпоративних традицій і відхід величезної більшості вірних від інституційованих Церков. Показові дискусії останнього року про коректність згадок у європейській конституції про християнські корені Європи завершилися не менш показовою відмовою засвідчити в основному законі пошану до церковних підвалин західної цивілізації. Постмодерна культура, чужа войовничому атеїзмові старих матеріалістичних доктрин, збайдужіло вміщує християнську Церкву серед однаково витіснених на периферію цивілізації застарілих вірувань та ідеологій.

Спокуса для пастиря стати в позицію викривача модерної цивілізації, войовничого оборонця фундаментальних цінностей або традиції власної країни є величезна. Але саме така прогнозована позиція Церкви цілком вкладатиметься у визначену їй роль та виглядатиме для більшості адресатів повчального слова непереконаливою й наївною. Ми ж бо не торкаємося проблем клерикального консерватизму – чи то російського «Союзу православних громадян», чи польського «Радіо Марія». Очевидно, в плюралістичному суспільстві і войовничі клерикальні ідеології набувають свого сенсу. Але православний пастир не має права говорити мовою політичного пропагандиста: він у цьому разі сам перетвориться на гравця світської драми і втратить необхідну для духовного провідника інакшість, дистанційованість від світу. Втратить право говорити, як посланець Царства «не із світу цього» (Ін. 18:36), що його риторика й прагматика радикально відрізняються від суспільних дискурсивних програм.

Знов пригадаймо Спасителя в Його стосунках із засудженою на каменування блудницею, з митарем Закхеем, із сотнями зустрінutih Ним за роки навчання грішників. «І сказав їй Ісус: Не засуджую й Я тебе. Іди собі, але більш не гріши!» (Ін. 8:11). Пастирське служіння у світі починається з опанування Христового взірця: не судити. І окремих пастир, і ціла Церква виступають у світі не суддями, а помічниками, радниками, товаришами в простуванні дорогою спасіння. Хоча часто від них вимагають зовсім іншого. Православна паства, вийшовши з тоталітарного світу, значно легше сприймає наказ, ніж пораду, від пастиря ж очікує однозначної настанови, а не пропозиції реалізувати власний дар свободи.

З чим приходять сьогодні до священика? Найчастіше – з проханням освятити річ, дім, оселю. Рідше – на сповідь, яка дуже часто перетворюється на формальне, неглибоке визнання своїх провин задля виправдання перед Богом. І вже зовсім рідко – за порадою та навчанням. Священик нині досить часто з'являється на громадських імпрезах: відправляє панахиду перед меморіальним мітингом, приймає присягу у воїнів, благословляє зібрання, навіть передвиборчі. Але так рідко він виступає власне як пастир: слухаючи – насамперед уважно й чуйно слухаючи! – відповідаючи на духовні питання, навчаючи Євангелія. Ця підміна ролі пастиря є сьогодні справді базовою релігійною проблемою України, набагато серйознішою, ніж тимчасові поділи чи розколи.

Формування вільної людини. Прагматизм звернення до священика виявляється в очікуванні безпосередньої й видимої матеріальної допомоги. Не будемо згадувати про сотні шахраїв, які облягають церкви зі своїми легендами і проханнями. Але й чесні християни в абсолютній більшості випадків приходять до церкви, чекаючи чудовної допомоги, яка матиме реальний матеріальний вияв і не вельми зобов'язуватиме їх самих. Уявімо, що священик почне розпитувати їх про повсякденне життя, зверне увагу на відчуженість від церковних практик, порушення євангельської моралі. Потім же він ще й пояснить: Бог не зобов'язаний виконувати його молитви, а чинить і чинитиме так, як краще для самих відвідувачів. А трапляється так, що нам корисніше для душі пережити втрати, випробування, душевні кризи, аніж животіти у стані духовного сну. Як поведе себе звичайний християнин, до того ж, надивившись фільмів про екзорцистів і чудотворців? Швидше за все – вирішить, що це неправильний священик без духовних дарів, і піде шукати чудотворця. Можна

гарантувати, що людина знайде якогось авантюриста з талантом цинічного використання людської забобонності, і той забезпечить прохача і видовищною відправою, і амулетом, і текстом особливої молитви, яка нібито зарадить усім лихам.

Справжня апостольська місія Церкви сьогодні – відкрити кожній людині творчий потенціал і спасительну мету дару свободи. «Усяке добре давання та дар досконалий походить згори від Отця світлil, що в Нього нема переміни чи тіні відміни. Захотівши, Він нас породив словом правди, щоб ми стали якимсь первопочином творів Його» (Яків 1:17-18), – пише в соборному посланні апостол Яків. Отже, слово правди виступає в його баченні визначальним чинником творення людини, – чинником, який здійснює в людині присутність Божого образу і подоби.

Християнські виміри свободи передбачають звільнення від принизливої залежності від іншої людини або від власних фантомів, від фальшивих міфів чи забобонів. Пастир мусить розкрити глибину Божого задуму, який ставить першим серед заповідей Декалогу «Хай не буде тобі інших богів передо Мною!» (Вих. 20:3). Заповідь, адресовану не тільки потомкам Якова, що мали позбутися єгипетського релігійного впливу, але й кожному з нас, хто протягом життя творить собі ідолів, аби потім гібiти під тягарем їхнього впливу.

Мистецтво творення вільної людини передбачає відповідний стиль спілкування, перейнятий духом партнерства, вільний від нав'язливості й апріорного присвоєння собі виключного авторитету. Христос ставить людину, вільну від гріха, поряд із Собою, ніби близького родича: «Бо хто волю Мого Отця, що на небі, чинитиме, той Мені брат, і сестра, і мати!» (Мт. 12:50). Бути вільним для Нього – означає чинити волю Отця, діяти у відповідності з Божим Провидінням. «Коли Син отже зробить вас вільними, то справді ви будете вільні» (Ін. 8:36), – пояснює Він юдеям. Запорукою духовної свободи від життєвих тягарів, що обертаються тяжкими духовними кризами і катастрофами, є життя за євангельськими настановами.

Формувати вільну людину може лише вільна Церква. Ліквідація Державного комітету релігій України – знаковий жест Президента В. Ющенка. Але ж маємо й нині безліч політиків і чиновників, переконаних, що Церква зможе відіграти оздоровчу роль у суспільному житті тільки за умови виведення її з кризи енергійними політичними методами. Досвід показує: розв'язання церковних проблем засобами адміністративного ресурсу та «зачистками» непокірних здат-

не продукувати лише пасивних пристосованців, заробітчан і утриманців, нездатних до духовного провадження народу. Вища християнська місія демократичної держави – сприяти здобуттю Церквою дійсної свободи, яка може стати запорукою для формування нею вільних людей з творчим потенціалом, достатнім для перетворення посттоталітарної держави на модерну країну з економікою та культурою, гідними великого християнського народу.

1. Ренекер Фритц, Майер Герхард. Библийская энциклопедия Брокгауза. – Paderborn: Christliche Verlagsbuchhandlung, 1999.

2. Щедровицкий Д. В. Введение в Ветхий Завет: Пятикнижие Моисеево. – М.: Теревинф, 2001.

Протоієрей Миколай Макар*

РЕАЛЬНОСТІ ДУХОВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, утвердження ліберального гуманізму з його вченням про абсолютне достоїнство людини та про наявність універсальних «загальнолюдських» цінностей, що стало світоглядним стрижнем сучасної ідеології глобалізму, уява цієї ідеології про власну універсальність та безальтернативність, що все більше і більше вводить ліберальний гуманізм у стан войовничого секуляризму з атеїстичним забарвленням, який оголошує релігію пережитком минулого, – все це примушує нас задуматися про нашу власну ідентичність, звернутися до своєї християнської православної спадщини, заглянути до сторінок історії нашої Православної Церкви, народу та держави, щоб збагнути як нам будувати майбутнє на нашій землі та побачити реальність духовної еволюції людини в Україні.

Термін *еволюція* (походить від латинського слова *evolvere* – розгортаю) визначається в словниках та енциклопедіях як поступовий розвиток предмета при збереженні його якості в процесі кількісних змін, і тут же зауважується, що цей процес відрізняється від іншого, який позначається терміном *революція* (від латинського *revolutio* – розгортання, переворот), що означає докорінну якісну зміну, різкий

* Проректор Духовної академії і семінарії, доктор богослов'я, протеієрей

стрибкоподібний від одного стану до іншого, від старого до нового [7, 231; 8, 480; 9, 532]. Ці два терміни прекрасно віддзеркалюють історію духовного розвитку нашого народу та його спадщини. Справді, термін революція прекрасно відображує відчутність змін при переході Київської держави від язичництва до християнства, а термін еволюція показує, як християнство закоренилося у нашому народі, на нашій землі, як воно розвивалося серед надзвичайно несприятливих та буремних обставин протягом більш ніж тисячолітньої історії нашої церкви та народу.

Однак, для того, щоб проаналізувати еволюційний розвиток православного християнства в Україні, треба спочатку подивитися якою різницею була різниця між язичництвом Київської Русі, яке руйнувалося, та завжди новим, стійким і нездоланим християнством. Варто почати цей розгляд з 860 р., коли Київська Русь стала міцною державою і могла успішно воювати і становити реальну загрозу Візантійській імперії та її столиці Константинополю. Саме в цьому році, хоч і після невдалого походу русів на Константинополь, греки, знаючи слабкість язичницької віри наших предків, яка виховувала в них войовничість, варварство та жорстокість, поспішають до Києва, щоб проповідувати їм християнство та зробити з них зовсім інший народ, миролюбивий, лагідний та братній. І справді, грецькі місіонери здійснюють це успішно. Михайло Грушевський, опираючись на свідчення біографів імператора Константинопольського Василя описує цю подію так: «Висланий на Русь єпископ, зробив сильне враження на Русинів своєю проповіддю і багатьох охрестив; до сього враження, мовляв, особливо причинилося чудо: проповідник, для переконання слухачів Русинів, вложив в огонь євангеліє, і огонь не зробив на нім ніякого сліду – се рішучо вплинуло на успіх проповіді» [4, 404]. Ця проповідь настільки була успішною та вражаючою, що досить детально була зафіксована у багатьох тодішніх грецьких джерелах. Російський церковний історик митрополит Макарій Булгаков, досліджуючи ці грецькі джерела, зауважує, що разом із князем та його боярами на цю проповідь зібралася незліченна кількість народу [6, 204].

Звісно, що руські люди, не маючи такої сили віри та моралі, якими володіли греки, були сильно вражені різницею між язичництвом та грецьким християнством, забажали охреститися, щоб стати таким же міцним та духовно багатим християнським народом, як і грецький. Хоч і не всі руські люди охрестилися того часу у Київсь-

кій державі, однак протягом двадцятилітнього правління Київських князів Аскольда і Діра (862–882) наші предки, які прийняли хрещення, почали свою християнську історію, укорінюючи Христову віру в Київській Русі. Вони почали повністю міняти своє життя, просвічуючись істинами Христового Євангелія, та віддаляючись від темряви язичеського невідання, зловживання та розпусти [1, 74]. Це успішне долання свого язичницького минулого допомогло нашим християнським предкам настільки утвердитися у Христовій вірі, що буремні часи відродження язичництва, його ворожих християнству традицій розпусти та свавілля за князювання у Києві язичника Олега (879–912) не знищили їхньої віри, а навпаки, ще більше загартувало їх у протистоянні язичництву та набутті чеснот християнського життя.

Віруючі християни настільки почали відрізнятися чеснотним життям від своїх розпусних співвітчизників-язичників, що за правління Київського язичницького князя Ігоря (912–945) вони набувають морального авторитету у суспільстві (князь у своєму договорі з греками ставить охрещених вище неохрещених, цінуючи перших більше ніж других) [3, 68–69]. Це незвичайне ставлення князя Ігоря до християнства говорить про те, що він був схильний прийняти Христову віру. І якщо він це не встиг зробити до своєї смерті, то до цього прийшла його дружина Ольга (945–960). Вона, побачивши, яким страшним та руйнівним є горде і свавільне язичництво на тлі миролюбивого, творчого та покірливого грецького християнства, прийняла хрещення у Константинополі і ще більше стала сприяти поширенню та розвитку християнства на Русі, за що була названа рівноапостольною. Але найбільше, що зробила Ольга – виховала своїх онуків Володимира, Олега і Ярополка у християнському дусі. Це допомогло особливо Київському князю Володимиру (980–1115) подолати у собі пристрасті і знайти шлях до істини не тільки для себе, але й для свого народу. Це було не легко зробити, бо як говориться в житті Володимира у часи, коли він був язичником, то відзначався властолюбністю, пристрастю до битв, був ревним прихильником ідолопоклонства і віддавався почуттєвим задоволенням [2, 266]. Ці язичницькі схильності довго не давали Володимирі побачити істину. Навпаки, вони схилили його до відродження язичництва. І тільки тоді, коли князь побачив, що відродження язичництва ще більше стало руйнуючим началом для його співвітчизників на тлі стійкого і морального християнства, почав долати не тільки в собі язичника, але й думати про повне введення грецького християнства

у своїй державі. Остаточно переконавшись, що грецька віра – це єдиний шлях його країни, Володимир у 988 приймає хрещення у Корсуні від греків і хрестить свій народ у Києві у водах Дніпра, покладаючи початок повній християнізації своєї держави.

Це справді був стрибкоподібний перехід від язичництва до постійно обновлюваного та життєздатного християнства, від старого розпусного та свавільного життя до нового – набожного, покірливого та миролюбного. Про цю різку зміну, що відбулася у Київській землі прекрасно говорить митрополит Київський Іларіон (1051–1054) у своєму «Слові про Закон і Благодать». Він зокрема підкреслює: «І ви се не ідолослужителями зветося, а християнами, не без надії перебуваємо, а Христові церкви будуємо. Вже не даємо на захоплення бісам одне одного, а Христос іде на заклєня за нас» [5, 62]. А потім образно каже: «Всі країни добрий бог наш помилував і нас не залишив – захотів і спас нас, і до розуму істинного привів. І в пустій, пересохлій землі нашій, ідолоською спекою висушеною, несподівано потік струмок євангельський, живлячи всю нашу землю» [5, 62]. Ще яскравіше він продовжує далі: «Коли ми були сліпими, та істинного світла не бачили, а в облуді ідолоській блукали, до того ж ще й глухі були до спасительного навчання, помилував нас Бог – і засяло в нас світло розуму, щоб пізнати його... І коли ми спотикалися на шляхах погибелі, йдучи за бісами, і шляху, що веде до життя вічного, не знали, до того ж і гугнили ми язиками нашими, молячи ідолів, а не Бога нашого і Творця, відвідала нас людинолюбність Божа» [5, 64].

Відкинувши язичництво і прийнявши християнство, рівноапостольний Володимир не тільки змінив релігію свого народу, він повністю інтегрував свою країну у східно-християнський православний світ. Наші віруючі предки не лише стали членами однієї Православної Церкви Константинопольського патріархату, їхня країна увібрала в себе всю візантійську спадщину, як церковно-духовну, так і культурну та суспільно-державну. Це допомогло Київській державі швидко християнізуватися і влитися в число східно-християнських народів.

Така швидка християнізація була надзвичайно важливою для майбутнього Київської Русі. Саме православна віра та життя українського народу допомогли йому вистояти перед лихоліттями всієї його тисячолітньої християнської історії. Це і монголо-татарська навала, це і розподіл українських земель між імперіями, це і турецькі спустошення, це і конфесійні випробування протестантизмом і католицизмом, це і нелегкий час Синодального періоду, це і, врешті,

найважче випробування у радянські комуністичні часи, коли Православна Церква зазнала страшних гонінь та руйни від рук атеїстів. Останні випробування були настільки масштабними та руйнівними, що підняло віруючих на відчайдушні протистояння. На чолі них стали ієрархи та духовенство, подаючи взірець ісповідництва та мучеництва, багато із яких, будучи мученицькі убиті, стали нашими новомучениками. Першим із них став свяченомучеником Київський митрополит Володимир (Богоявленський), замучений більшовиками вже 25 січня 1918 року [10, 51].

А 10 листопада 1937 року був замучений та розстріляний інший Київський митрополит священномученик Константин (Дьяков) [10, 249]. За митрополитами пішли мученицькою дорогою й інші ієрархи та багато духовенства й мирян, показуючи зразок віри і стійкості православних новомучеників. Тому, хоч ці гоніння і знищили багато взірців православної віри та благочестя, однак не вигубила віри в багатьох православних віруючих протягом комуністичного режиму. Це допомогло Православній Церкві після розвалу Радянського Союзу швидко відродитися і піти її вірним шляхом взірця та стійкості новомучеників, долаючи радянський спадок атеїзму, жорстокості та свавілля і набуваючи християнських чеснот миролюбності, покірливості та лагідності. Це зближує нас із часом рівноапостольного Володимира, коли язичництво, просвічуючись Христовим Євангелієм, покидало розпусту та потьмарення свідомості і набувало у своїх душах християнських чеснот.

Таким чином, вся тисячолітня християнська православна історія нашого народу – це величезна духовна спадщина, яка робить реальністю духовну еволюцію людини в Україні у наші дні постатеїстичного спустошення та поширення ліберально – гуманістичної ідеології.

1. *Беляев С. А.* История христианства на Руси до равноапостольного князя Владимира и современная классическая наука // Макарий (Булгаков), митр., История Русской Церкви. – М., 1994. – Т. 1.

2. *Булгаков С. В.* Настольная книга для священно-церковных слушателей. – М., 1993.

3. *Голубинський Е.* История Русской Церкви. – М., 2002. – Т. 1.

4. *Грушевський М.* Історія України – Руси. – К., 1991. – Т. 1.

5. *Иларион.* Слово о Законе и благодати. – М., 1994.

6. *Макарий (Булгаков), митр.* История Русской Церкви. – М., 1994. – Т. 1.

7. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1977.

8. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М., 1967. – Т. 4.

9. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М., 1970. – Т. 5.

10. *Цыпин, прот.* История Русской Церкви 1917/1997.

Єпископ Станіслав Широкоградюк*

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Тема глобалізації є дуже цікавою і неоднозначною. Процеси глобалізації мають свої позитиви і негативи, як і будь-яке явище у сучасному світі

Нам треба чітко відрізнити глобалізацію зла, якої ми боїмося і яка є реальною у світі, від глобалізації суспільства. Щоб уникнути страху перед глобалізацією зла, треба сміливо виступити за глобалізацію добра, прикладів якої у світі маємо дуже багато (наприклад, ма-ти Тереза з Калькутти).

Україна має реальні шанси і досить потужні чинники – духовні, політичні та економічні, щоб позитивно впливати на якісний розвиток суспільства у сучасному світі, незважаючи на те, що думки розділяються на прогресивні, з надією на кращу участь України у європейських та світових процесах, та, звичайно, на песимістичні, котрі додають невпевненості.

Як священник, я звик порівнювати усе до Церкви. Бо Церква – це суспільство, і суспільство – це частина Церкви. Якщо уважно придивитися до життя Церкви, особливо у західному світі, то тут спостерігається найбільш досконала глобалізація у позитивному значенні. У Католицькій Церкві після II Ватиканського Собору були дуже гострі дискусії про різкі зміни в житті Церкви, про поспішні реформи або ж реформи, що відбувалися із запізненням. З'явилися нові можливості апостольства мирян, а поява нових рухів, таких як «Віднова у Святому Дусі», «Неокатехуменат» чи «Світло життя», взагалі сприймалася важко і з незрозумінням. В окремих випадках це розцінювалося як секти в Церкві, котрі розділяли між собою вірних. На питання «Що з цим робити?» Ватикан офіційно закликав керуватися рішеннями II Ватиканського Собору, щоб відчутти, що вони мають служити для добра Церкви. Зі страхом глобалізації потрібно вчинити так само, правильно цим покерувати, спрямувати на службу добра, адже вдало використані рішення Ватиканського призвели до Собору від-

* Єпископ Києво-Житомирської дієцезії

новлення релігійного життя і активності вірних. Справедливим було твердження Ватикану: «Якщо в Церкві є різні рухи, то Церква – в русі». А рух, як відомо, це життя.

По-різному сприймаються сьогодні процеси, пов'язані із створенням Європейського Союзу. Кожна країна, яка вступила до цього утворення, не уникла побоювань та певного роду невпевненості. Все залежить від того, як це подається через засоби масової інформації і як використовується у сучасній реальності. Ще під час II Ватиканського Собору особливий наголос робився на засобах масової інформації, їхній особливий вплив на позитивний розвиток стосунків між людьми у будь-якій системі: «Щоб медіа діяли на благо, треба, щоб усі, хто ними послуговується знали засади морального порядку і були готові застосувати їх на практиці» (Inter Merifica 4).

У процесах глобалізації світу недостатньо висвітлюються духовні можливості України. Власне в Україні ці можливості дуже великі, бо вона є перехрестям культур Заходу і Сходу, перехрестям традицій Риму і Візантії. Тут неможливо не зауважити розквіту усіх конфесій, а особливо християнських. І на моє переконання політичні зміни не були б можливі без попереднього розквіту релігії. А це вже дуже позитивне явище для впливу у сучасному світі. Приклад останніх подій Помаранчевої революції доказує, що Україна дозріла і має усі шанси вносити свої корективи у світові процеси. Вона має міцну духовну опору, яку не похитнули ані політичні режими, ані навіть слабкодухність та помилки ієрархів Церкви. А після позитивних змін у духовному і політичному житті є дуже реальні зміни економічні. І тут, звичайно, необхідна тісна співпраця науковців та працівників засобів масової інформації. Науковців – щоб обґрунтовано оцінювати реальний стан речей, а ЗМІ повинні чесно все висвітлювати, адже це особливо впливає на свідомість людей.

Головне місце повинна зайняти, звичайно, правда, яка не завжди приносить радість та вітиху. Вона буває досить гіркою, часто розділяє людей. Але правда завжди показує вихід з ситуації і вона визволяє нас. Наприклад, останнє святкування 60 річниці завершення II Світової війни та перемоги над фашизмом вперше показало, як багато з нас не знали навіть тої справжньої дати, початку цієї війни. Ми знали тільки дату 22 червня 1941 року. Але поняття не мали про 3 і 17 вересня 1939 р. – тих реальних дат початку II Світової війни та пов'язаних з нею таємниць і замовчувань. Не знали ми також інших «героїчних» подвигів у Польщі, державах Прибалтики і в Фінляндії.

Тому формування свідомості українців на любові до правди, свободи і патріотизму не може бути якось обмежене до знання минулого і пізнання майбутнього. Не можна створювати штучні перешкоди для впевненості у свої сили і можливості. А також належить сміливіше повірити у позитивну участь України у сучасному світі.

Шейх Ахмед Тамим*

ТЕРРОРИЗМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Оживленная дискуссия о растущем влиянии глобализации на международные отношения стала еще более острой после 11 сентября 2001 г., когда мир столкнулся с небывалым в истории террористическим актом. Таким образом, побочные эффекты глобализации обнаружили свои опасные стороны, и для многих стало очевидно, что борьба с международной преступностью и ее высшим проявлением – сетью транснациональных сплоченных и хорошо оснащенных террористических организаций – в ближайшее время станет приоритетом номер 1 в мировой политике. Рассмотрим некоторые аспекты этой проблемы.

В современном мире существует целая сеть экстремистских организаций, которые в своей деятельности используют террористические методы. Сейчас некоторые СМИ неверно увязывают деятельность экстремистских организаций с Исламом. В действительности же они не защищают мусульман, а только дискредитируют образ Ислама как религии мира. Существуют экстремистские организации прикрывающиеся и лозунгами других религий. Очень часто экстремистские организации различной направленности переплетаются между собой. Противодействие подобным организациям является одной из актуальнейших проблем. Терроризм еще не играл в истории западной цивилизации такой глобальной роли, какую он «освоил» в ходе сентябрьских событий. Падение башен Всемирного торгового центра означало падение старых принципов и прежних представлений о системе мировой безопасности. Оказалось, что фактически любая точка мира может стать потенциальной мишенью террористической атаки – нерациональной по свое-

* Муфтий Украины, шейх

му принципу, преследующей цели, идущие вразрез с общепринятыми (рациональными) нормами политической борьбы.

Подобная тактика обозначила терроризм как явление, не только скрытое для отслеживания и фиксации, но и гибкое, видоизменяемое в непосредственных методах исполнения. Современный терроризм в планетарном масштабе – не что иное, как попытка подмены рациональных методов отстаивания политических позиций иррациональными. Характеристика современного терроризма – использование глобальной зрелищности, массового резонанса медиа-технологий. Террористический акт – это локальный акт, локальный точечный удар, имеющий, однако, глобальный резонанс. Терроризм оказывается таким образом «встроенным» в систему глобального общества. Поэтому необходимы неотложные меры по усилению борьбы с терроризмом во всех государствах.

Необходимо выработать единый стандарт и единые юридические нормы по противодействию террористическим организациям во всем мире. Необходимо установить единый перечень организаций, использующих террористические методы деятельности, чтобы пресекать их деятельность по всему миру. Ныне вскрылись недостатки существующих политических и правовых механизмов, используемых в борьбе с международным терроризмом: отсутствие должной координации в работе силовых ведомств внутри государств и на международном уровне, неоднозначное отношение различных общественно-политических сил в разных странах к вопросу о происхождении современного терроризма и методах борьбы с ним. Кроме того, обращение к самому понятию терроризм и его эволюции заставляет усомниться в его существовании как общепринятой теоретической категории и устоявшегося юридического термина. Современный терроризм носит транснациональный характер. Эта черта современного терроризма является прямой производной глобализации как таковой. Не только терроризм, но и социальные конфликты, финансовые и торговые отношения, культурные и образовательные контакты все чаще пересекают государственные границы без контроля, а порой, и без ведома руководства этих государств. Этот процесс не во всех регионах протекает одинаково стихийно, но все же примеры таких «черных дыр» на политической карте мира как Чечня 1991–1999 гг. и Афганистан до 2002 г. свидетельствуют о том, что концентрация и активность террористических организаций сильнее там, где отсутствует здоровая государственность. Особенностью

современного терроризма является тесная связь с преступным миром. Сегодня связь международного политического терроризма с преступным миром настолько очевидна, что порою не представляется возможным отличить одно и другого. В первую очередь это, конечно, связано с финансовыми возможностями современной международной преступности. Незаконная торговля наркотиками, оружием и другими дорогостоящими нелегальными товарами очень часто оказывается в числе главных источников финансирования террористических организаций. Одновременно преступный мир оказывается главным поставщиком потенциальных членов террористических группировок, как правило, непосредственных исполнителей террористических актов. Террористические организации в полной мере используют новейшие разработки в области вооружений, спецматериалов, оборудования и средств связи. Это резко отличает их от террористов прошлых времен. Сегодня многие террористические организации имеют возможности использовать новейшие, порою секретные средства вооружения или связи, при чем далеко не всегда они добыты незаконным путем.

Для достижения политических, экономических и стратегических целей не следует заигрывать с экстремистскими организациями обещая им за «их услуги» экономические и политические дивиденды. В один момент их действия могут обернуться против тех, кто с ними заигрывает. Ныне существует негласная поддержка террористических организаций со стороны некоторых государств. Это наиболее деликатная тема в исследованиях терроризма в эпоху глобализации. В принципе, террористические организации всегда пользовались поддержкой со стороны стран, враждебных государству, избранному в качестве объекта терактов. Однако в условиях глобализации ситуация в этой сфере коренным образом отличается от того, что было ранее. Современный терроризм многообразен и склонен к мимикрии в зависимости от конкретных социально-экономических условий того или иного региона, внутри- и внешнеполитической конъюнктуры в «странах-убежищах» или «странах-жертвах». Изучение эволюции и распространения международного терроризма осложняется и тем, что это явление непростой объект для исследования. Это связано с тем, как и в любой противозаконной деятельности, истинные причины, а главное, методы террористической борьбы тщательно скрываются теми, кто ее осуществляет. Остается надеяться, что совместные усилия го-

сударств и международных организаций, политиков и общественных деятелей, сотрудников спецслужб и ученых в конечном итоге позволят выработать эффективные методы борьбы с этим безусловным злом, а преодоление негативных последствий глобализации позволит, если не устранить совершенно первопричины терроризма, то, по крайней мере, остановить его распространение как метода политической борьбы и формы социального протеста, решать экономические и социальные проблемы бедных стран учитывая их этнокультурную специфику и не навязывая готовые лекала западной демократии.

Сегодня наибольшую опасность представляет симбиоз террора и средств массовой информации. Именно через СМИ любой акт террора приобретает черты, характерные для оружия массового уничтожения, поскольку посредством страха поражается сознание масс, подавляя волю человека и направляя его деятельность в нужном для организаторов терактов направлении. Из-за незнания Ислама или целенаправленно с целью дискредитировать эту религию СМИ пишут, что Ислам источник терроризма. Это способствует накоплению сторонников террористических организаций среди людей, которые возмущены пропагандой против Ислама. Пропаганда радикальных взглядов и терроризма, как метода политической борьбы, широко использует возможности глобального охвата и эффекта присутствия современных СМИ. При этом срабатывает эффект постоянного психологического давления.

Особую опасность также представляют все более изощренные методы финансирования деятельности экстремистских организаций. Для этих целей они используют благотворительные фонды и только начинающую формироваться систему исламских банков. Например, сторонниками экстремистских организаций на Багамских островах был основан банк называемый «Ат-Такуа».

Важной чертой в исследованиях современного международного терроризма является необходимость учета множества факторов политического, экономического и социального порядка, влияющих на его развитие и распространение. В этом плане изучение терроризма напрямую связано с исследованиями глобализации. Генезис и, особенно, дальнейшие пути развития этого процесса также являются предметом для политической и научной дискуссии.

Терроризм как неотъемлемая часть сегодняшнего социально-экономического и политического ландшафта претерпевает изме-

нения, вызванные процессом глобализации, и довольно сильно отличаются от терроризма прошлых веков.

Угроза распространения влияния экстремистских организаций актуальна и для Украины. Поэтому крайне важно законодательно определиться в противодействии различным экстремистским организациям, чтобы в условиях глобального мира не допустить образования на территории страны ячеек международных террористических организаций и воспрепятствовать образованию экстремистских организаций местного характера различного толка. Ныне на территории страны в основном действуют три течения прикрывающиеся Исламом для достижения своих политико-экономических целей.

Ваххабизм – религиозно-политическое течение основанное в XVIII-м в. Мухаммадом Ибн 'Абдуль-Ваххабом. Воззрения этих сектантов противоречат Вероубеждению мусульман и особо непримиримо отношением к несогласным с ними людям. В брошюре «Кашфу-ш-шубуһат» («Отведение сомнений») основатель ваххабизма М. Ибн 'Абдуль-Ваххаб (в русском переводе брошюры его имя заменено на другое – Мухаммад Ибн Сулейман Ат-Тамими) призывает уничтожать людей, взывающих к святым и Пророкам, например, к Пророкам Мухаммаду, Иисусу, а также Его матери святой Марии, мир Им. Он пишет, что кровь и имущество этих людей лишены неприкосновенности. Таким образом, мусульманин, который не придерживается лжеучения М. Ибн 'Абдуль-Ваххаба, заслуживает, по его мнению, казни. В XVIII веке его сторонники в исторических хрониках хвастались тем, что убили четыре тысячи человек и вспарывали животы беременным женщинам. А его современные последователи распространяют листовки, в которых пишут, что пролитие крови тех, кто без уважительной причины не соблюдает Пост, является Богоугодным делом. Следует отметить, что ныне книги основателя ваххабизма можно найти во всех уголках бывшего Союза в переводе на разные языки. Исламские ученые признали ваххабитов отступником от Веры из-за их убеждений.

Еще в Украине действуют ячейки партии с названиями «Аль-джама'ат Аль-Исламийя» («Исламская община») и «Аль-ихван аль-муслимун» («Братья-мусульмане»), следующие идеологии экстремистских деятелей XX-го в. египтянина Сайида Кутуба и пакистанца Абуль А'ля Аль-Маудуди. Согласно убеждениям сторонников данной секты, люди, которые не соблюдают хотя бы один из законов Шари'ата, являются неверующими. Правителя, издавшего новый закон, которого

нет в Шари'ате, а также его подданных, не восставших против него, сторонники этих партий считают отступниками от Веры. По словам Сайида Кутуба, ныне все человечество вернулось к эпохе язычества, что позволило его последователям уничтожать женщин, детей, стариков в любом месте Земли. Он позаимствовал свою идеологию у сторонников одной из хариджитских сект «байхасия». В свое время от рук хариджитов погибло много женщин и детей.

В последние годы в Украине активно насаждается идеология партии «Хизб ат-Тахрир», которая предпринимает активные попытки легализации в нашей стране. Эта партия была основана в середине XX-го века. Такуюдином Ан-Набаһаний, который, не имея на то прав, провозгласил себя «Халифом (правителем Исламского государства) нового времени». Его последователи убеждены, что если человек не принесет присяги Халифу до смерти, то умрет смертью умершего в эпоху язычества. Суждения сектантов в отношении правителя и его народа, придерживающихся наряду с Шари'атом иных законов, аналогичны тем, которые имеются у последователей Сайида Кутуба. Сектантские идеологии в корне отличаются от учения Ислама, подобно тому, как отличается содеянное ими – угнетение, кровопролитие, попрание прав людей, – от деяний мусульман, призывающих к добру и предостерегающих от нарушения Заповедей Бога.

Еще раз напомним, что общим принципом для представителей экстремистских течений является принцип, согласно которому каждый человек, не присоединившийся к ним, является их смертным врагом, пролитие крови которого считается дозволенным деянием.

На современном историческом этапе эти три течения тесно взаимодействуют между собой и по сути говоря выступают в качестве единой силы. Приведем небольшой пример наглядно иллюстрирующий наши слова. В апреле этого года в Симферополе прошла пресс-конференция представителя партии «Хизб ат-Тахрир». Он открыто заявил, что сторонники Ибн Абдуль Ваххаба являются для него братьями. А генеральный секретарь партии под названием «Аль-Джамаат аль-Исламийя» Фейсал Мавляви, являющийся духовным наставником Европейского совета по религиозным заключениям (кстати курирующий деятельность ячеек партии в Украине) в одном из своих интервью заявил, что ваххабизм – это неотъемлемая часть Исламского возрождения.

Все это указывает на влияние процессов глобализации на структуры и цели террористических организаций.

Рябчук М.*

ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ АСИМЕТРИЧНИХ ВІДНОСИН: КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Виступаючи 1969 р. у Вашингтоні у прес-клубі, канадський прем'єр-міністр П'єр Трюдо порівняв континентальне сусідство своєї країни зі Сполученими Штатами Америки до нелегкого спання в одному ліжку зі слоном. «Хоч би якою лагідною та приязною була тварина, – сказав канадець, – ви не зможете не відчувати кожного її поруху» [11, VIII]. Від того часу метафора зробилася популярною – чимало авторів як у Канаді, так і за її межами, послуговуються цим образом для опису нелегкого існування-виживання своїх культур у затінку сусіди-велета. Фактично кожна національна культура в добу глобалізації почуває загрозу з боку могутніших конкурентів, з-поміж яких найбільшим «слоном» є, безумовно, глобальний, а по суті, американський, маскульт.

Для української культури головним конкурентом і навіть, у певному сенсі, екзистенційним викликом є культура російська. Саме вона – як культура колишньої метрополії – зберігає й сьогодні, як правило, панівні позиції в Україні і, що ще гірше, слугує й далі у багатьох випадках посередником між світовою культурою та її українськими реципієнтами. Навіть глобальний маскульт за таких обставин стає фактично частиною російської культурної присутності та неокolonіального домінування, оскільки поширюється в Україні насамперед у російських перекладах (відеофільми, кіно, ілюстровані журнали, бульварна література, телепрограми тощо).

Економісти й політики можуть досі дискутувати про те, чи була Україна – і якою мірою – «внутрішньою колонією» СРСР та Росії¹, для

* Науковий співробітник Українського центру культурних досліджень, член редколегії часопису «Критика»

¹ В Україні можна знайти практично усі прикмети внутрішнього колоніалізму, окреслені Майклом Гехтером у його знаменитій книзі про «кельтські околиці» Британської імперії: «(1) Характерною рисою імперської експансії є упослідження автохтонних культур периферійних груп. (2) Одним із наслідків такого упослідження є ослаблення волі та здатності автохтонів опиратися колоніальному режимові. (3) Політична інкорпорація вирішальним чином впливає на поступ англізації, котра здійснюється не лише через урядові декрети, але й через добровільну асиміляцію периферійних еліт» [8].

культурологів, однак, це питання є цілком очевидним. Українська культура у рамках імперії не могла не бути її провінційною, периферійною, апіорно «менш вартісною» частиною – як для самої імперії, так і, за її посередництвом, для цілого світу. Основна, «найвартісніша» її частина творилася насамперед у імперському центрі – Петербурзі або Москві, саме там здобували собі визнання периферійні творці і твори, і саме звідти надходили основні, санкціоновані Центром уявлення щодо престижності, модності та популярності. «Справжня» культура ґрунтувалась насамперед на російській мові, російських історичних наративах, російських (імперських) міфах та символах. Її зміст, її бачення світу, її ідеологічні послання були майже завжди імпліцитно чи експліцитно імперськими. По суті, ця культура була ефективним засобом психологічного вивищення та політичного домінування, описаних дослідниками колоніалізму.

Культурні явища (мистецькі твори, культурні установи, процеси в культурному житті суспільства) можна вважати колоніальними, якщо вони сприяють ствердженню чи розвитку імперської влади: позбавляють престижу, звужують поле активності, обмежують видимість, а то й нищать те, що є місцевим, автохтонним, словом – колоніальним, натомість підкреслюючи гідність, світову масштабність, сучасність, необхідність і природність столичного, центрального [4]. Закономірно, що не лише росіяни, а й інші народи імперії часто приймали «вищий», «універсальний» характер російської мови й культури як щось одвічне, «примордіальне», а не сконструйоване і підтримуване певними соціальними чинниками (включно з імперською армією та поліцією). Фактично лише прибалти та західні українці (плюс невеликий прошарок вестернізованих білоруських, молдавських, грузинських інтелектуалів) із їхнім напівреальним-напівміфічним відчуттям приналежності до культурно «вищого» Заходу спромоглися не інтерналізувати комплексу неповноцінності, накинутого на всіх панівною культурою, плекаючи і всіляко підкреслюючи натомість свій духовний зв'язок зі «справжнішим», «центрально-шим» Центром десь на Заході, а не в Москві.

Після краху СРСР російська культура великою мірою зберегла свої міцні позиції у більшості постсовєтських республік завдяки цілому ряду чинників.

- по-перше, вона зберегла традиційно високий міжнародний престиж як одна із найбільших світових культур, цікава й приваблює для багатьох своїми незаперечними здобутками;

- по-друге, її основний медіатор – російська мова – вважалася певен час однією зі світових мов. І хоча в останні десятиліття її світове значення підупало, вона залишається й далі важливою регіональною мовою, своєрідною *lingua franca* як для колишніх советських республік, так і для багатьох посткомуністичних країн;

- по-третє, російська культура є культурою країни з доволі значним економічним, політичним та військовим потенціалом; російська культурна присутність у постсоветських республіках не лише посилює там російські політичні та економічні впливи, а й навпаки, сама підсилюється російською політичною, економічною, військовою та демографічною впливовістю;

- по-четверте, російська культура успадкувала більшість структур та інституцій, матеріальних і людських ресурсів колишньої імперії. Це включає не лише найкращі музеї та книгозбірні, учбові заклади й наукові центри, кіно- і телестудії, видавництва й часописи, але також найкращих професіоналів у найрізноманітніших галузях, що традиційно стікалися з усього СРСР до Москви для реалізації своїх кар'єрних амбіцій. Як наслідок, російська культура має змогу й сьогодні, без надмірних зусиль із боку російської держави, залишатися висококонкурентною та впливовою практично на всіх постсоветських теренах. Така ситуація, зрозуміло, не викликає ентузіазму в місцевих культурних та політичних еліт. З одного боку, вони небезпідствано побоюються «підривного» пропагандистського впливу російських мас-медій та, ширше, масової культури, досить часто агресивно-імперської, реваншистської, ксенофобсько-шовіністичної у своїх прямих і прихованих ідеологічних «месиджах». А з іншого боку, місцеві еліти не мають достатньої певності щодо відпірності власного населення перед (нео)імперською пропагандою і, взагалі, перед мовнокультурним домінуванням колишньої метрополії. Особливо це стосується тих постсоветських республік, де збереглася велика частка російського та російськомовного населення, найменш, як багато кому видається, «імунозахищеного» перед імперськими політико-ідеологічними маніпуляціями та колоніальним культурним натиском.

Утім, якщо для місцевих культурних еліт така ситуація є однозначно неприйнятною, то місцеві політичні еліти займають щодо неї найчастіше суперечливу, чи, сказати б, амбівалентну, позицію. Досить часто вони не можуть, а подеколи і не хочуть змінювати постколоніального статусу-кво – з цілого ряду причин. По-перше, їхні режими здебільшого є досить слабкими й залежними від російського

політичного, економічного та іншого тиску. По-друге, самі ці еліти здебільшого мають комуністично-номенклатурне походження, тобто є радше «територіальними», ніж «національними», радше «советськими» (за своєю мовою, культурою, менталітетом), ніж власне українськими, білоруськими чи казахськими. На практиці це означає, що вони мають, як правило, глибокий комплекс неповноцінності щодо імперської культури, зумовлений, з одного боку, інтерналізацією її зверхнього погляду на місцевих «тубільців», а з іншого боку – браком власних культурних символів, кодів та аргументів, спричиненим тим-таки колоніальним невіглаством та вкрай поверховим і примітивним уявленням про національну культуру. І по-третє, посткомуністичні еліти досить часто свідомо плекають і поглиблюють суспільну амбівалентність, успадковану від попереднього режиму, вміло використовуючи її для різноманітних політичних маніпуляцій. Культурна амбівалентність стає таким чином для владних «територіальних» еліт важливим засобом стримування альтернативних їм (під усіма оглядами) еліт «національних». Українські постколоніальні еліти, подібно до багатьох еліт африканських, виконують звичну функцію посередника між колишньою метрополією (та проімперськими силами в самій Україні) і антиімперськими «націоналістами».

Недавня зміна компрадорського режиму в Україні дає можливість позбутися цієї стагнаційної амбівалентності і позбавити, зокрема, українсько-російські відносини дедалі виразніших ознак неокolonіальності. Асиметричність, вочевидь, і надалі зберігатиметься в цих відносинах, з огляду на різний політичний, економічний та культурний потенціал обох країн, проте без елементів неокolonіальності вона має більше шансів уподібнитися до асиметричності американсько-канадських чи британсько-ірландських відносин, а не російсько-білоруських – патерналістсько-клієнталістських.

Для вироблення нової політики, зокрема в мовно-культурній сфері, потрібне докладніше розуміння характеру дотеперішніх асиметричних відносин між Україною та Росією. Ці відносини мають під багатьма оглядами унікальний характер – як через загальну «нетиповість» російського (а тим більше – російсько-советського) колоніалізму, так і через «нетипово» велику символічну роль, яку відіграє «менший» партнер (Україна) для «більшого» (Росії). Власне, про всі ці проблеми і буде йти мова у пропонованому нарисі, що є частиною більшої праці, котра має з'явитися у колективній монографії про українсько-російські «асиметричні» відносини.

Війна ідентичностей. Тривкість і, часто, принципова нерозв'язуваність багатьох постколоніальних проблем в українсько-російських відносинах зумовлена вкрай специфічним місцем, яке посідає Україна і, зокрема, Київ та Київська Русь у російській національній (чи, властиво, імперіальній) самосвідомості. Обидва націоналізми – і російський, і український – поклали легенду про «київську спадщину» в основу своїх національних «міфів про походження» та відповідних історичних наративів. Боротьба за цю спадщину як за один із наріжних каменів відповідно російської та української ідентичності стала істотною і поки що неподоланною перешкодою в нормалізації українсько-російських відносин.

Російський націоналізм як націоналізм «державної» нації розвинувся з імперського історичного наративу, опрацьованого й офіційно канонізованого ще у XVIII столітті. Він ґрунтувався на «династичній» моделі історії, котра, за всієї своєї архаїчності й анахронічності, створювала видимість спадкоємності між Московським царством та його міфічною попередницею Київською Руссю. Для новочасних національних історіографій, котрі будуються як історії певних народів та/або територій, подібний підхід виглядає доволі курйозним – приблизно як ототожнення сьогоднішньої Румунії зі стародавнім Римом, Великої Британії з французькою Бретанню чи Нової Зеландії із Зеландією. Власне, найточнішою паралеллю тут могло б бути намагання сьогоднішніх німців оголосити себе спадкоємцями Стародавнього Риму, посилаючись на середньовічну Священну Римську імперію німецького народу.

Вигадування традицій не є чимось унікальним, характерним лише для росіян чи, скажімо, українців [9]. Практично всі народи вдаються до подібної історичної міфотворчості в добу модерного націєтворення. Міфологема «Київської Русі», сконструйована й монополізована росіянами, виявилась, однак, фатальною для українців та, як з'ясувалося згодом, не меншою мірою – і для самих росіян. Північно-східний уламок Русі, що потрапив у XIII ст. під татарський протекторат і перетворився поступово в Московське царство, не відігравав до XVII ст. помітної ролі в європейській історії, залишаючись цілком маргіальною частиною континенту. Жодних уявлень про зв'язок цього орієнтального царства з польсько-литовською на той час Руссю та про належну йому начебто «київську спадщину» серед московських еліт просто не існувало – як це переконливо показав Едвард Кінан на підставі величезної кількості опрацьованих історичних джерел [3, 12–37].

Ситуація змінюється допіру в кінці XVII століття, коли, як стверджує Кінан, «нові західні ідеї почали визначати російську думку в державних і національних справах». З іронії долі, чи, властиво, історії ці ідеї прибули до Московії з України, а точніше – її північно-східної частини, Гетьманщини, що прийняла в середині XVII ст. московський протекторат і великою, коли не вирішальною мірою прислужилася перетворенню орієнтального Московського царства у європейську Російську імперію.

Після того, як Контрреформація перетворила Річ Посполиту вперше в її історії на католицьке королівство, голоси українських та білоруських православних кліриків-емігрантів долучилися до голосів греків, що закликали Москву стати на захист православ'я. Саме ці красномовні й політично досвідчені прибульці (пізніше до них додалася козацька еліта, рекрутована до імперського істеблшменту) наприкінці XVII та у XVIII століттях створили для московитів – у своїх власних інтересах – міф про «київську спадщину» [3, 29].

Монополізувавши київську спадщину і поклавши її в основу своєї імперської ідентичності, росіяни фактично легітимізували поглинання українських і білоруських земель та (ре)асиміляцію місцевих «племен», котрі насправді до «Росії» (Московії) ніколи не належали і котрі мали до «росіян» (московитів) приблизно таке саме віддалене відношення, як і до всіх інших слов'янських сусідів. Більше за те, узурпуючи історичну назву «Русь» і трансформуючи її у самоназву «Росія» та «росіяни», московити фактично позбавляли українців їхньої автентичної самоназви «руські», «русини» і змушували їх або погодитися з імперською – принизливою для них – назвою «малороси», або ж кинути імперії виклик і виробити нову самоназву «ук-раїнці».

Монополізація київської спадщини та утвердження на її основі власної національної ідентичності мала, таким чином, для українців протилежне, як для росіян, значення і була, у певному сенсі, відновленням історичної справедливості. Йшлося насамперед про символічне підкреслення власної відмінності й окремішності від Московії та представлення себе прямими й безпосередніми нащадками Київської Русі. А також – про делегітимізацію російських загарбав та асиміляціоністської політики. Московити в цій схемі виявлялися всього лише маргінальним відгалуженням історичної України-Русі, із сумнівною слов'янською ідентичністю – розмитою начебто внаслідок інтенсивного поглинення угро-фінських племен та корумпованою потужними монголо-татарськими впливами.

Конструюючи власні націоналістичні міфи, колонізовані досить часто намагаються повернути зброю колонізаторів проти них самих. На противагу імперському міфіві, що змальовував українців як «зіпсутих» – полонізованих та покатоличених – росіян, український націоналізм змальовує росіян як «зіпсутих» – татаризованих-орієнталізованих – українців-русичів. За цією самою дзеркальною схемою можна представити не лише українську мову як «зіпсуту» (полонізовану) російську, а й навпаки – російську як «зіпсуту» (орієнталізовану, а ще більше – болгаризовану через церковно-слов'янські впливи) українську.

Протистояння двох міфологій не було, однак, та й не могло бути змаганням двох рівних суперників. По-перше, імперський міфологічний дискурс був незрівнянно потужніший, оскільки завжди мав значну «фізичну», кількісну перевагу. По-друге, він завжди мав перевагу психологічну, репрезентуючи абсолютний авторитет Центру – культурний і політичний, міжнародний і внутрішній. І, врешті, по-третє, саме він володів основними механізмами репрезентації – цензурування, замовчування, маргіналізації, тенденційного коментування і фальшування тощо. Власне, ці механізми й обумовили перебіг українсько-російських дискурсивних воєн протягом двох останніх століть та, великою мірою, їхні сьгоднішні результати. Механізми імперського дискурсу діяли й досі діють на безлічі рівнів – від вульгарних підручників із їхніми безсоромними розповідями про «благодійний вплив» на Шевченка з боку Белінського та інших «революційних демократів» до витонченіших заміни слова «український» на «вітчизняний», словосполучення «Київська Русь» – на просто «Русь» (або й «Kievan Russia», sic); від курйозного вилучення «зубів» з вірша Маяковського «Борг Україні» («товаришу москаль, на Україну зуби не скаль») і заміни їх на безневинніші «жарти» – до величезної галереї хохлів-мерзотників, поліцаїв і куркулів у російській літературі й кінематографі та нічим не кращих «позитивних» недоумків – таких собі недорікуватих хохлацьких П'ятниць при великоруських Робінзонах Крузо.

Під натиском цього імперського дискурсу, підтримуваного не лише «вищою культурою», а й армією та поліцією, формування новочасної української ідентичності в підросійській Україні так і не завершилося протягом цілого XIX століття, як і, зрештою, протягом століття XX-го. Фактично лише в півдавстрійській Галичині східноєвропейська модель націєтворення реалізувалася більш-менш пов-

ною мірою ще в XIX ст., уможлививши перетворення у «свідомих українців» не лише місцевих освічених прошарків, а й селян.

Ця назавершеність націєтворчих процесів на переважній частині українських земель має принаймні два негативні наслідки. З одного боку, вона підживлює в росіян імперські міфи та реваншистські прагнення, навіюючи їм враження аморфності України, її, сказати б, безхребетності та піддатливості на будь-які імперські маніпуляції включно з прямою експансією («близьке зарубіжжя» – несправжнє «зарубіжжя»)². І фактично гальмує формування російської національної ідентичності – замість теперішньої імперської, котра й досі включає у свій символічний простір як Київську Русь, так і сучасну Україну, а відтак невротично не може змиритися з «утратою» того, що видається росіянам істотною і легітимною частиною власного (міфологізованого) «я».

А з іншого боку, згадана незавершеність підживлює у самих українців комплекс неповноцінності, формує у них відчуття обложеної фортеці і робить їхню реакцію на різноманітні виклики та проблеми досить часто неадекватною. У сфері культури це виявляється не лише в некритичному засвоєнні метрополітальних культурних продуктів та практик як начебто апріорно «якісніших», а й у різноманітних мегаломанських міфологемах (про українців як оріїв-аріїв тощо), котрі є фактично зворотним боком того ж таки комплексу меншовартості, його, сказати б, міфотворчою компенсацією [5].

Перебуваючи протягом двох століть під потужним асиміляційним пресом, українці мусили виробити певні механізми самозахисту, певні аргументи і дискурсивні стратегії, які б легітимізували й відстоювали їхній власний національний проект. Ішлося насамперед про утвердження власної «центральної», себто культурної повноцінності й самодостатності, – на противагу імперській маргіналізації та провінціалізації. Для цього українцям не лишалося іншого способу, крім як ототожнитися з певним духовним центром за межами довколишнього, неприхильного до них, світу. Такий сим-

² Сам факт того, що значна частина населення України розмовляє російською мовою видається багатьом росіянам достатньою підставою для втручання у внутрішні українські справи. Ні Горбачов, котрий стверджував свого часу, що «мы почти один народ», ні Путін, котрий і сьогодні переконаний, що в Україні «большинство разговаривает по-русски», не усвідомлюють, схоже, що мова – це не єдина відмінність між українцями та росіянами, а головне – що мовно-культурні переваги українських громадян не можуть бути політичними аргументами у російсько-українських відносинах, подібно до того, як франкомовність бельгійців чи англійськість ірландців не є справою французьких чи англійських політиків.

волічний центр вони, зрозуміло, могли знайти лише у «Європі», в європейській елітарній культурі.

Це поступове і спершу майже непомітне утвердження Заходу як моделі в українській культурній свідомості заступало повсюдну і визначальну присутність імперії. Бачення України у європейському контексті і відповідне відторгнення контексту російсько-імперського ознаменувало підставову зміну парадигми, дозволивши українській культурі усвідомити себе не як підсистему чи додаток до чогось іншого, а як цілісний і самодостатній світ, рівний (якщо не фактично, то принаймні потенційно) усім іншим самодостатнім європейським національним культурним системам. Звертаючись до Європи як точки відліку, Україна символічно перетворювала себе із залежної провінційної культури в рамках імперії у незалежну національну культуру в рамках Європи. Відтепер українська культура, яка традиційно була «низькою» щодо імперської «високої», могла бути одночасно і «низькою», й «високою» сама по собі [10, 314–315].

Прикметно, що українці «відкривають» політичну Європу приблизно в той самий час, що й Європу культурну, і в тій самій ролі – як символічний центр для уявного самоототожнення та, відповідно, самоутвердження, всупереч несприятливим довколишнім обставинам. Програмова «європейськість» українського націоналізму до певної міри суперечить новочасним модернізаційним теоріям, котрі трактують націоналізм як течію традиціоналістську, консервативну, антимодернізаційну і, відтак, імпліцитно або й експліцитно антиєвропейську. Тим часом у багатьох країнах націоналістичні і, зокрема, національно-визвольні рухи мають виразну модернізаційну агенду, що спонукає, своєю чергою, багатьох із них займати прозахідну, проєвропейську позицію.

Стівен Шульман, професор Іллінойського університету, проаналізувавши велетенську базу соціологічних даних, показав виразну залежність між сильною українською національною ідентичністю та прихильністю людей до демократії, ринкових реформ та вестернізації країни. Причиною цього, на думку Шульмана, є специфічне уявлення українців про самих себе (self-image), на якому базується українська національна тотожність. Відповідно до власної націоналістичної міфології, українці вважають себе індивідуалістичним та волелюбним народом. «Еліти, котрі формують цю ідентичність, – пояснює Шульман, – як правило, протиставляють українців та Україну в культурно-історичному плані росіянам та Росії – народів і країні, що мають, на

їхню думку, сильні колективістські та авторитарні нахили. Водночас вони стверджують, що українці мають багато спільного у культурно-історичному плані з Європою». Відтак, демократія та капіталізм символічно підносять статус етнічних українців, утворюючи в країні цінності, котрі асоціюються з українською (начебто) етнічною культурою, і відтак можна припустити, що й функціонуватимуть вони ефективніше у країні, заснованій на українських (начебто) етнічних цінностях. Більше за те, оскільки Росія як головний «інший» для носіїв цієї ідентичності сприймається як країна, далека у своєму культурно-історичному розвитку від ідивідуалістських та волелюбних моделей, то, відповідно, відкинення ними недемократичних та некапіталістичних моделей символічно й фактично підтримує уявну культурну дистанцію між Україною та Росією, підсилюючи таким чином українську національну тотожність. І навпаки, оскільки європейська та українська етнічна культури уявляються як близькі, а самі європейці асоціюються з демократією та капіталізмом, то українці схиляються саме до цих моделей, котрі символічно й фактично підсилюють їхню уявну культурну близькість до європейців і підвищують статус етнічних українців в Україні як основної групи [13].

Ця ідентичність, однак, – донедавна, принаймні, – не була в глибоко советизованій Україні панівною. У певному сенсі вона залишалася «віруванням меншини» – послуговуючись відомою формулою Ендрю Вілсона з його книжки про український націоналізм 1990-х років [14]. Ця ідентичність, яку можна назвати «національною українською» (Шульман називає її «етнічною», викликаючи не зовсім доречні тут асоціації з етнічною ексклюзивністю), утвердилася повною мірою лише на заході України, почасти в центрі. На сході і півдні їй протистоїть ідентичність, яку Шульман окреслює, теж не зовсім точно, як «національну східнослов'янську». Тут недоречним є прикметник «національний», оскільки згадана ідентичність національною ще не стала і, радше, окреслює комплекс суб- і супранаціональних ідентичностей, переважно гібридних і мінливих. З одного боку, це різні форми місцевої («тутешньої») ідентичності: «ми кияни», «ми одесити», «ми донбасці». А з іншого боку, це різні форми ідентичності наднаціональної – такі собі продукти напіврозпаду ідентичності імперської: «совети», «православні», «східні слов'яни», «євразійці» – одним словом, «наші».

В обох випадках цей «комплекс ідентичностей» («комплекс» – суттєве уточнення, зроблене Шульманом) репрезентує різновид

домодерної, донаціональної ідентичності і таким чином витворює досить специфічну опозицію щодо ідентичності національної. Фактично, у випадку України йдеться не про протистояння двох різних національних ідентичностей, а, радше, про протистояння модерної національної ідентичності по один бік і домодерної протонаціональної ідентичності – по другий. Одна з них завжди мала завзятих, відданих прихильників, завдяки чому, навіть будучи віруванням упослідженої меншини, змогла перетривати до наших днів; тимчасом як друга, навіть будучи віруванням упривілейованої більшості, залишалася чимось украй ідеологічно аморфним, а відтак недовірливим у сенсі мобілізації своїх прибічників.

Український проект, таким чином, реалізувався в Україні після 1991 р. не тому, що мав підтримку абсолютної більшості населення, а тому, що йому не протистояв жоден інший справді привабливий проект, який мав би подібну мобілізаційну енергію, подібну націленість на майбутнє (а не ностальгічне імперське минуле) і подібну – ретельно опрацьовану – систему символічних ресурсів, кодів та наративів. У принципі, альтернативою йому міг би стати проект неосоветський, консервативний, як у Білорусі, – коли б українська ідентичність в Україні була істотно слабшою, менш виробленою. А також, гіпотетично, альтернативою міг би стати так званий «креольський» проект, спрямований на маргіналізацію українських «тубільців» і творення модерної, європейської України з російським мовнокультурним ядром. Проте для цього треба було б вирішити відразу дві проблеми. По-перше, як і у випадку з неосоветським проектом, треба було б подолати опір українських «тубільців-націоналістів» – «меншинних», як і в Білорусі, а проте істотно чисельніших і мобілізованіших. А по-друге, треба було б забезпечити свій європейський проект цілою системою символічних кодів і наративів, цілковито відсутніх, однак, у традиційній, засадничо антиєвропейській, російській спадщині гіпотетичних «креольських» дизайнерів цього проекту³. Таким чином, російський проект в Україні може реалізуватися лише у формі проекту неосоветського, на взір Білорусі, або ж у формі певного компромісу з проектом українським, а точніше – у формі реалізації проекту українського, проте з певними компромісними поступками проекту російсько-«креольському».

³ Пор. вимушене зізнання одного з симпатиків такого проекту: «Найбільша проблема Східної України та, зокрема, її інтелектуальної еліти полягає в нестачі символічних ресурсів для конструювання альтернативної версії національної ідентичності» [2].

У принципі, такий компроміс між двома проектами, за умови вилучення з того другого будь-яких елементів советчини, є можливим і вкрай бажаним. Він усунув би певну напруженість між двома основними мовно-культурними групами в Україні і водночас позбавив би багатьох російських політиків та пропагандистів улюбленого предмету для спекуляцій та провокацій. Соціологічні дослідження в Україні показують, що мовно-культурне питання відіграє порівняно невелику роль у повсякденному житті більшості громадян, котрі, як правило, не рефлектують над цією проблемою і не вичленовують її з-поміж інших, набагато важливіших для них життєвих проблем. Водночас його символічна вага може бути надзвичайно великою, зокрема для «свідомих українців», себто, передусім, україномовної інтелігенції. Для бездержавного етносу мова й культура були справді важливим, ба головним чинником формування національної ідентичності; лише усвідомлена й визнана справді істотною мовно-культурна відмінність від росіян давала українцям шанс стати окремою нацією, а не регіональним, діалектним різновидом нації російської. Ця ситуація, однак, кардинально змінилася після здобуття Україною незалежності. Громадянство, а не мова й культура, стало раптом головним показником «українськості». А точніше, це поняття мовби роздвоїлося: до традиційного мовно-культурного означення українськості додалося нове, суто політичне.

І російськомовні, і україномовні еліти формально погодилися з політичною дефініцією «українського народу» як «громадян України всіх національностей» (так записано в преамбулі української Конституції). Проте питання про мовно-культурне, ба навіть етнічне ядро цього народу залишилося відкритим: українці вважають себе «титульною» нацією і наполягають на пріоритетизації української мови як єдиної «державної»; росіяни наполягають, що вони теж є в Україні «корінним» народом, оскільки походять так само від Київської Русі; а головне – не лише росіяни, а й чимало російськомовних українців стверджує, що російська мова є в Україні такою ж (коли не більш) природною, як українська, а отже й заслуговує на такий самий «державний», офіційний статус⁴.

⁴ Втім, фахівці зазначають, що у вимогах офіційної «двомовності» йдеться насправді не про «обов'язок україномовних громадян володіти російською (вони нею й так володіють), а про право російськомовних громадян не володіти українською» [12, 23]. Домагання для України двох державних мов «спрямоване на відновлення панівного статусу російської, а не досягнення рівності з українською»; йдеться, власне, про «інституціоналізацію домінування російської мови – як за царських та советських часів» [7, 427–428].

По суті, боротьба в Україні точиться не за обсяги прав для національних меншин (практично всі експерти визнають, що ці права в Україні є надзвичайно широкими); боротьба йде за те, хто, власне, стане в Україні меншиною – українці чи росіяни, а точніше – русофони чи українофони. У практичному плані це означає, що боротьба йде за основну масу населення, яка ще «не визначилася» зі своєю мовно-культурною ідентичністю і перебуває в амбівалентному, донаціональному стані. Якщо Україна законсервується на домодерному рівні, то така домодерна, «тутешня» ідентичність у багатьох її мешканців може зберігатися доволі довго. Але реальна модернізація неминуче зумовлює перетворення «селян у націю», в даному випадку – за «українським» проектом або ж «креольським».

Неминучість і необхідність модернізації є загалом очевидною і для «українофільських» (україномовних), і для «креольських» (російськомовних) еліт. Для одних, однак, саме російська мова (й культура) є важливим чинником такої модернізації – як «вища», «багатша», «розвиненіша». Можна припустити, отже, що успіх їхнього проекту в Україні великою мірою залежить від успіху модернізаційного проекту в Росії, де він здійснюється поки що за консервативною, авторитарною моделлю. Для других тим часом саме українізаційний проект є синонімом важливого цивілізаційного вибору молодії нації.

Протистояння двох мов в Україні є насправді одним із увиразнених проявів дещо глибшого протистояння: між новими можливостями України як нового державного утворення та імперською інерцією. Нові можливості України означили для неї цілком протилежний проект – радикального розриву з імперією і поступового вростання в позаросійську, «європейську» цивілізацію. Це проект достатньо божевільний (не скажу «карколомний») як на сьогоднішню ситуацію, але тим і привабливий для нових українських еліт, найперше – для суспільно заангажованої української молоді. І українська мова – не тільки знак, але й засіб цього незалежнення України, цього розриву, цього проекту. Якщо хочете, знак якісно іншого майбутнього [1, 101].

Котрий із цих двох модернізаційних проектів буде здійснено в Україні (і чи буде здійснено взагалі) – передбачити важко, хоча «помаранчева революція» відкрила начебто кращі шанси для проекту українсько-європейського. Для росіян з імперською ідентичністю реалізація цього проекту є своєрідною катастрофою, оскільки оста-

точно перекреслює їхні сподівання на реставрацію імперії та реінкорпорацію до неї України-Русі як її ключового символічного елементу. Водночас успіх цього проекту може мати для росіян і певний терапевтичний ефект, оскільки ознаменує нарешті завершення того шоку, в якому перебуває російська великодержавна свідомість від часу усамостійнення України в 1991 році⁵. Замість силоміць достосовувати доколишню геополітичну реальність до своєї віртуальної, абсолютно анахронічної та цивілізаційно непродуктивної імперської ідентичності, росіяни змушені будуть нарешті ревізувати свою ідентичність і достосувати саме її до реальності XXI століття. Власне це, як здається, й мав на увазі Збігнев Бжезінський, стверджуючи 1992 р., що «розваливши Російську імперію, незалежна Україна створила можливість для самої Росії – як держави і нації – стати нарешті демократичною і європейською...» [6, 3].

Висновки. Українсько-російські «асиметричні» відносини будувалися кілька століть за моделлю «метрополія» – «колонія», «центр» – «периферія» і, вочевидь, іще довго зберігатимуть на собі відбиток цієї травматичної для обох націй моделі. Розпад імперії і поява на її території суверенних націй-держав, зокрема української та російської, не призвели до нормалізації їхніх відносин – хоч би й за «асиметричною» канадсько-американською парадигмою. Головною перешкодою для нормалізації залишається конфлікт ідентичностей, що має глибоке історичне походження і ще глибші сьогоденні імплікації. Примирення між цими двома ідентичностями – українською національною та російською імперською – видається неможливим, оскільки кожна з них на свій лад виключає другу і принципово унеможлиблює досягнення будь-якого компромісу.

Для росіян-імперців саме існування якоїсь окремої української національної ідентичності, а тим більше держави, є історичним непорозумінням, викликом їхньої власної імперській ідентичності, збудованій на міфічній ідеї тяглості від «руського» (у їхній уяві «російського») Києва та ще міфічнішої українсько-російської («малорусько-великоруської») «єдності» і «неподільності». Шукати з українцями

⁵ Поки що ця свідомість утікає від неприємної для неї реальності у своєрідну шизофренію: унезалеження України вона готова пояснювати якими-завгодно конспіраційними теоріями, лише не волею самих українців. Так, незалежність 1991 р. стала, на їхню думку, всього лише наслідком змови жменьки націоналістів та місцевих комуністичних номенклатурників, а «помаранчева революція» – результат інтриг Заходу. В обох випадках апріорно «проросійські» українці («браття-хохлы») виявились або ошуканими, або згвалтованими якимись зловорожими силами. Завдання Росії, отже, допомогти бідолашнім браттям звільнитися від мани та напасті усіма доступним способами.

компромісу означало б визнати їхню інакшість, їхню культурну окремішність та політичну суверенність. На практиці це означало б відмову від власної імперської ідентичності і творення цілком іншої ідентичності – російсько-національної, обмеженої історично-географічними рамками сьогоденної Росії. До такої «капітуляції» російська імперська свідомість поки що не готова; вона вимагає натомість «капітуляції» від українців – визнання ними своєї підрядності, вторинності, провінційності щодо росіян, себто – прийняття регіонально-малоросійської ідентичності як єдино компатибельної з ідентичністю російсько-імперською – на відміну від несумісної з нею ідентичності українсько-національної.

Ця боротьба ідентичностей артикулюється у відповідних дискурсах, колоніальному («імперському») та антиколоніальному («націоналістичному»), котрі заслуговують докладнішого аналізу та деконструкції. Водночас особливістю цього протистояння у випадку України є те, що вона має не лише «міжнародний», а й, сказати б, «внутрішній» характер. Оскільки значна частина населення України за століття колоніалізму прийняла накинута їм малоросійську ідентичність та інтерналізувала комплекси меншовартості, вироблені щодо українців імперською культурою, російська імперська свідомість отримала завдяки цьому додатковий аргумент на користь імперської експансії, тимчасом як українська національна свідомість опинилася в ситуації не просто «обложеної фортеці», а ще й загроженої зусібіч, навіть із середини.

Така ситуація, зрозуміло, не сприяє адекватним діям та дискурсам із обох боків і аж ніяк не обіцяє близької нормалізації українсько-російських відносин⁶. Загальний висновок не є, однак, абсолютно песимістичним, оскільки в модерну (чи, власне, вже постмодерну) добу імперська ідентичність росіян є прикритим анахронізмом, котрий завдає чималих клопотів не лише сусідам, а й самим росіянам, і котрий об'єктивно приречений на небуття, як це вже трапилося, скажімо, з ідентичністю габсбурзькою чи османською. Україна, залишаючись «Малоросією», прислужилася збереженню імперської ідентичності в росіян, що вкрай негативно, своєю чергою, позна-

⁶ Досить згадати хоч би недавню заяву Путіна, що «розпад ССРСР був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Міжнародні оглядачі сприйняли це як чергове цинічне фліртування з реваншистськими силами у Росії, непряме заохочення «яструбів» до ще агресивнішої політики у «близькому зарубіжжі», зрештою – як політичний ляпас українцям та іншим народам колишньої імперії, котрі святкують день розпаду ССРСР як національне свято.

чилося на модернізації обох країн. Тепер, позбавляючи росіян надій на віднову імперії, Україна може допомогти їм трансформувати свою імперську ідентичність у національну і стати «нормальною» європейською країною, з якою тільки й можна буде нарешті будувати «нормальні» відносини.

1. Андрухович Ю. Відповіді на анкету // Російсько-український бюллетень.– 2000.– №6–7. – С. 101.
2. Журженко Т. Міф про дві України // Сучасність.– 2003.– №4.
3. Кінан Е. Російські історичні міти. – К., 2003.
4. Павлишин М. Що перетворюється в «Рекреаціях» Юрія Андруховича? // Сучасність.– 1993.– №12. – С. 116.
5. Пябчук М. Від Малоросії до України. – К., 2000.
6. Brzezinski Z. Ukraine Will Have to Develop Its Own Model // News from Ukraine.– 1992.– №30. – Р. 3.
7. Fournier A. Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine // Europe-Asia Studies.– 2002. – P. 427–428.)
8. Hechter M. Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966. – London, 1975.
9. Hobsbawm E., Ranger T. (eds.). The Invention of Tradition. – Cambridge, 1983.
10. Ilnytskyj O. Modelling Culture in the Empire: Ukrainian Modernism and the Death of the All-Russian Idea // Kappeler A. et al., eds. Culture, Nation, and Identity. – Edmonton, 2003.
11. Kennedy L. In Bed with an Elephant. – London, 1996. – P. VIII.
12. Kulyk V. The Search for Post-Soviet Identities in Ukraine and Russia and Its Impact on Relations between the Two States // The Harriman Review.– 1996.– №1–2. – P. 23.
13. Shulman S. National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine // Paper presented at the 9th Annual World Convention of the Association for the Studies of Nationalities. – New York, 2004. – April 15–17.
14. Wilson A. Ukrainian Nationalism in the 1990s. A Minority Faith. – Cambridge, 1997.

Політична стратегія і духовні виміри в умовах глобалізації

Филипович Л. О.*

ДІАЛОГ ЦЕРКВИ І ВЛАДИ В НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Осмислюючи зміни, які відбуваються в українському суспільстві після обрання нового Президента України, відзначимо, що вони торкнулися і такої специфічної сфери суспільного життя, як релігійна, не оминувши і державно-церковні відносини. І Церква, і влада вимушені шукати нові моделі взаємин, які б, враховуючи попередній досвід Церкви в її спілкуванні із владою, з одного боку, подолали негативні наслідки останнього, а з іншого – створили відповідні умови для реалізації основних прав людини в сфері свободи совісті та віросповідань.

Реальним фактом стало зростання авторитету Церкви, її ролі в суспільстві. Це підтверджують результати опитувань громадської думки українців на предмет довіри церкві, яка вже декілька років зберігає такий високий рейтинг у суспільстві – 66% серед опитаних Фондом «Демократичні ініціативи» та Інститутом соціології (дані за березень 2005 р.) [2]. Але, певно, вперше соціологи фіксують високий рівень довіри населення до влади – 54%, в т.ч. Президенту В. Ющенку довіряють 60,4% та уряду 52,2% [2]. Про наміри Церкви і нової влади переглянути принципи, на яких довгі роки будувалися відносини між ними, заявляють як самі церкви через своїх керівників, так і влада в особі Президента України, який однозначно себе позиціонує людиною віруючою. Його релігійність, як зазначають експерти, не є показушною, вона проявляється у відвіданні храмів, молитвах, у визнанні присутності Бога в житті народу та ін [1].

Позиції Церкви в суспільстві значно посилюються у зв'язку із громадянською поведінкою священників, віруючих та релігійних лідерів

* Заступник голови Української асоціації релігієзнавців, доктор філософських наук, професор

під час президентських виборів 2004 року. Ці події стали певним іспитом на зрілість для багатьох церков. І хоча ставлення церков до виборів, взагалі до участі в політичному житті країни виявилися надзвичайно неоднорідними – від гарячої підтримки до нейтралітету або ж відкритої опозиції і протидії [3], самі ці події підштовхнули віруюче (християнське) середовище по-новому подивитися на факт своєї присутності в суспільстві, а особливо в його політичному житті, відчуті нові настрої і віяння, заявити про свободу церкви в суспільстві, здатність до самостійних рішень і оцінок. Більшість церков засудили використання релігії в політичній передвиборній боротьбі, фальсифікацію результатів виборів, відкриту підтримку одного із кандидатів в президенти. Церква не хоче бути слухняним засобом, знаряддям у боротьбі різних політичних сил, партій, кланів. Приймаючи те, що церква повинна бути з народом, особливо в складні часи його духовного і політичного самовизначення, речники церков категорично виступили проти насильства по відношенню до своєї пастви щодо її вибору президента чи депутатів парламенту України як з боку держави, влади, політичних сил, так і з боку духовних лідерів своєї конфесії (церкви). Церкви усвідомлюють необхідність зміни характеру державно-конфесійних відносин, за сприяння – як з боку суспільства і держави, так і Церков – міжцерковному діалогу в Україні з метою формування спільної церковної позиції щодо тих чи інших змін у соціально-політичному, духовному житті народу.

Процес переосмислення своєї ролі в суспільстві, усвідомлення свого місця і нового призначення в соціумі в церквах триває. Ті процеси, які розпочалися із часу незалежності України, коли поступово змінювався характер відносин між церквою і державою, між церквою і суспільством, між самими церквами, ініційовані подіями Помаранчевої революції, поступово знаходять своє логічне завершення у сформульованих позиціях, спільних заявах, резолюціях, які висловлюються під час зустрічей представників церков. А вони стають постійними, збираючи все ширше коло тих, хто бажає приєднатися до обговорення важливих суспільних, міжцерковних та міжконфесійних проблем. У результаті дискусії стало зрозумілим, що на зміну жорсткому відокремленню церкви від держави, коли все, що пов'язане з релігією, відкидається на маргінеси суспільного процесу, на зміну безконтрольному втручання держави у церковне життя, силовому обмеженню його проявів, на зміну введеному у статус державної політики приниженню – економічному, соціальному, духов-

ному – віруючої людини, що робило її неповноцінним громадянином, на зміну пристосуванню церкви до будь-якого режиму, а особливо тоталітарного і войовничо безбожного, приходять інша модель взаємоіснування суспільства і Церкви, інший формат спілкування церков.

Під час проведення президентських виборів 2004 р., як з'ясувалося, нові тенденції змін у релігійному житті, у взаєминах держави і Церкви, які тільки-но почали з'являтися, були жорстко відкинуті. В дію ввели випробувані тоталітарні методи спілкування влади і суспільства, влади і народу, влади і церкви. Не встоявши перед авторитетом і силою владних структур, деякі релігійні організації України, порушуючи законодавчі норми України і свої власні канони про невтручання у сферу політичного життя, активно включилися у виборчий процес на боці одного із кандидатів. Відчувався відкритий тиск окремих представників державної влади на керівництво церков щодо підтримки провладного кандидата в президенти України. На замовлення влади однобічно висвітлювалися політичні події в мас-медіа, що сприяло формуванню неадекватної громадської думки стосовно можливостей і реальностей включення церков до виборчого процесу. Саме тому постає необхідність переосмислити базові принципи взаємодії церкви і політики, державно-церковних відносин, вихідні концепти міжрелігійних зв'язків. Відсутність відповідної оцінки та аналізу існуючого законодавства і практики релігійного життя, державно-церковних відносин щодо включення церкви у політичне життя, втручання релігійного чинника у політичні процеси, недостатня відкрита дискусія щодо актуальних завдань унеможливлення в майбутньому тисків влади на церкви щодо їх участі в політичних акціях на боці однієї із політичних сил суспільства має внести деяку ясність у вирішення питання про форми і характер участі церкви, тобто кліру і мирян як громадян країни в суспільних реаліях. Гостроту даній проблемі надало повідомлення про ліквідацію Державного комітету України у справах релігій, який покликаний був забезпечувати державну політику щодо церкви, гарантувати права особи та спільнот на свободу віросповідання.

Незважаючи на майже 15-річну незалежність та деякі спроби демократизації суспільного життя і лібералізації законодавства у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, все ще зберігається напруженість у державно-церковних відносинах, шлейф якої тягнеться з радянських часів. Церкви втомилися від протисто-

яння і боротьби за пріоритет в державі і суспільстві, їм не подобається протекціонізм органів влади стосовно одних і упослідження стосовно інших. Не сприймається колишня наказова манера управління релігійним життям з боку державних органів. Церкви виступили проти втручання представників влади у свої внутрішні справи, вони хочуть будувати життя своїх вірних не за моделями бездуховної корумпованої держави, морально хворої. Релігійні лідери не розуміють повільність, з якою держава вирішує важливі загальноукраїнські проблеми релігійної освіти, оподаткування діяльності церков, виділення земельних ділянок, реституції церковного майна і власності, допуску церкви в соціальну сферу (лікарні, дитячі будинки, в'язниці тощо).

Але і держава має певні преференції в цій системі відносин, які часто не враховуються релігійними організаціями. Будь-яка влада прагне мати такі церкви, які б підтримували її, надавали моральну, а інколи і матеріальну підтримку, тобто санкціонували її ініціативи в різноманітних напрямках. Держава зацікавлена мати законослухняних громадян і серед віруючих також. Тому влада ніколи не піде на те, щоб (а такі заклики часто звучать) не втручатися в духовне життя суспільства, повністю відмовитися від духовного впливу на своїх громадян. Держава, а тим більше незалежна держава, має бути зацікавленою у захисті національної безпеки, де релігійне життя виступає частиною збереження національної ідентичності. Але постає питання: в яких формах має існувати цей національний інтерес в релігійній сфері і як церква має бути присутньою в національному житті?

Формуючи нові комунікативні моделі, і церква, і держава мають розуміти різну природу цих інституцій, відмінність їх призначення, специфічність механізмів впровадження своїх вищих цілей. Суб'єкти державно-церковних відносин можуть досягти обопільного успіху лише будучи партнерами, коли і церква, і держава нестимуть однакову відповідальність і матимуть рівні права. Принципово потрібно визнати, що має бути відокремлення церкви і держави, що передбачає взаємне невтручання в справи. Але держава при цьому не чинить (без причини) ніяких перешкод щодо присутності церкви в суспільстві, а церква працює на духовну і соціальну інтеграцію українського суспільства, посилено бере участь у суспільно значимих акціях (зокрема, боротьба проти СНІДу, наркоманії, екологічних і техногенних катастроф, проти війни, соціального протистояння і

конфліктів). Духовне відродження людини і народу має стати спільною метою всього суспільства.

В умовах нової соціально-політичної ситуації в Україні будувати таку систему відносин непросто, але це можливо, якщо обрати реальні цілі, правильно поставити завдання, використовувати ефективні методи. Після виборів та Помаранчевої революції, в яких церква взяла участь, продемонструвавши свою позицію стосовно політичних подій в Україні, по-новому вимальовуються перспективи присутності церкви в соціально-політичному житті країни. Можливо, вперше церква показала свою незалежність від влади, самостійність оцінок і вчинків, коли заявила про необхідність чесних виборів, засудила фальсифікації, виступила за єдність з народом. Така незалежна позиція стала можливою завдяки тому діалогу, який розпочали між собою окремі християнські церкви, створивши декілька дієвих нарад, оперативно збираючи міжрелігійні зібрання і звернувшись із закликами демократичного змісту до народу.

І якщо ще пару місяців тому назад ми дискутували питання необхідності цього діалогу, його можливості в політично складній ситуації, коли церкві нав'язувалася чітко визначена модель поведінки, то сьогодні саме життя довело життєздатність міжцерковного спілкування, результативність консультацій лідерів релігійних спільнот, їх реальний вплив на політику, на соціально-політичні трансформації в суспільстві. Визначаючи соціальну значимість міжцерковного діалогу, що інтенсивно вівся наприкінці минулого року, треба відзначити, що він зіграв свою позитивну роль у стабілізації суспільства, у відродженні віри людей в істину, у поширенні цінностей не тільки духовного, морального, релігійного, але й демократичного життя. Колегіальність добровільних рішень на підтримку тих чи інших дій церков надавала впевненості у тому, що більшість християн, а отже – церква, стоять за правду, що помилковою є не тільки політика підтримки злочинної влади, але й соціальна пасивність, коли йдеться про гідність громадян, про їхні права та обов'язки.

Ті, хто виступив на боці історичної правди, хто підтримав сили, які бачили безперспективність розв'язання безлічі проблем, в т.ч. і релігійних, шляхом політико-дипломатичного тиску (в кращому випадку) або силовими методами, навряд чи відмовляться від міжцерковного діалогу, оскільки переконалися в його результативності. Перед ними постають нові творчі цілі, спрямовані на консолідацію українського суспільства. Ті, хто помилився в конкретній істо-

ричній ситуації, мали б задуматися над штучним самовиключенням себе із цього процесу переговорів, домовленостей, спільних заяв і дій. Усвідомлюючи, хоч й із запізненням, що церква живе в незалежній державі, такі релігійні громади вимушені будуть шукати нові форми комунікації із суспільством і державою, з іншими церквами.

Важко очікувати, що держава, донедавна уособлена у Держком-релігій або місцевих уповноважених у справах релігій, які подеколи не реєстрували, не захищали, не гарантували, не відстоювали, не рахувалися або реєстрували, захищали тощо, але не тих, кардинально змінить свою політику навіть на чолі із новими політиками. Чи потрібно спілкуватися із державою, яка, будучи апаратом сили та інтересу певної політичної влади в суспільстві, не може бути на боці опозиціонерів, нехай і релігійних? Але яким чином повідомити державні органи влади про свою незгоду з їх діями, про недопустимість дискримінацій, зловживань, несправедливості як не шляхом діалогу? Діалог, якщо звернутися до первісного значення цього слова, означає бесіду, розмову, інформування іншого про себе, про свої погляди, цілі тощо. Діалог – це не дебати, не спори, не заперечення, не переконання у чужій неправоті. Основне в діалозі – вміння слухати і здатність почути, щоб зрозуміти, але не обов'язково прийняти, позицію іншого. Для того, щоб діалог відбувся і мав певні наслідки, мають бути створені зовнішні умови-можливості та сформована внутрішня установка учасників на діалог. Наявна нормативна база, нехай і не зовсім досконала, але така, що надає можливість для спілкування держави і церкви. Цю ідею підтримують як державні, так і релігійні лідери та організації. Існує й відповідна громадська думка щодо плідності саме діалогового спілкування влади і церкви. Важко позбутися минулих стереотипів одвічних ворогів «держава-церква», змінити свою психологічну установку на партнерство, а не протистояння, сформувані вольову готовність до діалогу і здатність до конкретних кроків – зустрічей, спільних зборів, конференцій, обговорень тощо.

Все це стосується не тільки державно-церковних, але й міжрелігійних відносин, які в минулому державою інколи зорієнтовувалися в антагоністичне русло. На противагу колишній державній практиці обмеження ролі релігії тільки церковною огорожею, маніпулювання престижем і авторитетом церкви у своїх політичних цілях, релігійні організації мають голосніше подавати свій голос не тільки щодо духовних чи моральних проблем. Участь релігійних організацій та їх лі-

дерів в обговоренні загальнолюдських (політичних, економічних, екологічних тощо) питань не має обмежуватися їхньою присутністю в президії поважних форумів. І хоча право на остаточну оцінку і вирішення найважливіших питань людського розвитку узурповано секулярними структурами, а релігійні організації сприймаються як специфічна форма громадського об'єднання, які, на відміну від політичних партій чи професійних асоціацій, молодіжних чи соціально орієнтованих товариств, й досі не допускаються повною мірою до суспільства, в якому вони постали й функціонують, церква як сукупний інститут повинна заявляти себе більш активно і впевнено. Бо церква як соціальна організація – це самоврядна структура, яка складається із громадян держави.

У силу тотальної матеріалізації і прагматизації всіх форм життєдіяльності сучасної людини релігія все більш потрібна їй, хоч і втрачає своє місце в індивідуальному й суспільному екзистенційному полі. Але прагнення ввести міжрелігійний діалог як один із способів соціальної інтеграції, консолідації зусиль віруючих та їх об'єднань у наданні суспільству гуманного характеру, у поверненні духовних основ у відношення між людьми, народами, країнами знаходить підтримку у деяких політичних, релігійних, державних і культурних сил. Частина з них розглядає міжрелігійний діалог як єдиний ефективний спосіб розв'язання міжнародних проблем і конфліктів, інша – як тільки духовну основу для реального переговорного процесу з безлічі глобальних питань. Хтось вважає, що діалог релігій – це зайва ланка у політиці, оскільки до голосу віруючих рідко прислуховуються ті, від кого залежить прийняття відповідальних рішень.

Але міжрелігійний діалог має колосальну внутрішню потенцію, оскільки майбутнє світу, як би комусь не подобався цей процес і не хотілося б його призупинити, внаслідок глобалізації останнього, стримить до полі-, навіть мультизації, до багатоманіття, різнобарв'я, гетерогенності. Єдина можливість бути почутим – це вислухати іншого, що можливо лише через діалог. Є потреба у постійно діючому спілкуванні віруючих різних релігій, церкви і держави, церкви і суспільства. Діалог, як один із універсальних засобів формування соціального миру і стабільності, має на меті сприяти консолідації різних народів і культур, солідаризації всього суспільства. Важлива роль у цьому належить релігійним організаціям, церковним лідерам. Для України міжрелігійний діалог має стати одним із пріоритетів державно-церковної політики, яка б зацікавила як церкви, так й

їх вірних, оскільки діалог – це основа побудови толерантного і мирного суспільства.

1. Релігійна панорама.– 2005.– №3.
2. Релігійна панорама.– 2005.– №4. – С.2.
3. Церква і політика: від президентських виборів 2004 року до парламентських 2006 року // Матеріали Круглого столу 17–18 лютого 2005 року. – К.: ЦеРІС, 2005.

Королук Ю. М.*

«НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК» ЯК ПРЕДМЕТ БОГОСЛОВСЬКИХ РЕФЛЕКСІЙ

Протягом кількох останніх років у деяких неопротестантських церквах України широкого розголосу отримала концепція Олексія Ледяєва, який очолює об'єднання харизматичних церков «Нове покоління» про «Новий світовий порядок». Зокрема, нещодавно Олексій Ледяєв здійснив тур Україною (він був у Білій Церкві, Одесі, Херсоні та Миколаєві) протягом якого він пропагував ідеї «Нового світового порядку», виступаючи переважно перед членами харизматичних церков.

У чому ж суть концепції О. Ледяєва про «Новий світовий порядок»? Починає він свою проповідь з доволі сумнівної тези: «Вторгнення та експансія – ось головна стратегія церкви останніх часів. Вторгнення та експансія – рейки, котрими Церква ХХІ ст. буде рухатися та утверджувати Царство Боже...». Ось основні тези цього «вчення»:

- «Пробудження «зверху»: «Маршрути Пробудження неминуче пройдуть через різні державні структури – міністерства, Конгреси і Парламенти. У цьому немає нічого дивного, тому що Божі пророки і священики – представники небесної влади. Політичні вожді – представники земної влади. Небо завжди керувало землею, а священство – царями. Це Божий порядок, який Бог відновить і затвердить останнім часом». «Ріки пророчого помазання потечуть у президентські кабінети. Бог дасть Церкві слово і спеціальне послання для керівників і влади. Царі повинні чути Божий голос. Діалог Церкви з державою – вирішальний момент у пробудженні, після чого Бог обіцяє

* Прес-секретар Голови Всеукраїнського Союзу Об'єднань євангельських християн-баптистів

послати дощ на нашу висохлу, прагнучу землю. Пробудження «зверху» – це ключове стратегічне питання Церкви останнього часу. Усяка влада від Бога і повинна знати Бога. За цією заявою криються не амбіції окремих християнських вождів, що зарвалися – клятва Самого Бога, ні більше ні менше».

- «Зміна політичних гуру»: «Християнське вторгнення – це не елейні проповіді і заколисуючі молитви. Це ураган в Дусі Святому, котрий змете на своєму шляху всі окультні гнізда в урядових кулуарах. Але як тільки Церква прозріє і усвідомить до кінця свою історичну роль – бути нагорі, а не внизу, бути головою, а не хвостом, і вбрана силою Духа Святого вторгнеться в політичний світ – цьому царству прийде кінець! Пробудження – це руйнування окультних твердинь в офісах державної влади. Це час, коли жезл Аарона на очах всієї адміністрації поглине жезли жреців Єгипту, і політичні вожді, дивуючись науці Господній, схлять свої коліна перед ім'ям Ісуса Христа».

- «Новий світовий порядок»: «Претендуючи на світове панування, Ісус у жодному разі не зазіхає на чуже. Світ, як сукупність народів і держав, включаючи їхні конгреси, парламенти, самміти, Думи, якими б вони не були, розвинутими чи примітивними, на якому би краю світа не знаходилися – є Його утвором, Його власністю. Престоли всіх європейських країн і держав усього світу створені як окремі ланки єдиної системи, – Його Світового Правління. Перетворення світу почнеться з перетворення самої Церкви. Новий Порядок прийде в суспільство, як колись у Церкву. Церковна анархія і релігійний беспредел закінчатся. Одного разу ми зрозуміємо, що не державі дана влада реформувати церкву, а Церкві дана влада реформувати суспільство. Не держава буде наводити порядок у Церкві, але Церква затвердить у суспільстві Новий Порядок. Не Тіло буде керувати Головою, але Голова – Тілом. Виконання Великого Доручення є ніщо інше, як фундамент Християнського Геополітичного Простору, у якому Бог затвердить Новий Світовий Порядок. Чому Новий? Тому що на зміну старим релігіям древніх богів прийде жива віра в Господа Ісуса Христа. Чому Світовий? Тому що Бог поверне у Своє Царство весь «оплачений товар», і досвід національного відродження торкнеться всіх народів землі. Чому Порядок? Тому що коли Господь царює, тоді всім ясно, Хто в Будинку Хазяїн. А якщо Хазяїн у Будинку – на серці спокійно і немає проблем, тому що насправді – все в порядку».

У своїй роботі «Новий світовий порядок» О. Ледяєв виклав цілісну релігійно-політичну доктрину, яка пропонується ним для євангельських, протестантських церков в якості якогось особливого «откровення»... Однак виникає питання: наскільки ледяєвська концепція про «Новий світовий порядок» узгоджується з біблійними істинами?

Щоб відповісти на це запитання, подивимось, що Священне Писання говорить про Церкву Христову, Державу та світську владу. Відповідно до Біблії, помісна церква – це зібрання відроджених душ, котрих об'єднує одна віра (одне сповідання), одна любов та надія і які добровільно об'єдналися для спільного служіння Господу та задоволення своїх духовних потреб (Дії 2:42; Мт. 18:17; Рим. 8:9-14).

Завдання помісної церкви такі:

- проповідь Євангелії (Мт. 28:19; Мр. 16:15, 20);
- виховання віруючих для досягнення святості, християнського благочестя та дотримання в житті наказів Христа (Мт. 28:20; Еф. 3:18-19);

- примноження християнської любові та зміцнення єдності віруючих згідно Первосвященницької молитви Господа (Ін. 17:21-23).

Священне Писання вчить, що власті встановлені Богом (Рим. 13:1-2). Християни зобов'язані через благочестиве життя і молитву боротися з усіляким злом у житті суспільства, сприяючи торжеству добра (Рим. 12:17), свободи (1 Кор. 7:21), справедливості (Фил. 4:8), миру для всіх людей (1 Пет. 3:11). Церква Христова покликана молитися за уряд, щоб використання дорученої йому влади зберегло мир та правосуддя (Єр. 29:7; 1 Тим. 2:1-2). У Новому Завіті особливо наголошується на тому, що Церква Ісуса Христа не від світу цього (Ін. 18:36). Церква, визнаючи своєю Главою Христа, за своєю сутністю не може перебувати під володарюванням світської влади; тим більше вона не може сама мати світську владу і не може діяти в її дусі та її методами (Мт. 20:25-28; Лк. 12:13-14). Відділення Церкви від Держави відповідає принципам Євангелії. Церква у своїй канонічній діяльності по відношенню до Держави керується словами Христа: «Віддавайте кесареве кесарю, а Боже – Богу!» (Мт. 22:21).

Таким чином, концепцію О. Ледяєва про «Новий світовий порядок» можна кваліфікувати як богословську ересь, адже ця релігійно-політична доктрина не має нічого спільного з біблійними істинами та віровченням євангельських, протестантських церков, у тому числі євангельських християн-баптистів.

Гошовська В. А.*

УКРАЇНА ЯК СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА РЕАЛІЇ ФОРМУВАННЯ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І СОЦІАЛЬНОГО МИРУ В СУСПІЛЬСТВІ

Уряд будь-якої країни метою своєї діяльності ставить створення умов для довгострокового економічного зростання, яке є запорукою соціальної безпеки і соціального миру в державі.

Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у соціальній та гуманітарній сферах законодавчо визначено істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття, створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві.

Дієвим механізмом реалізації зазначених завдань є соціальний діалог соціальних партнерів: держави, роботодавців та представниками працівників – профспілками.

У загальному розумінні соціальне партнерство – визнаний механізм реалізації прав громадян у демократичному суспільстві, оскільки надає можливість великим групам суспільства брати участь у формуванні соціально-економічної політики держави, прийнятті рішень у процесі обговорення урядових рішень чи рішень адміністрації підприємства, проведення консультацій між представниками уряду, профспілок, роботодавців. Крім того соціальне партнерство є гнучким, оскільки ґрунтується на засадах добровільності і взаємовизнання прав сторін – партнерів, реалізується на різних рівнях економіки: державному, галузевому, регіональному, виробничому. Со-

* Заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони України, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, доктор політичних наук, професор

ціальне партнерство має також стратегічний характер, оскільки дозволяє на засадах трипартизму сформувати і поступово безконфліктно реалізовувати довгострокові завдання уряду, сприяти економічному зростанню держави, і, відповідно, зростанню добробуту кожного її громадянина.

Спроби ініціювати соціальний діалог почалися з часу зародження нашої державності. Перший етап – становлення – характеризувався формальним залученням соціальних партнерів до прийняття важливих рішень у соціально-економічній, трудовій сферах, про що свідчить динаміка укладення, зміст генеральної угоди, угод інших рівнів та колективних договорів. У той час (до 1993 р., коли було прийнято Закон України «Про колективні договори і угоди») соціальний діалог, як такий, і не міг розвиватись, оскільки роботодавці як соціальна група, лише формувались і не брали участі у переговорах між урядом і профспілками; профспілки мали навчитись працювати самостійно, без «керівництва» уряду, а держава ще не визначилась з функціями, стратегічними напрямками, місцем на ринку праці тощо.

На другому етапі, що досі триває, простежується поступове наближення суспільства до усвідомлення важливості соціального діалогу не тільки як форми усунення кризових явищ, але і як механізму забезпечення економічного зростання, соціального миру. Так, практично щороку ведуться переговори з приводу укладення генеральної, галузевих та регіональних угод. Динаміка укладення колективних договорів (з 60% працівників, охоплених колективними договорами у 1996 р. до майже 80% на сьогодні) доводить, що колективно-договірне регулювання соціально-трудова відносин є вагомим важелем управління на підприємстві. Незважаючи на укладення чималої кількості договорів, існує значна диференціація охоплення ними працівників. Майже кожен четвертий працівник сільськогосподарських підприємств та кожен третій, зайнятий у торгівлі, неохоплений системою колективного трудового права. Водночас у галузі машинобудування рівень охоплення договірним регулюванням коливається у межах від 98 до 100%.

Угоди, колективні договори відображають реальні потреби працюючих, а тому більшість питань, які вони вирішують, стосуються регулювання оплати праці. На жаль, рівень виконання зобов'язань залишається дуже низьким. Більш того існує заборгованість із заробітної плати, яка за останні місяці зросла і досягла 1,28 млрд. грн. З цієї причини відбулись протестні дії у вигляді страйків або блоку-

ванні територій підприємств у всіх вугледобувних регіонах та в деяких промислово розвинених регіонах.

Причин, чому соціальний діалог не став ефективним, дієвим механізмом вирішення соціальних проблем у державі чимало. Серед головних можна виділити такі:

- недостатня опрацьованість механізму соціального діалогу;
- формування соціальної групи роботодавців, яка була б реальним соціальним партнером, досі не завершено, низька мотивація роботодавців до участі в соціальному діалозі;
- існування значного протиріччя в профспілках відносно поглядів на рішення першочергових питань у соціально-економічній сфері;
- невизначеність ролі держави в інституті соціального діалогу, крім того держава не в змозі виконувати функцію арбітра в ході проведення переговорів між основними соціальними партнерами;
- недосконалість законодавчої, нормативно-правової бази;
- формальний характер угод, договорів, які діяли і діють тепер на всіх рівнях економіки України;
- низька інформованість широких мас суспільства про ведення соціального діалогу і його результати.

Згадані проблеми обговорювались останніми роками на Міжнародних конференціях праці. Результатом цих дискусій стали такі висновки:

- соціальний діалог є не додатком, а доповнює класичну парламентську демократію;
- соціальний діалог не йде в розріз з ринковою економікою;
- соціальний діалог є засобом вирішення різних економічних та соціальних проблем;
- не існує універсальної моделі соціального діалогу;
- соціальний діалог – не лише форма управління кризою.

Удосконалення проведення соціального діалогу дозволить створити адекватний механізм реалізації колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин, сприяти всебічному розвитку людини та формуванню демократичної держави, використати резерви економічного зростання.

Можна виділити такі напрями вдосконалення соціального діалогу:

- завершення формування соціальної групи роботодавців як повноцінної сторони соціального партнерства. Повне впровадження законодавства щодо роботодавців та їх організацій;
- визначення ролі держави у веденні соціального діалогу. Зокрема, держава може виконувати функцію забезпечення і гаранта прав усіх

громадян. При цьому вона спрямовує свою діяльність на розвиток нації, добробут населення, підвищення рівня освіти, гарантує недоторканість особи, рівні можливості реалізувати свої здібності тощо.

Держава може виступати у ролі роботодавця (в деяких галузях – монополістом), який зацікавлений у підвищенні ефективності роботи своїх підприємств. Як монополіст, вона може встановлювати і «диктувати» свої ціни на продукцію, що впливатиме на структуру витрат підприємств, які користуються послугами, купують товари державних підприємств. Практика України свідчить, що інститути, які виступають у ролі роботодавців під час укладення угод – це органи місцевої влади, центральної виконавчої влади, державні фонди, бюджетні організації, підприємства з часткою державної власності понад 50%.

Крім того, держава може виконувати функцію посередника або арбітра у відносинах між роботодавцями і профспілками, найманими працівниками. В цьому разі вона має на меті досягнення суспільної злагоди, соціальної стабільності і миру, розвитку країни. Інститутом, що відповідає цій функції держави в Україні, є Національна рада соціального партнерства та Національна служба посередництва і примирення.

Вдосконалення законодавчої, нормативно-правової бази повинна передбачати реалізацію прав у таких сферах як:

- свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів;
- скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці;
- недопущення дискримінації в області праці та занять.

Свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів – один з базових принципів соціального партнерства. Реалізація цього принципу передбачає обов'язковість сильної і стійкої політичної волі всіх учасників соціального діалогу, а також їх обізнаність щодо прав, обов'язків, правил ведення переговорів, можливих наслідків їх дій та рішень, особливо, усвідомлення своєї ролі в регулюванні соціально-трудових відносин, формуванні соціальної, економічної політики держави.

Звичайно, свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів, так само як і скасування усіх форм примусової праці, заборона дитячої праці неможливі, якщо не будуть існувати відповідні законодавчі норми, адже ратифікувати деякі Конвенції та Рекомендації МОП ще є недостатнім. У напрямі виконання згаданого положення сьогодні в Україні за технічної під-

тримки МОП проводиться робота з підготовки нового Кодексу законів про працю.

Для зменшення формалізму при укладанні угод необхідно враховувати ті аспекти соціально-трудових відносин, які у першу чергу хвилюють працівників. Це питання нормування й оплати праці, встановлення для підприємств галузі мінімальних гарантій заробітної плати відповідно до кваліфікації, важкості і складності робіт та гарантованих мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням умов праці. Це умови зростання фонду оплати праці, встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

В угодах вищих рівнів повинно передбачатись встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці, зайнятості, медичного обслуговування тощо. Визначення умов праці та режиму праці й відпочинку тощо.

Можна стверджувати, що соціальний діалог є запорукою економічного зростання, ключовою складовою соціальної безпеки і соціального миру через те, що забезпечує профілактику та пом'якшує наслідки соціально-трудових конфліктів, стимулює роботодавців до раціонального управління підприємством та використання трудових ресурсів, мотивує працюючих до продуктивної праці, дозволяє сформувати адекватну соціально-економічну політику держави тощо.

Разом з тим, маємо і напрацьовані практичні рекомендації щодо системи удосконалення соціально-трудових відносин в Україні на засадах соціального партнерства, зокрема це передбачає :

1. *Заборону дискримінації під час прийому на роботу*: вимога рівного ставлення до чоловіків та жінок під час прийняття їх на роботу та рівних прав людини незалежно від інших критеріїв (етнічне походження, сексуальна орієнтація, релігія, раса); вимога рівної оплати рівноцінної праці за однакову роботу жінок і чоловіків та рівних можливостей навчатись, підвищувати свою кваліфікацію, будувати кар'єру, піклуватись і нести відповідальність за дітей, отримувати відпустки, мати рівні умови соціального страхування. Зауважимо, що Конституцією України проголошено принцип рівності усіх громадян незалежно від статі, релігійних сповідань, раси, етнічної приналежності, проте питання тендерної політики остаточно в трудовому праві не визначені.

2. *Забезпечення прозорості відносин між найманими працівниками та роботодавцями*, що можливе в процесі впорядкування відносин на ринку праці шляхом державного «тиску», тобто обов'язковість письмового укладення трудових, колективних договорів, угод.

Така норма дасть змогу зменшити ризики працюючих за «тіньовим» наймом в разі отримання травм на виробництві, стосовно оплати праці та зменшити чисельність роботодавців, які ухиляються від виконання власних зобов'язань щодо податкових органів, соціальних обов'язків, безпеки та охорони праці. В Україні згідно з чинним законодавством укладення трудового договору у письмовій формі не обов'язкове, проте, проектом нового Кодексу законів про працю згадана вимога передбачається.

3. *Врегулювання питань соціально-трудового характеру під час направлення працівника на роботу за кордон або у випадку працевлаштування за кордоном чи роботі в організації з 100-відсотковим іноземним капіталом.* Метою такої вимоги є протидія так званому «соціальному демпінгу» шляхом гарантування згаданим працівникам рівних прав і пільг, що діють у країні, де вони працюють. У трудовому праві ця вимога не була врахована, лише в міжнародних спеціальних угодах між країнами містяться положення щодо регулювання деяких аспектів соціально-трудової сфери. Законодавче вирішення згаданого питання в умовах глобалізації нині стає все більш актуальним.

Поширення різних форм зайнятості, запровадження гнучких форм зайнятості (неповний робочий день), гнучкості робочого часу. Рішення введення різних форм зайнятості зумовлюється вимогами ринку праці, дозволяє частково вирішити проблеми безробіття. На жаль, запровадження гнучких форм зайнятості в Україні лише проголошується, а в реальному житті така форма практично не використовується.

Плечко С. П.*

ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ

*Сьогодення, народжене минулим,
народжує майбутнє (східна мудрість)*

Прийшов час, який вкотре в нашій історії мусить і повинен визначити, чи здатні українці виборювати й стверджувати свою свободу та незалежність. Питань багато, вони різні, від найбільш загальних

* Завідувач відділу Центру перспективних та соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, кандидат філософських наук, доцент

– чому саме у часі зберігаються усі таємниці людства; до суто конкретних – у якому контексті на цей раз проявляє себе таємниця визначення України.

А це – процеси глобалізації, якими буде заповнена, як нам обіцяють, вся історія людства в XXI ст. і які подарують Україні перспективи економічних, соціальних та культурних здобутків. Але для того, щоб досягти такої мети, Україна мусить відпрацювати свою політичну та економічну стратегію щодо умов глобалізації, переглянути історичні та культурні традиції у хвилях глобалізаційних процесів, гуманістичними проектами прикрасити зміст та історичну долю існування українця і не забути доторкнутися обов'язково до тих безцінних багатств, яких у нього ще не відібрали, – духовних цінностей, які тільки й здатні стати визначеннями та вимірами України.

Спробуємо собі пояснити процеси, які втілені у поняттях «глобальність», «глобалізація.» Визначень існує надзвичайно багато, вони різноманітні але суть їх охоплена перш за все тим, що це явище соціальне, об'єктивне, змістом якого є взаємозв'язок і взаємозалежність між національними економіками, національними політичними і соціальними системами, національними культурами та доквіллям.

Нині суспільна думка констатує, що у XXI ст. світова спільнота переходить до нової ери – ери глобалізації розвитку. Перед людством об'єктивно з'явилась глобальна проблематика як глобальний порядок денний на XXI ст. з проблеми, які неможливо відкласти щодо глобальної організації світового устрою при цьому для всіх держав з'являється така надзвичайно рідкісна можливість як глобальне управління. Держави, які не в змозі зайняти місця в експресі світової глобалізації, неминуче будуть під його колесами. Глобалізація – це закон і таємниця сучасного розвитку – іншого не дано.

Але попри всі авторитетні твердження ми з вами мусимо констатувати, що завдяки історичному розвитку людства, маємо змогу й можливість переконатися в тому, що глобалізація світового розвитку не є насправді чимось таким, що звалилось на голову людства знезацька.

Історичний світ глобалізується й інтегрується в процесі всього періоду свого розвитку. Про існування і дії об'єктивного закону глобалізації як історичного явища і як процесу роздумів і необхідності відповідей, людство здогадувалось завжди, майже інстинктивно відчувало і мріяло передбачити напрямок його світового руху.

Та сталося так, що досвідченими сьогодні у справах глобалізації вважають себе, країни Європейського Союзу і насамперед США, які

бажали би нав'язати світові свої жорсткі правила «глобальної гри». Треба зазначити, що в другій половині ХХ ст. відбувся перелом безпосередньо у типі ідей еволюційного процесу. Масштаби та ступінь розвитку усвідомлення історичних подій досягли такого рівня, що стихійні еволюційні процеси поступилися місцем процесам прогнозованим і керованим. Це правда зовсім не означає нібито вся еволюція розвитку людства може бути спланована і хода еволюційних ідей повністю зможе бути керованою відповідно до планів. Це означає тільки те, що цілеспрямований, спланований і керований компонент еволюційного розвитку став відігравати визначну роль у конкретній історії людства. Цілі при цьому не обов'язково благородні, вони можуть бути (і є такими насправді) егоїстичними і навіть інколи, підлими та підступними. Плани не обов'язково можуть бути цілеспрямовані та розумні, вони можуть бути і безглуздими, і навіть божевільними. Управління не обов'язково за правилами розумного управління і не обов'язково ефективне, воно може бути дилетанським і неефективним і т.д. Але принципово важливим у даному випадку є те, що у західному світі склалася та соціальна структура, у якій є компоненти, що ставлять цілі еволюційного характеру та глобального масштабу, розробляють плани досягнення подібних цілей, володіючи при цьому властивостями і ресурсами управляти великими масами людей, спонукаючи їх до діяльності та реалізації саме таких планів, для того щоб історичні процеси відбувалися свідомо. Одним словом, ідея «глобального суспільства» – є лише ідеологічно замаскована мотивація західного світу, яку очолює США для підкорення планети та панування над людством. Для США проблема глобалізації уже сьогодні є діючою ідеологією, за умови, що глобалізація як ідеологічний термін виник не так давно, з моменту розпаду Союзу. Це чисто ідеологічна конструкція, котра мусить прикрити той новий світовий устрій, який поспішають встановити США та країни Заходу. Мова йде вже не про якісь об'єктивні стихійні явища чи випадковості, а про соціальні процеси, які мають сьогодні своїх ідеологів, організаторів, агентів і загалом інформаційну сферу впливу, яка щедро оплачується за рахунок економічних та фінансових систем. Відношення до глобалізації це, на жаль, дуже чіткий і свідомий вибір, який визнається певними інтересами та ідеалами.

Головна ідея глобалізації, яку навіть не приховують – це повне розкриття і володіння економічною та фінансовими системами і всією інформаційною сферою всіх без винятку країн, які не здатні чинити

спротив. За усіх обставин – це активна стратегія з боку Заходу, яка не виключає і насильства. Відпрацьовані також дієві механізми, які торкаються обов'язкової дискредитації усіх атрибутів суспільного розвитку будь-якої з країн та їх дестабілізації, спонукають до кризи економічної, державного апарату та ідеології, розколюють населення на ворожі угруповання та підтримують опозиційні рухи обов'язковий підкуп інтелектуальної еліти і привілейованих прошарків. Одночасно ведеться пропаганда достоїнства та гідності західного способу життя. Щоб викликати у населення заздрість до спокус та достатку, створюється ілюзія того, що цей достаток, можливий у найкоротші строки. Спокуси видаються за благодіяння як нібито виявлення повної та бажаної свободи особистості. Економічна допомога, обов'язкова для того щоб усі названі чинники негативно впливали на розвал економіки, породжували паразитизм, особливо щодо молодого покоління і відтворювали ілюзію репутації Заходу в якості безкорисного рятівника від виразок їх минулого життя та діяльності.

Якщо спробувати придивитись до сучасного Заходу, то ми побачимо принципово новий тип суспільства, держави, господарства, промислового комплексу і самої людини, а цей комплекс хоче й мусить без упину рости і розвиватися. На щастя дуже добре, що людство має свою історію. Її правда пишуть і переписують, але чогось навчитися у неї можна. Принаймі того, що зароджувався сучасний Захід в історії людства давно і час його розквіту прийшовся на так званий «Новий час», який залишив надзвичайно багато привабливих на наш сьогоднішній погляд звершень. І саме цей час, відмічений двома хвилями глобалізації щодо тодішнього світу, у яких Захід явив себе світу. Перша хвиля прокотилася за великими географічними відкриттями й означала колонізацію багатьох незападних культур. Ходою цієї хвилі була зачеплена велика кількість народів і навіть цілі цивілізації, які мусили просто зникнути з обличчя землі. Друга хвиля – кінець XIX початок XX ст., торкнулась і зачепила також великі цивілізації того часу, такі як Китай, Росія, Латинська Америка. Ці дві хвилі викликали війни, в тому числі і світові, а також цілу низку надзвичайно важких революційних перетворень.

Сьогодні ми маємо можливість спостерігати як піднімається третя хвиля. І стає зрозумілим, що перед загрозою нової хвилі кожна країна мусить відповісти собі на питання: як відреагувати на цей історичний виклик, чи потрібно берегти себе і свою культуру, свій генотип, свій народ та його меншини, свою державу – Україну, яку

вперше здобули. Історія нагадує та вчить, що багато країн, культур і цивілізацій, які не знайшли у свій час адекватної відповіді, – або загинули, або були перетворені в зону периферійного, вже хворого на той час, лібералізму, із затуханням власної культурної ідентичності. В одних випадках національна еліта без усякого спротиву переходила на бік Заходу, і ставала звичайною маріонеткою, як і держава. Але були й інші спроби, навіть бажання закритися від Заходу культурними бар'єрами, що на деякий час таки стримувало глобальний розвиток, гальмувало модернізацію, але в решті решт країни все ж ставали беззахисними.

Росія та Китай, а потім і країни Латинської Америки відповіли на виклик великими революційними потрясіннями. І досвід історії протистоянь і зіткнень подарував нам надзвичайний, великий урок, який дає змогу зрозуміти та запам'ятати: щоб відповідь була ефективна та гнучка, – необхідна повнота і глибина знань та мудрості у розумінні природи власної держави та молоді, великої цивілізації Заходу. Потрібно спокійно і без надриву та зайвих ілюзій відповісти собі: чим ми можемо і чим не можемо пожертвувати, запозичивши соціальні інститути та технології Заходу.

Ми ще й ще раз мусимо себе запитати: новий глобальний світовий устрій – це те куди нам потрібно, це те, на що ми приречені, чи може у нас є вибір. Так нас учить наш закритий розум щодо відповідей Заходу. Там багато ще різного і цікавого на чому слід зупинитися і що може нас налякати, але спробуємо відкрити наш розум назустріч Заходу. Зрозуміти, чому на початку XXI ст. ми знову потрапили в історичну пастку.

Перед нами поставлена задача тісного спілкування із Заходом і ми не повинні перетворитися у периферію Заходу. Ми маємо особливу національну рису: пильно стежити за сусідом, як за його здобутками, так і негараздами. Це, будемо відвертими, додає нам смаку до життя. Коли сусідським оком подивитись на Захід, то мусимо зазначити, що він сьогодні, переживає важку кризу самих основ індустріалізму. А тому надзвичайно зацікавлений у тому, щоб країни, як спрогнозовані жертви, добровільно погоджувалися з подібними ідеями. Для цього існує потужна система спокус та ідеологічна обробка.

Але головна трагедія кризи Заходу в його майже «релігійних» ідеях, які, як не дивно, подарував йому все той же, як ми вже згадували, «Новий час». До таких великих ідей відносяться: ідея свободи

в усіх її проявах, ідея прогресу, ідея еволюційного розвитку, ідея лібералізму та інші.

На той час, коли зароджувалися в історії людства ці великі ідеї, існувала ньютонівська картина світу. Ісак Ньютон був одним із найгеніальніших людей світу. І йому вдалось відтворити ілюзію можливості точно напроорокувати наслідки своїх дій. Це усувало можливість боятися непоправивного і проблему відповідальності замінити проблемою розрахунку. Як сказав один із філософів, детермінована і чисельно описана система позбавлена на жаль, всякої святості, тому що не може бути нічого святого в тому, що має ціну. В цьому житті примусило переконатися і самого І. Ньютона. Коли І. Ньютон вклав усі свої заощадження в бізнес і втратив усе, тоді він залишив людству інше «освідчення» у коханні. Ісак Ньютон писав: «Я можу вчислити рух небесних тіл, але не божевілля людей». Про це людство дізналося пізніше і не надало цій істині особливого значення, тому що і саме не раз бувало в такому становищі. І така істина для людства була повсякденністю.

Щодо ідеї лібералізму, то вона була особливо приваблива у тому часі, але вже у його фундаменталістичній версії, неолібералізмі, який виводиться з тієї ж наукової картини світу, вона стає безпорадною перед багатьма принциповими питаннями, які ставить перед людством проблеми кризового стану сьогодні.

Ще у 60-і роки видатний американський філософ Б. Мур зрозумів ці процеси і писав: «Інтелектуальний устрій лібералізму може зараз бути неадекватним тому, щоби справитись із проблемами свободи та прогресу. Він стає заручником власної минулої історії, у якій виник і вводить нас в оману, коли ми станемо некритично сприймати його щодо сучасних проблем. На жаль, усі прогнози говорять нині про те, що участь тих, хто буде втягнутим в економіку нинішнього ліберального суспільства, і залишиться на його периферії, буде жахлива». Єдиним, що нас може врятувати, як говорив Грамші, – це битва сил організованого мислення проти сил тваринного життя – в пошуках вищої гармонії. Успіх у пошуку шляхів подолання нашої катастрофи – це перш за все відновлення нашої соціальної свідомості на рівні здорового глузду, а потім піднятого до рівня, як каже Грамші, «організованого мислення». Цивілізаційні кризи ставлять, на жаль, питання не тільки перед економікою та політикою тієї чи іншої країни, але перед кожним із нас, ніхто не може ухилитися чи сховатися, він мусить відповідати на «вічні» питання буття. А для того, щоб зробити пра-

вільний вибір і правильно відповісти на поставлені запитання, треба знати все про Захід та про себе.

Захід динамічний і дуже агресивний, він не мислить себе без експансії. Наш чесний демократ хоче й бажає добра своїм громадянам і також бажає бачити Україну ліберальну, відкриту і загалом центром Європи, частиною Заходу. Все добре, крім того, що ми мусимо знати, що західне та наше суспільство відносяться до двох різних типів цивілізацій, які їх породили. І в цьому нам дано право переконатися на власному досвіді. Яскравим прикладом є недавні події, які пов'язані з особливою ненавистю та жорстокістю у відношенні до сербів у ході югославського конфлікту. Щодо Заходу, то – він просто неприступна фортеця, яка замішана і на неприступності, і на недовірі. Легенда про Захід як доброго «дядечка», який більш за все турбується про кожную маленьку людину, не співпадає із сьогоденням, молодією цивілізацією Заходу.

Західна суспільна думка має надзвичайно чітке уявлення, стереотип пов'язаний з розумінням різного способу життя, так званого цивілізованого й дикого. У межах західного суспільства людина живе в цивілізованому суспільстві, а все, що поза цими межами існує у дикому, природному стані. Щоб не виникало сумніву щодо цієї думки, ми демонструємо «дикі танці» і захід у захваті, хоча, на мою думку, не стільки від танців, стільки від підтвердження свого стереотипу дикості нашого існування, тут в Україні. Будемо сподіватися, що «Євробачення» змінить цей стереотип. Шлях, яким пройшов Захід, на жаль, визнається єдино вірним, а всі інші особливості розвитку для західного мислення – це аномалія та низький розвиток. Треба відзначити, що євроцентризм народжувала й ростила вже інша епоха, епоха – Просвітництва. Стереотип євроцентризму – це як ідеологічний фон, методологія, при якому людина не може об'єктивно сприймати історичні події. Їй здається, що все, що існує у людства, створене Заходом і тільки ним. Відомий антрополог ХХ ст. Клод Леві-Строс пише: «Всі наукові та промислові революції Заходу вміщуються у період, який дорівнює половині тисячної долі життя, прожитого людством».

Л. Баткін у книзі «Иного не дано» зазначає: «Захід в кінці ХХ ст. – не географічне поняття і навіть не поняття капіталізму, хоча генетично пов'язане з ним. Це загальне визначення того господарського, науково-технічного і структурно-демократичного рівня, без якого не мислиме існування будь-якого істинно сучасного, очищеного від архаїки, суспільства».

Євроцентризм не має під собою наукових основ і складається із набору міфів, які змінюються залежно від обставин (наприклад, міф про расову неповноцінність «дикунів» призабутий, проте він живучий і дає про себе знати, часом як окремі настрої, які впливають і на масову свідомість).

Взагалі науковий світ і Заходу, й України, його науковці та філософи розкривали уявлення про людство як складну систему багатьох культур та цивілізацій. Звичайно, осмислення свого суспільства – складний процес. Здавалось, що було досить часу пристосуватись до існуючих визначень і понять. Думалось, що після розвалу Союзу, із ними зможемо, принаймні, простіше пережити «безвременье». І в цій відданості є свій глибокий зміст, який пов'язаний з розумінням як сучасного, так і традиційного суспільства, а також багатьох інших абстрактних речей. Але, на жаль, коли ми говоримо сучасне суспільство – то це завжди має бути хороше суспільство, а ось традиційне має бути чомусь гіршим. Хоча абстракція однакова. У чистому вигляді ці суспільства не зустрічаються. Сучасне суспільство Заходу виникло на уламках традиційного суспільства ще в епоху Середньовіччя.

Ті культури, які не зазнали такої ломки як країни Заходу щодо народження й побудови сучасного суспільства, продовжували розвиватися в умовах різновиду традиційного суспільства. Вважають, що сучасне суспільство – це продукт індустріальної цивілізації, а традиційні – коренями входять у аграрну цивілізацію. Та, на жаль, визначення сучасного й традиційного суспільства – це все ті ж окуляри ідеології. Для утвердження такої думки прикладів більш ніж достатньо. Так, сучасне громадянське суспільство вихідців із Європи та США вважає, без всяких моральних проблем, що має право називатися сучасним, не дивлячись на те, що воно триста років розвивалося за рахунок рабства, і при цьому було й залишається ідеалом демократії. Відомий англійський філософ Дж. Локк брав участь у написанні Конституції США, але цей прогресивний крок у розвитку демократії, не завадив йому вкласти усі свої заощадження у работоргівлю США.

Але спробуємо бути оптимістами. Спробуємо уявити, що можливо історія не повториться. І, можливо, сьогоднішні зміни стабілізуються і цей економічний злет стане можливим і буде продовжуватись завжди. Можливо ті, хто особисто відповідальні за своє життя і фінансове благополуччя, не мають рації. Можливо, влада та ринок потурбуються про нас і зроблять це добре. Можливо, найкращий

шлях до фінансової безпеки саме в тому, щоб позичати гроші і запускати їх у ринок для нашого фінансового майбутнього. Можливо, що наше майбутнє буде щасливим та успішним. Проблема в тому що ми звикли, і це тенденція жити в «риб'єм пузере». Світ дивиться на нас, а ми звикли до «риб'єго пузиря» і вже не бачимо нічого, крім нього. Ми навіть не помітили, як схопились за ідею лібералізму. Будемо відвертими, ми добре знаємо, що протягом всієї історії за підйомом ішов спад. Але погані вісті для одних, можуть бути гарними вістями для інших. Так, можливо, і ми пройдемо усі підйоми і всі спади. На жаль, це тільки деякі з причин, які примушують бачити майбутнє все яскравіше. Але ми обов'язково навчимо людей заробляти багато грошей. Не тратити їх на пусте. Вони мусять працювати на нас. Ми обов'язково навчимося одержувати задоволення при вивченні й обговоренні своєї надії на економічне майбутнє, також об'єднувати ділові команди, так дійсно починається дружба. Дружба, про яку співають у чарівному мультику, починається з посмішки, коли люди розуміють, що є у світі інші люди, які бажають допомагати їм досягнути своєї мети. Ці люди-науковці, які закохані в істину, і бажають допомагати суспільству та пересічному українцю шукати кращої долі та вкотре не бути ошуканими. Вони люблять учитися і вчити інших.

Працювати з людьми, які вважають, що знають все, надзвичайно важко. Складно працювати з тими, хто знає відповіді на всі поставлені запитання. Шукати відповіді на нові запитання та ставити нові запитання – ось, напевне, в чому сенс. І завжди бути готовим учитися. Людям, які зацікавлені в навчанні, радісно дарувати знання та нові ідеї. Навчаючи інших, вони багато цікавого відкривають для себе. Життя – то вічна, загадкова та велика школа. Школа життя відтворює красу та вічність у тобі. Це шлях багато побачити та відчутти й обов'язково знайти власні відповіді на численні запитання. Життя завжди питає тебе. Будь готовий та гідний відповідати.

Одним із пріоритетів цього часу є політика відкритих дверей, але до неї потрібно бути готовим, тому що тільки знання істини може й змінює твоє життя. Ортега-і-Гассет писав: «Віра в те, що безсмертя народу в якійсь мірі гарантовано – наївна ілюзія. Це можливо лише при вірі в Бога. А історія – є ареною особливої жорстокості і тому багато рас, як незалежних утворень, зійшли з неї. Для історії жити – не означає дозволити собі жити так, як заманеться. Жити – означає серйозно та усвідомлено займатися життям, так, як кожен займається

професією, тому потрібно щоб наше покоління з усвідомленням і відповідальністю навчилося відноситися до майбутнього нації».

Ти можеш із гусениці стати метеликом. Та для цього потрібно зайняти позицію успіху, придбати навички лідерства, навички відтворювати зв'язки різноманітного характеру, удосконалювати навички спілкування з людьми. Обов'язково розпрощатися із сумнівами, різними погрозами та загрозами, недоліками довіри. Перерости страх того, що нам відмовлять. Оволодіти навичками управляти грошима, навичками вкладати капітали, навичками відповідальності. Та найголовніше – навчитися керувати часом для того, щоб ставити та регулювати життєвозначимими цілями.

Якщо план нам сподобається і все це відбудеться, то майбутнє неминуче змусить покращити наше життя і, можливо, назавжди.

1. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х томах. – М. Мысль, 1964.
2. Заблоцький В. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія. – Донецьк, 2004.
3. Локк Дж. Сочинение: В 3-х т. – М.: Мысль, 1988.
4. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998.
5. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги. – К.: Основи, 1994.
6. Программа действий. Повестка дня на XXI век. – Женева, 1993.
7. Тойнби Дж. Модернизация «другой» Европы. – М., 1999.
8. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.

Тупчієнко Л. С.*

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: СПРОБА АНАЛІЗУ І ПОТРЕБА КОРЕКЦІЇ

У політичній науці особливе місце відводиться вивченню політичної ситуації, тобто особливо значущих явищ, подій, процесів політичного життя країн у певний часовий проміжок їхнього розвитку. Таким періодом у сучасній Україні, безсумнівно, є політичні події, явища, процеси осені-зими 2004 року.

Чому? Тому, що саме у цей відрізок часу політична система України набула якісно нового стану порівняно з попереднім. Завжди будучи проблемною, тогочасна політична ситуація у своєму розвитку досягла альтернативності, однозначного вибору. Перемога на

* Національна академія управління, кандидат філософських наук, доцент

президентських виборах кандидата від влади означала б збереження існуючого режиму, натомість кандидат від опозиції своєю перемогою відкривав би шлях до змін влади.

Що означає проаналізувати політичну ситуацію?

Це насамперед розкрити умови і обставини політичного життя. Об'єктивний аналіз показує, що два тури небачено напружених виборів Президента України влада провела з порушенням таких масштабів, що Верховний Суд України одностайно відмінив їх результати і призначив непередбачене Законом про вибори Президента України 2004 р. переголосування другого туру. Ця небачена в політичній історії України обставина, підсилена постановою Верховної Ради України про невизнання результатів другого туру виборів, по суті легітимізувала необхідність зміни режиму Л.Кучми. До числа об'єктивних факторів слід віднести також урядову і парламентську кризу, яка проявилася не стільки у зовнішній блокаді Верховної Ради, Кабінету Міністрів та адміністрації Президента України, скільки у неспроможності найвищими органами влади вжити ефективних заходів, паралічі влади на всіх рівнях.

Для аналізу політичної ситуації важливо також дати кількісну та якісну характеристики суб'єктів-учасників. Щодо влади, то до сказаного вище слід додати, що вона була готова будь-яких дій, зупинившись перед застосуванням сили, та й то не з власної волі, а під тиском світової громадськості і тверезих, поміркованих елементів у силових структурах України.

Зупинив владу від застосування «силового сценарію» і небачений досі розмах протестної активності громадян. Йдеться не лише про мільйони людей, що вийшли на вулиці й площі міст та містечок, делегації з усієї України на Київському Майдані, а й про якісну відмінність протестуючих. Тут були студенти, робітники, інтелігенція, представники малого і середнього бізнесу (нерідко і великого), колишні правоохоронці і відставні офіцери, діячі науки і культури, спортсмени, сотні іноземців та журналістів. Це були представники різних політичних сил, однаково невдоволені існуючим режимом. Вимагаючи його зміни (кожен через свої причини), вони тим самим забезпечували перемогу кандидата від опозиції В. Ющенка.

Характеристика політичної ситуації була б неповною, якби ми не вказали на її відображення у суспільній свідомості і психології людей. Не лише українське суспільство, світова спільнота були вражені виявом гідності, наполегливості, терпіння і толерантності мільйо-

нів людей – молоді і ветеранів, міських і сільських жителів, безробітних і успішних, жінок і чоловіків, представників усіх суцх в Україні національностей.

Нарешті, до аналізу політичної ситуації в Україні восени-взимку 2004 р. слід додати, що вона продемонструвала незрівнянно високий рівень суспільних задач, які потребували негайного вирішення. Йшлося не просто про вимогу вищого рівня зарплат, пенсій, працевлаштування, особистої безпеки, а про долю і характер національної державності, про гідне, заможне життя кожного і всіх і як, альтернативу, збереження існуючого стану речей, коли у владі колишні «зеки», олігархи, яких вона і обслуговує, а десятки мільйонів залишені наодинці і змушені боротись за виживання у будь-який спосіб.

Тим самим новій владі, а В. Ющенко своєю перемогою у третьому турі виборів Президента України по суті став її персоніфікованим уособленням, було визначено мету, напрям, завдання, засоби їх виконання. Їх певною мірою ввібрали в себе інавгураційні промови нового Президента України (у Верховній Раді і на Майдані) і промова новопризначеного Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко.

Можна вважати, що політична ситуація, початок якої можна датувати початком кампанії по виборах Президента України вичерпала себе. У що вона виллється (уже виливається), на яку ситуацію зміниться, покаже час. Проте у громадській думці, у свідомості десятків мільйонів українців, зарубіжних громадян вона уже закріпилася під образною назвою «помаранчева революція».

А це поставило політологію, як і інші суспільствознавчі науки, перед необхідністю з'ясування її причин, характеру, змісту, рушійних сил і т.д. Слід відразу визнати, що частина науковців принципово заперечує проти найменування подій в Україні восени-взимку 2004 р. революцією. Наводячи різні аргументи, вони сходяться в головному – відбулася не зміна влади, а лише зміна однієї правлячої еліти іншою, причому того ж ґатунку. На нашу думку, у подібних твердженнях є раціональне зерно, але ще більше є підстав іменувати саме революцією політичну ситуацію в Україні під час останніх президентських виборів. Про що йдеться?

Щоб зрозуміти саме революційний характер осінньо-зимових подій 2004 р. у нашій країні, слід рішуче відмовитися від тих стереотипів, які склалися у наших уявленнях про соціальну революцію.

Нагадаю, що ще донедавна в усіх підручниках ми читали і писали, що під нею розуміється спосіб переходу від однієї суспільної

формації до іншої, якісний, докорінний переворот у всій соціально-економічній структурі суспільства, а основною, головною ознакою революції є перехід державної влади з рук одного класу до рук іншого. Кожній революції неодмінно передують революційна ситуація, коли «верхи» не можуть управляти, а «низи» не хочуть їм коритися.

Такої ситуації в Україні за 13 років незалежності не було, як і не було єдності «верхів» та «низів», тобто влади і громадян. Влада в особі пануючого режиму почувала себе впевнено (керівник адміністрації Президента України В. Медведчук на початку кампанії по виборах глави держави заявляв, що влада ще ніколи не була такою сильною) і безкарно (тільки сьогодні розкриваються справжні масштаби злочинів, які вчинили посадовці усіх рангів).

Громадяни ж, яких режим залишив сам на сам зі своїми проблемами, вдалися до випробуваних гіркою долею різних форм виживання, що поступово згасило суспільну активність, народжену здобуттям державного суверенітету. Проте хід виборів і Майдан перевели усвідомлення розбіжності інтересів влади і народу у стан конфлікту загальнонаціонального масштабу. Функціонування уже існуючих, хоч і обмежених, демократичних інститутів і правових норм дало змогу створити необхідні технічні, соціальні та політичні передумови для того, щоб люди ідентифікували себе саме в якості громадян, тобто відповідальних за себе і за долю країни. Причому ці процеси «огромадження», національної самоідентифікації позначилися різкою інтенсивністю, що сприяло розширенню та урізноманітненню форм і засобів самоініціативи людей, яка стала на заваді продовженню своєрідного «держбуду» в Україні. Майдан публічно розкрив справжню таємницю кучмівського режиму, коли імперські владні структури замінювалися національними для облаштування у «верхах» колишньої парт номенклатури, на цей раз за підтримки і у спілці з корумпованими та кланово-злочинними елементами.

Такою була і ще певною мірою залишається влада в Україні. Їй виніс вирок Майдан. І в цьому революційність подій осені-зими 2004 року. Якщо чогось і бракує для доказу їх революційності, то це того, що попереду владі належить підкріпити або продовжити «помаранчеву» або політичну революцію економічною, тобто зміною власності (не тільки і не стільки власників) або, інакше кажучи, створенням єдиної правової системи легальної власності, що об'єднає владу, бізнес і громадянське суспільство.

Павка Л. В.*

ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ УКРАЇНИ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ІДЕЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ В. ЛИПІНСЬКОГО

З початку 90-х р.р. ХХ ст. Україна вийшла на міжнародну арену як самостійний суб'єкт міжнародної політики й її визнали де-юре і де-факто майже дві сотні держав. Проте роль і вага нашої держави у сфері міжнародних відносин багато в чому залежатимуть від того, на яких засадах будуватиметься її зовнішньополітична діяльність. Прагнення повернути свою ідентичність повноправної європейської держави в кінцевому підсумку визначило європейську інтеграцію як єдино прийнятний шлях розвитку України.

Питання європейськості України не є новим. Ще на початку ХХ ст. про органічний зв'язок української та європейської культури писав відомий український історик, соціолог, політолог В. Липинський, який вбачав цей зв'язок ще в добу Б. Хмельницького. Зовнішня політика Б. Хмельницького була спрямована на зміцнення української держави, забезпечення і розширення її кордонів, здобуття більшого престижу для неї. Для досягнення цієї мети Хмельницький не без успіху намагався заручитися закордонною підтримкою або принаймні домогтися визнання спадковості свого уряду, переслідуючи намір здобути для свого наступника, крім гетьманського титулу, інший спадковий титул, який би відповідав європейському. Коаліція держав, яка виникла тоді на Сході Європи, поставила відразу українську державу в становище не лише суверенної держави, а й зі своєю окремою політикою. Отже, якщо в XVII ст. європейськість України була фактом, то в XXI ст. це потрібно ще довести. Україна географічно є центром Європи, але через кризу в більшості із сфер суспільного життя вона не сприймається як рівноправний партнер у міжнародних зносинах.

У чому ж вбачав Липинський процес європеїзації України? Насамперед, це проявилось у матеріальному вимірі, політичній перемозі військово-хліборобської верстви над «степом», над «общинницькою» Запорізькою Січчю. Таким чином, зародження інституту приватної власності, перехід від кочового до осілого способу життя і є тією спільністю, яка об'єднувала тогочасну Україну з європейсь-

* Асистент Національного авіаційного університету

кою цивілізацією. «Два світи зустрілись на Україні, дві відмінні культури... Запозичивши від Сходу міцну, державну, абсолютистичну форму правління і прищепивши її на ґрунт, вироблений під впливом індивідуалістичної, свободолюбивої, аристократичної культури Заходу, гетьман Хмельницький зумів боротьбу між Сходом і Заходом на території українській асимілювати і унешкодити» [1, 133]. Гетьман, як спадковий монарх, мав репрезентувати державу, уособлювати її авторитет. Прийняття протекції Московської держави і розрив з західною Річчю Посполитою за часів Б. Хмельницького йшли в парі з узахідненням й європеїзацією козащини. Переяславська угода прийшла тоді, коли Україна вже перейняла і у своїх державних формах закріпила як поняття, так і уклад західного хліборобського, осілого життя. Та все ж протекція з боку Московської держави (захист від Польщі) відривала Україну від Заходу і ставила в залежність від Сходу. Забезпечити тодішню європейськість української держави від знищення з боку Московської держави, а разом з тим створити між ними союз проти спольщення, було головним завданням керівників української держави.

До цього часу точиться внутрішня невизначеність українців між Сходом і Заходом, яка проявляється у двох контекстах. По-перше, змагання за розвиток інституту приватної власності, яке було ознакою європейськості України, підставою прилучення її до економічного і культурного ладу Західної Європи. По-друге, скріплення індивідуального українського характеру цієї приватної власності: характеру лицарського, аристократичного, зовсім чужого московським уявленням, але разом з тим характеру службового, що вирізняє лицарство за часів Б. Хмельницького – козацтво українське від іншого лицарства – шляхти польської.

Символом і носієм української європейськості стало козацтво. Орієнтація козацтва на землеволодіння була основою культури, яка формувалась під впливом європейських віянь. На думку Липинського, «саме в європейському сполученні абсолютизму верховної влади з традиційним лицарським аристократизмом і самоповагою правлячої земельної державної верстви, на якій та верховна влада спиралась, лежали завдатки нашої великої будучини, коли б діло Богданове було вдержалось, окріпло» [1, 119]. Існувало городове козацтво, яке займалось хліборобством, вело осілий спосіб життя, основою його розвитку було приватне землеволодіння. Саме в ньому Липинський вбачав ту позитивну силу, яка об'єднувала Україну з

європейською основою і стала ґрунтом для створення Гетьманщини. Існувало і Січове козацтво, яке не мало приватної власності, займалось дрібним промислом чи жило завдяки здобуткам, отриманим військовим способом. Це, на думку вченого, руйнівна сила, яка створила степову Запорізьку Січ, будь-яким способом намагалася зруйнувати Гетьманську державу. Саме хлібороби – та рушійна сила, яка стане опорою для української держави. Здобуття незалежності багато в чому залежить від організації провідної верстви, від її згуртованості. Але потрібно спочатку виплекати її. «Перетворення свободолюбивих анархістів: шляхтичів і козаків – сторонників «рівності та свобод» шляхетсько-республіканської Річпосполитої і заступників запорізького народовластя «черні низової» – в слуг і оборонців твердого державного ладу було «великим ділом Гетьмана» [1, 111]. Виходячи зі змісту наведеної вище цитати, головним завданням Б. Хмельницького у побудові європейської української держави було «створення нової аристократії» – поєднання провідних представників усіх суспільних класів. Липинський доходить висновку, що без провідної верстви, а нею на Україні було козацтво, а також без монарха-гетьмана не можна збудувати власну державу. Козацтво мало стати тією опорою, навколо якої об'єдналися б інші класи, об'єднати в собі дух власника і дух вояка. Для цього класу характерною була власна традиція, а з нею власна, хоч і примітивна, культура, своя законність, свій власний спосіб суспільної організації. Завдяки військовій доблесті і сільськогосподарській праці була витворена провідна верства, яка завдяки власному авторитету організувала навколо себе представників інших класів. Козацтво стало суспільним класом, який завдяки внутрішній силі й дисципліні швидко зайняв рушійне місце в Україні. Козацтво інтегрувало в себе як представників селянства, так і шляхти. Саме покозачена шляхта, яка була значно освіченішою, стала креативною силою, отримавши фактичне керівництво.

Матеріальне зростання, політичне скріплення і перемога осілої військово-хліборобської верстви – причина перемоги українського державотворення за часів Б. Хмельницького. Це означає, «що в козацькій Україні творча, будуюча сила одержала верх над руйнінською стихією недорозвиненого степу» [1, 78].

Єдиною формою правління, яка могла уберегти державу від різнорідних культурних, мовних, релігійних впливів, мала стати спадкова монархія. Таким чином, створення нової провідної верстви, яка

об'єднала в собі аристократичні шляхетські верстви і нові народні сили, дало той міжкласовий цемент спільності, без якого саме існування нації неможливе.

Висновки Липинського щодо європейської України є актуальними і на даний момент. Україна прагне до Європи, хоче стати рівноправним партнером іншим державам. Але не вистачає того органічного зв'язку між українською і європейською цивілізацією, який існував ще за часів Б. Хмельницького.

1. *Липинський В.* Україна на переломі. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1991. – Т. 3.

Кисіль Ю. М.*

ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Процес глобалізації на сьогоднішній день, охоплюючи всі сфери економіко-політичної життєдіяльності інституту держави, стає актуальним для більшості країн світового співтовариства. Це проявляється перш за все у прагненні геополітичних центрів побудувати однополярний світ. Процес глобалізації буде проходити, за думкою деяких вчених, мінімум сторіччя, а може й більше. В економічному сенсі глобалізація означає підпорядкування ринків інтересам транснаціональних корпорацій, в ідеологічному аспекті – це нав'язування так званих «загальнолюдських цінностей».

Україна – рубіжна держава, що виявляється не тільки в її назві, а і в розташуванні на заході Великого Євразійського степу, на етнічних кордонах західноєвропейської, слов'янської та ісламської цивілізацій. Рубіжна біполярність характеризується наявністю на території країни географічного центру Європи в Карпатах та євразійського геополітичного полюсу в Криму. Соціокультурна рубіжність України проявляється в етноконфесійних традиціях, національній еліті, в російськомовному світі великих міст. Після занепаду Київської Русі східнослов'янські землі стають ареною протистояння католицького Заходу і православного Сходу. Тенденції до протистояння

* Аспірант Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

протягом часу збільшувалися, а це призвело не тільки до етноконфесійних конфліктів на етнічному рівні, але і до розколу в східнослов'янських землях, де, поряд із католицькою і православною, утворилась маргінальна уніатська греко-католицька церква. На сьогоднішній день в країні, яка має більше як 60 конфесій, відбувся розкол в Українській православній церкві. На жаль, етноконфесійні конфлікти використовуються в боротьбі за політичну владу. Православна церква не в змозі виступити як консолідуюча сила відродження через внутрішній розкол.

Міжконфесійні проблеми сьогодення можна подолати шляхом відродження Києва як духовного центру східних слов'ян, який є нащадком греко-візантійської православної традиції. Актуальним є перенесення акценту слов'янського єднання з площини «великодержавності» до відділення політичної влади від духовної.

Малочисельність і незавершеність формування національної еліти – ще одна характеристика українського етносу, а це, у свою чергу, є загрозою для розбудови державності. Для політичного простору України характерна територіальна клановість «еліти». Постійне змагання між західноукраїнським етноцентризмом і торгово-фінансовою елітою східного регіону не сприяє консолідації суспільства. Нація, яка не має освіченої еліти, здатної на патріотизм без персональних бонусів та самовідданість на користь держави, нежиттєздатна.

Історична маргінальність української аристократії відобразилась у її колонізації та русифікації. На сьогодні цивілізоване залучення до української мови можливе лише через підвищення рівня загальної культури соціуму. Адже сучасна держава – це узгоджені стосунки між усіма національними групами, які базуються на взаємоповазі, комплементарності щодо сторін взаємодії. Натепер відсутня політична партія або рух з реальною консолідуючою силою.

При формуванні сучасної території України та на її політико-адміністративній структурі соціокультурна рубіжність також далась взнаки. До складу держави входить автономна республіка Крим, адміністративні області та райони, міста республіканського, обласного та районного підпорядкування. Загострюються протиріччя між консервативними областями та прогресуючими великими містами. Слід звернути увагу на загрозливу аналогію з розвитком югославських подій, де міжнаціональним і міжконфесійним конфліктам передувало великомасштабне протистояння місцевих еліт, які виступали в боротьбі за владу ідею вільних економічних зон.

Територія України в сучасних кордонах склалася в результаті довгого часу існування на межі Заходу і Сходу, де під впливом давньоруського, західноєвропейського, російського та інших геополітичних і соціокультурних просторів сформувались історичні області. Західноєвропейські традиції в Західній Україні, особливо в Галичині, Закарпатті та Північній Буковині нараховують майже сімсот років і характеризуються відносним лібералізмом. Тут вплив на формування української нації чинив католицизм. У східному регіоні України процес формування української нації ще не завершився. На цій території спостерігається значний вплив православ'я і російського чинника. Особливо потрібно було б виділити Південну Україну, Крим. Цей етнокультурний регіон має великий історичний досвід перебування в геополітичних просторах великих євразійських держав та імперій.

Після розпаду Радянського Союзу дали про себе знати напружені геополітичні зони в Південно-Східній Європі та Чорномор'ї, де знову загострилася проблема приливів. Стали на часі старі політичні, економічні та етнічні кордони, що наочно проявляється на прикладі «пакту Молотова-Ріббентропа». У відповідності із секретними статтями Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом від 23 серпня 1939 р. та німецько-радянського договору про дружбу та кордон між Німеччиною та Радянським Союзом від 28 вересня 1939 р. Західна Україна та Бессарабія увійшли до радянської сфери впливу. Радянським Союзом при порушенні прийнятих угод було приєднано Північну Буковину. До України відійшла також Північна Бессарабія, а лівобережне Придністров'я, яке мало з 1924 р. права автономії, було передане Молдавській РСР.

Українське суспільство формувалось переважно на західноєвропейській та східноєвропейській соціокультурній межі. Із заходу українці перейняли традиції індивідуалізму та самоврядування, від Росії – обшинні традиції та досягнення індустріалізації. Симбіоз традицій колективізму та індивідуалізму, неприйняття «духу капіталізму» для більшості людей з радянським менталітетом впливають на невизначеність широкого загалу відносно суто соціалістичного, капіталістичного або традиціоналістичного шляху розвитку.

Україна втратила в 90-роках геополітичний та гео економічний статус через добровільну відмову від статусу ядерної держави та значного руйнування ВПК, фінансової та енергетичної залежності від зовнішніх джерел, стійкого економічного занепаду, ослаблення комунікаційного каркасу країни через втрату транзитних функцій та

загибелі торгового флоту, великомасштабної імітації реформ, відсутності стратегічного бачення та політичної волі. Донедавна Україна не мала власної геостратегії, за основу бралась «багатовекторна політика протягнутої руки», країна була пасивним суб'єктом геополітики великих держав. Стратегічними партнерами України вважаються США, Росія, Польща, Узбекистан і Китай, крім того виділяється особливе партнерство з ЄС та НАТО.

Президент України Віктор Ющенко на прес-конференції в Брюсселі після засідання Україна-НАТО, заявив, що Україна готова перейти до плану дій для отримання членства у НАТО. «Ми хочемо бачити Україну інтегровану і в ЄС, і до північноатлантичного блоку. Ми погоджуємося з висновком відносин на якісно новий рівень», – заявив В. Ющенко. Ця позиція насторожує московських політиків, які прагнуть до відродження привілейованого геополітичного статусу Росії не тільки на території колишньої радянської держави, а й у відношенні колишніх країн – сателітів Центральної Європи. «Головний момент, який потрібно враховувати: Росія не може бути в Європі без України, яка також входить до складу Європи, в той час як Україна може бути в Європі без Росії». Росія в такому випадку має шанс стати центром лише Євразійського об'єднання, для укріплення свого впливу, на який потрібно буде докласти багато зусиль.

Дрейф великої української політики в західному напрямку почався не вчора. Він продовжується вже більше як десяток років. Відносини Києва з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) почали розвиватися майже одразу після здобуття незалежності та еволюціонували в рамках багатостороннього співробітництва з політичних питань та питань безпеки. З 6 лютого 1994 р. Україна активно бере участь у роботі Ради євроатлантичного партнерства, програмі «Партнерство заради миру», а також будує відносини особливого партнерства Україна-НАТО у форматі «19+1», які відображено в Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО від 9 червня 1997 року. В хартії передбачено створення практичних механізмів двостороннього співробітництва Україна-НАТО, а саме: комісія Україна-НАТО (регулярні засідання на рівні послів, міністрів іноземних справ, міністрів оборони, глав держав в форматі «19+1»); спільні засідання із відповідними комітетами НАТО в форматі «19+1»; спільні робочі групи; візити кожної із сторін на найвищому рівні та обмін експертизами; кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій у випадках, коли Україна

вбачає загрозу своєї територіальної цілісності, політичної незалежності та безпеки. Важливим напрямком співробітництва залишаються політичні консультації.

Для сприяння розвитку практичного співробітництва між Україною та НАТО, налагоджування зв'язків міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України з відповідними структурами НАТО, забезпечення проведення візитів представників НАТО в Україну, розповсюдження об'єктивної інформації про діяльність НАТО (у 1997 р. в Києві було відкрито Центр інформації та документації НАТО в Україні, а в 1999 р. засновано Офіс зв'язку НАТО в Україні).

27 січня 2001 р. Президент України затвердив Державну програму співробітництва України з НАТО на 2001–2004 рр., яка охоплює співробітництво України в рамках Хартії і на багатовекторній основі. Набирає оберти воєнне співробітництво України з НАТО. Щорічно військовослужбовці України беруть участь у заходах в рамках програми «Партнерство заради миру»: засіданнях комісії Україна – НАТО та Ради євроатлантичного партнерства на рівні міністрів оборони, аналогічного Військового комітету на рівні начальників штабів, засідання Ради євроатлантичного партнерства на рівні командуючих родів і видів військ, спільних воєнних навчань.

У воєнно-технічній галузі співробітництво України з державами членами НАТО в першу чергу направлене на реалізацію значного невикористаного потенціалу країни, а також пропозицій країнам-членам НАТО розробок у галузі військових технологій. У свою чергу союзники дуже чітко означили свою зацікавленість у використанні української інфраструктури. Вони прагнуть детально вивчити унікальні можливості в плані стратегічних перевезень – українські транспортні літаки «Антонов», напрацювання в галузі ракетно-космічних технологій. З метою подальшого зміцнення військово-технічного співробітництва та заохочення розвитку перспективних напрямків у цій галузі за останні роки близько 500 українських вчених отримали гранти від НАТО.

Також 15 липня 2004 р. колишній президент України Леонід Кучма підписав Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року »Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання комісії Україна-НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року». У відповідності з Указом, «активізація євроатлантичної інтеграції України, в тому числі шляхом глибокого реформування оборонної сфери держави від-

повідно до європейських стандартів, належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики».

Політика НАТО направлена, в першу чергу на те, щоб вивести Росію із розряду міцних геополітичних величин та із списку своїх геополітичних супротивників, підкріпивши такий розклад сил розширенням Альянсу на Схід. Українська політика, у своїй основі, спирається на декілька основоположних установок. Перш за все – це створення твердих позицій у регіональних угрупованнях (Чорномор'я, Каспій, ідея Балтійсько-Чорноморського союзу, двосторонні українсько-турецькі відносини) і відстоювання своїх позицій у відносинах з Росією, які формуються не без підтримки та погодження ЄС та НАТО. Двосторонні контакти з Турцією відкривають для України великі можливості для виходу в Середземноморський регіон та на Близький Схід. Крім того, Київ розраховує на Каспійський регіон як джерело природних енергоносіїв, прогнозуючи, що це зменшить його залежність від Росії і дозволить перетворитися в транзитну країну. Можливим також є сценарій, за яким у майбутньому Україна стане пропускати своєю територією нафту з арабських держав та Ірану в Європу. На сьогоднішній день територія України активно використовується як транзитна Росією, яка транспортує газ та нафту по великим трубопроводам – газопроводи «Союз», Уренгой – Ужгород, Ямбург – Західна Європа, магістральний нафтопровід «Дружба». Україна прагне зайняти сталі зовнішньополітичні позиції в названих регіонах та регіональних угрупованнях, при цьому намагається стати своєрідним мостом між колишніми радянськими республіками, Центральною та Східною Європою.

Головні труднощі становлення державності України в тому, що багатовимірний комунікаційний простір як незалежної держави ніколи не планувався. У багатовимірному просторі стратифікуються політичні, правові, інформаційні, соціокультурні, конфесійні, економічні, фінансові, транспортні та інші комунікації, що мають внутрішню енергетику, свій центр і свою периферію.

Майбутнє може бути різним. Для того, щоб зрозуміти майбутнє, необхідно вникнути думкою в сьогоднішнє і побачити те, що є насправді через певні граничні стани. Політична, економічна та соціокультурна рубіжність України є стратегічним ресурсом становлення державності та світової інтеграції. Енергетикою кордонних взаємодій політичного, економічного, соціопсихологічного та інших просторів можна скористатися там, де політична воля державотворців

здатна виявити гармонійне співвідношення між компонентами для зазначеного соціального часу.

На основі культурологічної ідентифікації Україна розглядається як рубіжна держава, в сучасних кордонах якої зійшлися три простори: західноєвропейський, східноєвропейський та середньоморський. Добробут рубіжної держави прямо пропорційний відкритості свідомості світові, що відображало б реальну дійсність та обернено пропорційний міфологічному хаосу і величині соціальних маргіналів. Рубіжна держава зобов'язана бути відкритою зовнішньому світові, активно брати участь у міжнародному розвитку праці, адже саме тут розміщуються міжнародні суспільні, економічні, та фінансові інститути. Для рубіжної держави характерний традиційний нейтралітет. Цілісність такої держави може бути забезпеченою достойною людини якістю життя. Кожний громадянин повинен відчувати країну своєю. Політична стратегія поміркованого оптимізму базується на впевненості, що у європейського народу створиться критична маса особистостей в політиці, бізнесі та науці, яка здатна розкрити потенціал різноспекторного багатства енергонасичених кордонів багатовимірного комунікаційного простору України.

Ількова О. Г.*

УКРАЇНА – ПОЛЬЩА: ІСТОРИЧНІ ВИПРОБУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН

Значне місце в національно-державних інтересах України належить взаєминам з Польщею, яка вже стала членом євроатлантичної системи безпеки і європейської системи економіки.

Польща і Україна належать до числа найважливіших учасників сучасних європейських відносин, і це є одним з ключових факторів, що визначають шляхи геополітичної трансформації в Центральній-Східній Європі. Сучасні українсько-польські взаємини є найбільш динамічними з-поміж відносин України з усіма сусідами. Вони дедалі більше перетворюються на справжній чинник регіональної стабільності та безпеки. Від добрих українсько-польських відносин, за

* Асистент Національного авіаційного університету, м. Київ

словами відомого геополітика З. Бжезінського, великою мірою залежить майбутнє об'єднаної Європи.

Водночас нова конфігурація регіональних стосунків і взаємовідносин наших двох держав великою мірою формується під впливом процесу європейської та євроатлантичної інтеграції. Українсько-польські відносинам уже протягом тривалого часу притаманні такі риси, як стабільність, прогрес і динамізм. Розвиток добросусідського співробітництва та скоординована взаємопідтримка на міжнародній арені зробили їх зразком взаємовідносин серед країн Центрально-Східної Європи. Тому стосунки між Україною і Польщею можна кваліфікувати як особливий випадок співробітництва між новими незалежними державами і їх безпосередніми західними сусідами. Предмет українсько-польських взаємин міцно пов'язаний з формуванням єдиного безпекового та політико-економічного простору Європи. Цілком очевидно, що зміст цих інтересів є визначальним для обох країн, а виходячи з тотожності напрямів європейської самореалізації, характер міждержавних взаємин – стратегічний.

Стосовно цього, як відзначив Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Марек Зюлковський, стратегічне партнерство між Польщею і Україною означає, що «ми маємо не тільки схожий погляд на політичні проблеми, а й, що найважливіше, поділяємо ті ж самі демократичні принципи й цінності..., під «стратегічним партнерством» ми також розуміємо всіяке сприяння процесові інтеграції України в європейський організм, що є фактом стратегічним, без якого європейська архітектура була б не повною».

Проголошене стратегічне партнерство України і Польщі є особливо важливим з огляду на складну і часом трагічну спадщину взаємин між двома народами. У нашій спільній історії є чимало прикладів широкого добросусідства, спільної боротьби за суспільні ідеали, однак є й чимало сторінок, які не повинні служити нам прикладом. Це і перманентні війни правителів Галицько-Волинського князівства зі своїми сусідами; боротьба середини XIV ст., коли українські землі, знесилені під ударами монголо-татар стали об'єктом «освоєння» із Заходу; окрема тема – національно-визвольна боротьба українського народу проти польської шляхти (зокрема, як визначають сучасні українські історики, національна революція 1648–1676 рр.); оповите жорстокістю і полите кров'ю XVIII ст.; змагання за український чи польський Львів у 1918–1919 рр.; організація концтаборів для українців у Явожно і Березі Картузькій; так звана пацифікація українських сіл; трагедія

Волині у Другій світовій, що вилилась у десятки тисяч полеглих в кривавому протистоянні з обох боків; післявоєнна операція «Вісла»; довгий непростий шлях до теперішнього взаємного примирення і каяття. Однак історію не перепишеш.

Сьогодні, втілюючи в собі різнобічні, складні, часом суперечливі тенденції минулого, відкидає віджиле, наділяє перспективне інакшими якостями, породжуючи тим самим нові тенденції і явища, які закладають передумови майбутнього. Як зазначає М. Зюлковський, «співпраця з Україною є перевіркою обох країн на спроможність сприйняття тези про те, що історія не може бути єдиним критерієм взаємин з іншою державою. Після років нашої співпраці ми можемо сміливо твердити, що перед Польщею і Україною постає, насамперед, майбуття і сьогоднішня, а не минувшина».

Нова геополітична розстановка «об'єднує» держави (які протягом століть поєднували переважно гноблення, суперечки та незгоди) у визначенні єдиного зовнішньополітичного курсу – інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Польща пережила різні етапи у стосунках з Україною. Рух позитивного інтересу до України, який з'явився у Польщі 1989 р., після приходу до влади демократичних сил сприяв створенню низки установ польсько-українського діалогу. Поляки першими визнали нашу незалежність. Потім Україну відкривала для себе польська еліта. Українсько-польські неурядові зустрічі, форуми, семінари, наукові конференції й мистецькі фестивалі останніх років вражають своєю кількістю. Всі ці зустрічі за участю польських і українських політиків, науковців, журналістів висвітлюють, як правило, близькість поглядів українських і польських еліт ледь не на всі проблеми (включно з найдискусійнішими – історичними). Але вони показують також, наскільки складним і тривалим є шлях від «декларації про наміри» до реальної співпраці.

Україна вдячна Польщі за теперішню міжнародну підтримку. Добросусідська позиція Варшави щодо Києва, виявлена 1995 р. при вступі України до Ради Європи, отримує своє продовження в підтримці польським керівництвом курсу на інтеграцію України до європейських структур. Вустами Президента А. Квасневського Польща зголосилася стати «адвокатом» України в Європі. Важливу роль у цьому відіграють активні контакти між державно-політичними елітами України і Польщі.

Свого часу висловлювалося побоювання, що відносини України і Польщі не витримають випробування Євросоюзу, оскільки «супе-

речливий і пасивний Київ просто перестане цікавити вже посправжньому європейську Варшаву». У протилежності цього ми переконалися під час активної особистої участі Президента Польщі у вирішенні політичної кризи в Україні у листопаді-грудні минулого року, а також солідарності мільйонів простих поляків з прагненням українців до свободи і демократичних цінностей. Це призвело до нової якості у спілкуванні наших народів. Імідж України в очах поляків поліпшується. Цьому, безперечно, сприяють і часті зустрічі наших Президентів, і парламентська співпраця, і урядові контакти.

Таким чином, українсько-польська взаємодія, як співробітництво двох націй, має цілком обґрунтовані підстави і практичні інтереси. Сучасному етапу українсько-польських взаємин притаманна інтеграція – об'єднання політико-економічних зусиль для здійснення євроінтеграційної стратегії. Тобто і Україна, і Польща бачать своє майбутнє виключно в «об'єднаній Європі».

Сьогодення і майбутнє України та Польщі подібні своїми умовами і стратегічною орієнтацією, а також можливістю і необхідністю використання досвіду останньої в практичному розв'язанні проблеми інтегрування нашої країни до європейських структур. Для України сьогодні Польща є «мостом», що веде в Європу. Наша країна уже ефективно просувається цим шляхом.

Тархова Н. Є.*

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

Розвиток будь-якої нації, народу, суспільства, його складових частин проходить під впливом культури, яка увібрана свідомістю та діяльністю суб'єктів. У формуванні національної самосвідомості, національної ідентичності беруть участь як універсальні, так і суто національно-культурні елементи.

Для того, щоб зрозуміти політичну свідомість та політичну культуру українців і українського суспільства, треба звернути увагу на

* Асистент Національного авіаційного університету, м. Київ

джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної свідомості. Досліджуючи зв'язок політичної свідомості і політики, можна дійти висновку, що причини не тільки в несприятливих зовнішніх обставинах, але й у ментальності української нації. Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Отож ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємними компонентами формування політичної культури, основним компонентом якої є політична свідомість.

Проблема ментальності особливо актуальна на даному етапі розвитку політичної свідомості, але увагу до себе вона привернула досить давно. В усі часи дослідників політичного життя хвилювало питання щодо особливостей характеру певних суспільностей та його впливу на своєрідність їхнього державного і суспільного життя.

Сучасною наукою національний характер трактується як сукупність найбільш стійких, основних для певної національної спільноти особливостей світосприйняття і форм реакцій на нього. У сучасній політології спостерігається тенденція дослідження суспільно політичних процесів крізь призму менталітету. Поняття «менталітет» було запроваджене в суспільні науки представниками історико-психологічного і культурно-антропологічного напрямів Н. Леві-Брюлем, Л. Февром, М. Блоком. Відтак, виходячи з розуміння менталітету як об'єднавчого чинника, що утворює особливу політико-психологічну спільність людей, можемо розглядати його як певну суму потенцій, що зумовлюють неповторність світобачення і життєдіяльності певної нації.

Перша спроба виявити суму потенцій, що складають національний характер українського народу, пов'язана з іменем М. Костомарова, який справедливо вважається не тільки видатним українським істориком, а й політологом. В основу його концепції було покладено ідею вивчення історії народу – ідеалів, прагнень, боротьби, здобутків і витрат, економічного, культурного і духовного становлення. Формування національного характеру, який в свою чергу вплинув на формування політичної культури, М. Костомаров пов'язує, перш за все, з географічним положенням країни.

Етнічна ментальність є продуктом взаємодії різноманітних чинників на історичному шляху нації. Отже, формування ментальності особи може корегуватися різними чинниками.

Які ж основні риси української ментальності? Існує думка, що їй властиві такі системотворчі ознаки:

- інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

- кордоцентричність, що проявляється у сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості;

- перевага емоційно-чуттєвого над волею і інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення;

- анархічний індивідуалізм, що виявляється у різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистісної свободи;

- меншовартість – певний тип самооцінки, пов'язаний з визначенням недостатності своїх національних особливостей порівняно з іншими народами та націями, або внаслідок браку внутрішніх національних якостей, які виникли в результаті зовнішніх обставин. Комплекс меншовартості породжує комплекс кривди, образи, що може, у свою чергу, породжувати міжнаціональні конфлікти.

Притаманні політичній свідомості українців і риси несталості, недостатньої виразності мети, рвучкості руху, прямування до вибору нового, перевага особистості над громадянством.

Політична культура виступає складним системним утвором, в якому функціонують світоглядні, нормативно-ціннісні практично-поведінкові та інституційні компоненти. Певною мірою вони близькі до ментальних настанов нації, є їх конкретним втіленням і проявом у політичному житті суспільства.

Історія свідчить, що ментальність українців має визначальний вплив на такі риси їх політичної культури: волелюбність, демократизм, толерантність, а також зверхність особистих інтересів над загальнонародними, політичний конформізм, схильність до анархізму, міжособної боротьби. Деякі з особливостей українського світосприйняття породжують позитивні, а деякі – негативні риси української політичної культури.

Українська ментальність має суперечливий характер. Це означає, що в культурі нації одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, довірливість і підозрілість. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та свою роль в історичному процесі і свій вплив на політичну культуру нації. Різні мен-

тальні настанови формували і різні типи політичних цінностей та ідеалів.

Головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності і політичної культури повинна стати реалізація спільної мети нації – побудова суверенної, соборної, демократичної української держави, формування демократичних відносин у суспільстві.

Паламарчук М. О.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ НАРОДОВЛАДДЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасний етап розвитку людства характеризується прискоренням та поглибленням глобалізаційних процесів, зміцненням взаємозв'язків між раніше незалежними структурами та спільнотами. За таких умов достатньо стрімко змінюється характер функціонування більшості сфер суспільного життя, в тому числі й політичної. Демократичні механізми, сформовані для виконання завдань в умовах відносно закритих політичних систем, не завжди достатньо надійні в нових умовах. Тому надзвичайно актуальною є проблема встановлення бажаного напряму трансформації демократичних інститутів та механізмів, що дозволило б запобігти вихолощенню народовладдя та наростанню значення політичних акторів, котрі явно чи приховано виконують «опікунські» функції по відношенню до загалу.

Вплив глобалізаційних процесів на політичну систему, демократичні інституції знайшов своє відображення в численних працях науковців. У дослідженні американського політолога М. Е. Прайса продемонстровано вплив нових інформаційних технологій, глобалізації світового інформаційного простору на ідентичності та лояльність громадян [5]. У розділі «Звертаючись до демократичних теорій: глобалізація» [4, 198–217], канадський дослідник Ф. Каннігем проаналізував існуючі підходи щодо перспектив розвитку в умовах глобалізації демократичних інститутів, у тому числі й на транснаціональному рівні. Стаття російського дослідника Л. В. Скворцова розглядає проблеми становлення глобального громадянського сус-

* Консультант Національного Інституту стратегічних досліджень

пільства, акцентуючи увагу на культурних та цивілізаційних розбіжностях, що ускладнюють його формування та функціонування [3].

Наявні дослідження не досить чітко визначають вплив процесів, пов'язаних з глобалізацією, на становище як в політичних системах окремих країн, так і глобальної політичної системи. Виходячи з цього, метою даної доповіді є дослідження перспектив оптимізації політичних механізмів народовладдя за нових умов.

Народ, як політична спільнота громадян, базується на ідентичності, тісно пов'язаний з національною державою. Більше того, основа політичного впливу народу – можливість делегувати та позбавляти насамперед державної влади конкуруючі політичні сили, а через них – впливати за допомогою спектра засобів, який наявний у державного апарату, на суб'єктів, які не звертаються за політичною підтримкою до загалу (наприклад, на бізнес). У той же час розмір ресурсів, якими оперують транснаціональні корпорації, зростання частки яких в економіках багатьох країн пов'язане з глобалізаційними процесами, вплив ТНК на економічний розвиток тієї чи іншої території часто перевищують ресурси, які має у своєму розпорядженні певна держава. Певне зіткнення інтересів загалу та корпорацій, що оперують на певній території, відбувається практично завжди.

Відповіддю на цей виклик може бути створення наддержавних об'єднань, сукупні ресурси яких дозволяють ефективно вирішувати відповідні проблеми (як приклад, можна навести поступки, на які пішла корпорація Microsoft під тиском ЄС). Ефективна діяльність таких об'єднань пов'язана з делегуванням частини виключної компетенції держав. Крім того, як зазначає Р. Даль, перспективи демократії в міжнародних організаціях обмежені неефективністю контролю та диспропорцією представництва [1, 113–115].

Діяльність різноманітних міжнародних неурядових організацій та рухів є свідченням поступового формування глобального громадянського суспільства, яке може стати актором у політичних механізмах. Такі механізми могли б забезпечити політичну участь громадян у глобальному управлінні. Поки що не вирішена проблема можливості включення у відповідну активність осіб, які соціально чи територіально опинилися поза глобалізаційними процесами та подолання культурної та ідеологічної несумісності установок можливих учасників такого потенційного інституту [2]. Без розв'язання цих проблем глобальне громадянське суспільство залишиться надто

закритим для того, щоб претендувати на роль наднаціонального суверена. Успішне вирішення їх (можливість чого не є очевидною) навіть за найкращих умов триватиме достатньо довго і є справою не кількох років, а скоріше кількох десятиліть. Разом з тим успішна наднаціональна політична спільнота, що включатиме «громадян світу», стане надзвичайно сильним конкурентом спільнот, заснованих на територіальній ідентичності

Висновки: попри нові виклики, які ставлять перед демократією процеси глобалізації, можна переконливо твердити, що саме народ у найближчі десятиліття залишатиметься основною спільнотою, що забезпечуватиме участь громадян у суспільному управлінні. В силу цього реакцією на зміну політичного середовища, в якому реалізується демократична влада, стане вдосконалення традиційних демократичних механізмів, спрямованих на зростання впливу загалом на державу, особливо в досі слабо контрольованій ним сфері міжнародних відносин, та розробка нових механізмів, розрахованих на безпосередню участь громадян. Окремі аспекти глобалізації, такі як інформатизація суспільства, загалом сприятлива для демократизації в окремих державах зовнішньополітична атмосфера, безперечно несуть позитивний імпульс для відповідних процесів.

Слід також відмітити, що формування транснаціональної політичної спільноти та перехід до неї певних владних повноважень, які нині в демократичних суспільствах належать народу, все ж не означає деструкції відповідних спільнот. Певною аналогією, за якою можна розглядати потенційну взаємодію між цими суб'єктами, є відносини народу та регіональних спільнот у федеративних державах. Відповідні питання мають стати предметом майбутніх досліджень.

1. Даль Р. О демократии / Пер. з англ. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
2. Манн М. Глобализация как глобальный конфликт // Ойкумена.– 2004.– №2. – С. 33–61.
3. Скворцов Л. В. Глобализация и гражданское общество в российском контексте // Россия и современный мир.– 2004.– №3. – С. 46–68.
4. Cunningham F. Theories of democracy. A critical introduction – London: Routledge, 2002. – 248 p.
5. Price M. E. Media and sovereignty. The global information revolution and its challenge to state power. – Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2002. – 317 p.

Траверсе О. О.*

ПОЛІТИЧНИЙ ЛІДЕР І ЛІДЕРСТВО: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Серед багатьох чинників суспільно-політичного розвитку України проблема політичного лідерства та політичного керівництва виступає як провідна. Використання у політології понять із суміжних наук, потребує їх розробки в системі координат політології (наприклад, використовуючи соціологічні поняття «формальний» та «неформальний» лідер, слід зважати на те, що в політиці формальний, інституціональний аспект є провідним).

Серед особливостей існування політичного лідерства в Україні слід виділити очевидне домінування в українській політиці лідерів легально-бюрократичного типу. Централізм, який домінував у партійно-державних структурах, протягом багатьох десятиліть обумовлював прерогативу центру на прийняття ключових рішень та жорстку вертикаль управління, що базувалася на принципі «наказ – виконання». Серед української номенклатури панував «синдром виконавця», що блокувало ініціативу та активність не тільки формальної еліти, а й широких народних мас.

Оскільки «компартійно-радянська система влади була позбавлена механізмів і процедур, здатних забезпечити легітимне визначення людини, яка підносилася б над усіма, подібно до монарха або президента «перша особа мала» довести іншим олігархам апарату і, врешті решт, населенню, що саме він має бути першою особою в державі. Доведення ж цього було складною сумішшю силової боротьби, інтриг, угод з іншими олігархами й апаратниками, майстерної пропаганди» [3]. І лише з послабленням впливу дії тоталітарної машини у політичному полі України політичне лідерство стало мати явний характер, більше того, з'явилися умови для появи крім офіційних «лідерів-керівників» альтернативних політичних лідерів.

За своїм змістом та умовами розгортання, політичний розвиток України у другій половині ХХ ст. суттєво відрізняється від перебігу політичних змін, що сталися на теренах України першої половини

* Старший науковий співробітник Інституту педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України, кандидат історичних наук, доцент

XX ст., коли за умов домінуючого впливу геополітичного чинника рішення політичних проблем, здебільшого відбувалося засобами військової дії.

Відзначаючи особливості політичного розвитку України у 60-х – 80-х рр. XX ст., слід підкреслити еволюційну форму його існування, яка під впливом «загальносоюзних» детермінант, призводить до переходу майже непомітних еволюційних змін з порівняно повільними кількісними і якісними перетвореннями до революційних, які є більш глибокими, відбуваються швидко і порівняно у короткий термін. Такі зміни зазвичай приурочені до криз розвитку, виникають на рубежі періодів, які протікають відносно спокійно.

Розгортаються протилежні начала радянського політичного простору – незалежність України «була підготовлена об'єктивним ходом історії, яка довела неефективність СРСР як тоталітарної колоніальної держави, що призвело до її розпаду. З цього боку незалежність України об'єктивно є революцією. Але ця революція не була забезпечена консолідованим ідеологічно і політично суб'єктивним чинником. ... І, оскільки суб'єктивний фактор – політичні лідери незалежної України, її нова еліта – формувався ситуативно, у ході одержання незалежності, то й нове керівництво нової України і регіонів сформувалося на базі партійно-радянської бюрократії з невеличкими вкрапленнями представників нових політичних і громадських організацій [2].

Так, об'єктивний характер і незабезпеченість суб'єктивним фактором української революції призвели до низки наслідків політичного розвитку у сьогоденні. В цілому всі фактори, які обумовлюють політичний розвиток, можна розділити на дві потужні групи. Так, ті фактори, які визначають собою поступальний розвиток суспільства, є його причинами, містять у собі об'єктивні, збуджуючі джерела розвитку, скеровують його у потрібне русло є рушійними силами політичного розвитку. А ті зовнішні і внутрішні постійно діючі фактори, які не виступаючи в якості рушійних сил розвитку, тим не менш впливають на нього, скеровуючи хід розвитку, формуючи його динаміку і визначаючи його кінцеві результати є умовами політичного розвитку.

Зміна історичних умов існування українського політичного простору не могла не позначитись на змісті та характері відповідних політичних процесів. Згідно з принципом «соціальної естафети» [4] діяльність, будь-які форми поведінки людей відтворюються врешті решт на рівні соціальних естафет. Тобто, в основі відтворення будь-яких соціальних явищ лежить здібність людей діяти за безпосеред-

німи взірцями. Даний принцип показує механізм модифікацій суб'єкт-об'єктної політичної дії. Його постійні зміни і поступове накопичення цих змін фіксується у суспільному досвіді.

Саме в цьому політичному полі знаходяться складові об'єктивних та суб'єктивних протиріч, що зумовили розвиток політичної діяльності в Україні. Серед інших чинників, політичне лідерство вважають одним із визначальних факторів політичного і суспільного життя, яке пов'язують з функціонуванням влади [1]. Політичне лідерство здійснюється в межах політичних відносин і політичної системи суспільства, в межах держави та інших політичних інституцій – партій, рухів тощо.

Політологічний аналіз складних і здебільшого суперечливих трансформаційних процесів в Україні потребує виходу на новий теоретичний рівень. Осмислення історичного феномену української цивілізації, стратегії і тактики геополітичного розвитку України, глобалізації та еволюції поглядів самих українців на своє місце у світі пов'язано з відповідним розглядом проблем політичних реформ, сталого економічного розвитку, ідеології стабільного суспільства та ролі національної ідеї, особливостей людського потенціалу України у вимірах XXI століття.

Політичні процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві потребують дослідження політичної спадщини, яку вона отримала за попередніх часів. У політиці постійно відтворюються її «технічні» механізми, універсальні закономірності, засоби і методи – одні й ті самі прийоми ієрархічного просування, формування політичних лідерів, відбору кадрів, політичної боротьби, закономірності цілеспрямованого, структура політичного процесу, відношення політики і економіки, моралі й ін. проявів реального життя.

Зважаючи на те, що певна кількість політичних діячів зазначеного часу досі залишається активними суб'єктами сучасних політичних процесів українського суспільства, наявність спадковості у людському вимірі також не повинна відкидатися. Слід визнати, що наявний стан суспільно-політичного розвитку України потребує інституалізації (укріплення зв'язку з існуючими політичними нормами і інституціями) та професіоналізації (підвищення професіоналізму) політичних лідерів.

1. *Блондель Ж.* Политическое лидерство: путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992.

2. *Михальченко М. І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: Відродження, 2004.

3. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін.

4. Розов М. А. Знание как объект исследования // Вопросы философии.– 1998.– №1. – С. 89–109.

Голотін С. І.*

ІСЛАМСЬКИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дослідження публікацій з проблем глобалізаційних процесів, які відбуваються в сучасному світі, дають підстави говорити про існування різних оцінок цього явища серед науковців.

Поряд з полярними твердженнями або про безумовну користь, або неминучу загрозу переважає думка про неоднозначність і багатовекторність цього процесу. Достатньо ознайомитися з матеріалами науково-практичних конференцій на цю тему, які відбувались в Україні за останні роки. Можна погодитися з більшістю дослідників, що позитивний, корисний діалог цивілізацій є єдино можливою альтернативою існування світу.

Глобалізаційні процеси торкаються багатьох аспектів суспільного життя. Серед них виокремлюють: інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний, культурний аспекти.

У даному випадку нас цікавить останній. Характерною рисою сучасного українського суспільства є його відкритість, в тому числі і релігійна, яка забезпечена на законодавчому рівні. 23 квітня 1991 р. був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», 24 стаття якого обумовлює міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих. Представникам зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами, надано право займатися проповіданням релігійних вірувань, виконанням релігійних обрядів, а також іншою канонічною діяльністю. Це відкрило широкі двері іноземним місіонерам, десятки тисяч яких відвідали Україну з цією метою з моменту прийняття зазначеного закону. Це стосується і представників ісламської релігії.

* Старший викладач Національної академії служби безпеки України

Україна як багатонаціональна і поліконфесійна держава, має у своєму складі значну кількість послідовників ісламу. Безумовно, це, перш за все, представники кримськотатарського народу, які отримали змогу повернутися до місць свого багатовікового проживання. Крім них в Україні знаходиться певна кількість іноземних студентів з країн, де панівною релігією є іслам, а також інших громадян, що опинилися в нашій державі внаслідок міграційних процесів. Зрозуміло, що такому значному прошарку, для якого іслам є природнім, потребується і відповідна опіка.

З огляду на те, що релігія, в тому числі іслам, були відсунуті на периферію суспільного життя в радянські часи, в повній мірі це стосується і України, виникла потреба в підготовці кадрів служителів культу, і взагалі постала потреба в ознайомленні з ісламом осіб, які цього бажають. Для вирішення цього питання до нас прибувають ісламські місіонери з різних країн світу, як за офіційним «запрошенням» релігійних організацій, так і по іншим каналам (гості, навчання, бізнес і т.п.). Розповсюджується література, виголошуються проповіді, проводяться навчання, готуються радіо- та телепередачі з ісламу. І тут криється певна загроза, занепокоєність якою неодноразово висловлював у засобах масової інформації, в тому числі і на цій науково-практичній конференції муфтії України шейх Ахмед Тамім. Зміст її полягає в тому, що під виглядом поширення ісламу (в чому безумовно немає нічого поганого) розповсюджуються ідеї, література, яка може формувати невірне уявлення про іслам, нашоухувати на екстремістські дії з використанням ісламу в політичних цілях. Мова йде, перш за все, про ісламський фундаменталізм у його крайній, політизованій формі. Особливу цікавість в цьому плані представляють теоретичні розробки Сеїда Кутба, Хасана аль-Бани, сирійського теоретика екстремізму Саїда Хави.

Не маючи можливості в межах відведеного часу докладно зупинитися на ідеях фундаменталізму, лише зазначимо, що ісламський фундаменталізм, в його крайніх формах виступає як певна теорія, погляд на облаштування державного устрою країн, де сповідується іслам, а в перспективі і всього світу, який повинен ґрунтуватися тільки на законах шаріату. На думку фундаменталістів, світські закони не мають права на існування. Людина, суспільство, об'єктивні обставини життя не можуть бути джерелом права. Людина не може привласнювати собі права творити закони. Оскільки більшість країн світу, в тому числі і мусульманських, не живуть згідно з вищезазна-

ченим принципом розуміння буття, то виникає необхідність привести у відповідність життя в світі з уявленнями цих теоретиків. Оскільки сучасне суспільство наврядом погодиться добровільно перейти на ці засади, це необхідно зробити примусово. «Істинно» віруючі мусульмани повинні вийти на поле бою як організована і життєдіяльна група. Твори зазначених теоретиків, особливо Сеїда Кутба, фактично є навчальними посібниками, а не тільки теоретичними розробками для втілення цих ідей в життя, тобто передбачають реалізацію цього плану екстремістським, революційним шляхом.

Як же ми можемо визначити ісламський екстремізм? Його можна визначити як агресивне месіанство конфесійно-політичного ґатунку, яке спрямоване на руйнування громадянського суспільства мусульманського і тим більше немусульманського простору, зовнішню експансію в формі панісламізму, який загострює колізії між мусульманами і християнами. Важко уявити більшої шкоди ісламу, як світовій релігії, ніж ту, яку йому завдає сучасний ісламський екстремізм. Ми маємо тут справу з експлуатацією цієї релігії в політичних цілях. Екстремізм обслуговує інтереси, головним чином, радикальної частини ісламського світу.

Важливо знати ознаки, які виділяють ісламський екстремізм, як практичне втілення ідей крайнього фундаменталізму, від поміркованого ісламу:

- вороже ставлення до громадянського суспільства, намагання замінити його ісламським, побудованим тільки на законах шаріату;
- відмова у праві окремого існування релігії і держави (порушення загально визначеного більшістю країн права відокремлення релігії від держави);
- заперечення єдності глобальної цивілізації, протиставлення ісламської зони решті світу;
- нехтування міжнародним правом. Відкидання таких його ключових положень як територіальна цілісність, недоторканість державних кордонів і т.д.;
- використання методів дестабілізації заради просування своїх цілей, при використанні, де це можливо, легальних шляхів до влади;
- налаштованість на співробітництво, в першу чергу, з націоналізмом, сепаратизмом і, все більше, з соціальним популізмом.

Поміrkований іслам відрізняється від екстремістського за всіма вказаними параметрами. Він цілком може існувати з громадянським суспільством, альтернативними системами його облаштуван-

ня. Поміркувані ісламські країни інтегровані в глобальне життя і не прагнуть до виокремлення та експансії (наприклад, Туреччина, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати та інші). Їхня політика враховує норми міжнародного права, відкидає методи дестабілізації. Хвиля емоцій не повинна схвати реального носія експансії, викликати недовіру до цієї світової релігії.

Поміркуваний іслам лишається вірним своїм постулатам: «не проливай крові невинного», «не штовхай ближнього в бідуювання і страждання», «не твори шкоди одновірцю», «унікай здирництва, користолюбства, гонитви за наживою», «не виймай меча заради лихої справи». Знаючи ці прикмети, ми можемо розрізнити, де іслам, а де екстремізм від ісламу, а це необхідно для передбачення нових загроз світовій стабільності.

На передній план в ісламському екстремізмі висунуті неурядові організації клерикально-політичного напрямку, яких тільки в арабському світі нараховується біля 150, і які умовно можна розділити на кілька потоків. Не вдаючись в подробиці, зазначимо, що програми багатьох екстремістських груп мають багато спільного з ідеями, концепціями «Братів мусульман», а саме – з ідеєю створення ісламської держави шляхом проходження трьох основних фаз:

1. Проведення серед мас прихованої, таємної пропагандистської роботи – стадія ознайомлення (мархалят ат-таариф).

2. Відбір, визначення найбільш вірних прихильників, які готові до участі у «священній війні» джихаді – стадія структуризації (мархалят ат-таквін).

3. Власне джихад – без поступок та жалю – стадія реалізації (мархалят ат-тан-фіз).

У зв'язку з останнім слід наголосити, що поміркуваний іслам розуміє джихад як зусилля по розповсюдженню ісламу (через навчання в медресе, засоби масової інформації тощо), а не насильницьким шляхом.

Як вже зазначалось, екстремісти від ісламу виступають в союзі з націоналізмом, сепаратизмом і соціальним популізмом. Така комбінація дає можливість виступати як бойова консолідуюча сила, згуртувати на загальній платформі, освячувати несправедне діло авторитетом релігії ісламу.

Звертає на себе увагу ще одна загрозлива тенденція: повернення ісламського екстремізму в бік колишнього Радянського Союзу, території, що була закрита раніше «залізним кордоном», до тих те-

риторій, де сповідується іслам. Перш за все, це Росія, Кавказ, країни Середньої Азії, де простежується зацікавленість ісламських радикалів у створенні затяжних конфліктів. Це призводить до появи у мусульман «Півночі» власних екстремістських угруповань.

Для реалізації своїх планів теоретики мусульманського екстремізму пропонують цілу систему, за якою необхідно створювати авангард «істинно віруючих» мусульман.

Наприклад, у своїх працях Сеїд Кутб рекомендує групі «істинних мусульман» ізолюватися від суспільства з метою досягнення певних цілей:

1) головна мета – уникнути «забруднення» віри «істинних мусульман». Необхідним є період для «визрівання» віри протягом деякого часу.

2) друга мета – уникнути знищення авангарду на першому етапі його існування, коли ще не в повній мірі набута здатність спротиву «ворожому» суспільству.

3) третя мета – створити умови, які сприяють появі, на практиці, ісламського суспільства в мініатюрі, а саме, умови, при яких група змогла би нехтувати неісламськими законами, а керівництво отримало б можливість контролювати виконання законів ісламських і карати за їх порушення.

Однією з головних характеристик «авангарду» є беззастережна покора його членів керівникам. Захоплення політичної влади, з їх погляду, це не тільки право, яке надано Аллахом цьому руху, а й головний релігійний обов'язок. Всі громадянські системи, інститути, традиції і т.д., які перешкоджають цьому, повинні бути знищені. Встановлення ісламського правління означає не прихід до влади духовенства, а встановлення шаріату.

Враховуючи вищезазначене, викладений матеріал повинен слугувати розумінню того, що представляє екстремістський іслам на відміну від поміркованого. Щоб Україна і її невід'ємна складова Автономна Республіка Крим не перетворилася на арену баталій за побудову ісламської держави у її «чистому вигляді».

Суворова О.*

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ТА УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

8 грудня 2004 р. Верховна Рада України прийняла зміни до Конституції України, відповідно до яких Україна перетвориться з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку.

У цих змінах втілиться ідея вдосконалення відносин і збалансованості повноважень гілок влади, взаємодії Президента, уряду і парламенту, їх спільної відповідальності за стан справ у суспільстві. Саме тому нам потрібні ці зміни, наша країна повинна бути дійсно правовою, демократичною і розвинутою, а досягнути цього ми зможемо певною мірою за допомогою втілення політичної реформи у життя.

Вносяться зміни до Конституції, але тут постає таке питання: чи є в нас повага до цього документа? А, отже, чи будемо ми сприймати ці зміни? На жаль, соціологічні дослідження свідчать, що 50% наших громадян навіть ніколи не гортали Основний Закон. У нас немає конституційної культури, а будь-яка правова культура починається з поваги до Конституції як до особливої соціальної цінності. Наш народ не має довіри до неї, вважаючи її лише юридичним папірцем, а не фактичним документом, який реально втілюється у житті. Тому, новій владі треба працювати так, щоб люди повірили в те, що зміни, які внесені до Конституції, є справді діючими. Можна мати найкращу конституцію, та якщо рівень конституційної культури буде низьким, якщо конституційні норми не будуть виконувати не тільки пересічні громадяни, а й політичні лідери, якщо буде конфронтація між гілками влади, то можна десять разів на рік змінювати Конституцію, але нічого доброго з цього не буде. Змінюючи її треба, мабуть, змінювати і правосвідомість людей.

8 травня 2005 р. в ефірі каналу «1+1» Президент України В. Ющенко висловився за один з можливих варіантів політичної реформи – референдум. Цю ідею першим озвучив державний секретар О. Зінченко. Це свідчить про те, що влада відчуває проблематичність

* Студентка Національної академії управління

сприйняття суспільством цих змін, можливо, суспільство не готове ще до цього переходу.

З іншого боку, згадана політична реформа – це необхідний етап у життєдіяльності суспільного організму, а тому вона стає просто необхідною. Адже зміни у Конституції – це не тільки політичні, правові зміни, – це також зміни в житті всього суспільства, всієї нашої країни. Від них значною мірою залежатиме соціально-економічний розвиток суспільства, добробут і благополуччя кожного українця, тому байдуже ставлення до цих змін небажане і навіть шкідливе.

Наступна реформа має закріпити новий суспільний договір між владою та народом, щоб реалізувати принцип: влада для народу, з волі народу і через народ. Воля народу, виражена в конституційних і законних формах, повинна бути обов'язковою для державної влади.

Традиціоналістська модель політичної системи в Україні сформована у середині 90-х років у результаті того, що Президент змушений був «підстрахувати» напівдієздатний уряд і парламент, які постійно впадали у крайнощі технократії та політичної демагогії. Політичний вплив глави держави на стан суспільних справ визначався не стільки його конституційно-правовим статусом, скільки політичною практикою. І так було аж до «помаранчевої революції». Тож попередній лад вичерпав себе. Ми починаємо формувати щось нове, але як сприйме ці зміни народ, як швидко він зреагує на ці зміни і чи сприйме він ці зміни взагалі, ці питання залишаються відкритими. На мою думку, «помаранчева революція» говорить нам про те, що певні зміни в суспільстві вже відбулися, і саме вони зумовили зміни у Конституції України. Чи будуть ці зміни на благо нашому суспільству, нашій державі, побачимо, але вони неминучі.

Хоч якою важливою для демократичного врядування є форма державного правління, проте головним у конституційній реформі в Україні є все ж не форма, а зміст цього врядування: перехід від традиціоналістської (ультраконсервативної) до європейської (ліберал-консервативної) моделі політичної системи. Тобто, така ідея реформи, по суті, передбачає крок уперед у наближенні України до європейських і світових стандартів організації державної влади. Особисто я думаю, що в Україні є потенціал для розвитку і вдосконалення. Україна зможе бути надійним партнером і союзником, Європі вигідніше мати розвинутого, прогресивного, розумного сусіда, ніж відсталого та екстенсивного – так надійніше і спокійніше.

Так, цими змінами ми робимо крок до Європи, а чи не призведуть ці зміни до кроку від Росії? Я гадаю, що ні. Україна завжди вважалася молодшою сестрою Росії, але, як і в кожній родині, діти виростають і самі обирають свій шлях у житті. Тому Росія повинна зрозуміти, що Україна вже виросла і сама може дати собі раду.

Слід торкнутися іншого аспекту внесення змін до Конституції. Міністерство освіти і науки у зв'язку з цими змінами повинно розпочати підготовку підручників, посібників з правових дисциплін, орієнтованих на ці зміни. Треба вчити і виховувати студентську молодь на засадах сучасних змін та орієнтувати на подальший їх розвиток. Зауважу, що ідеологія конституційної реформи повинна базуватися не стільки на емпіричних засадах політико-правової практики минулих років, скільки відповідати потребам переходу вітчизняної конституційної системи до класичного конституціоналізму. Методологічно ця система має базуватися на чіткому та збалансованому поділі державної влади, що реально гарантує права і свободи громадян через відповідну державну політику, судову систему, систему місцевого самоврядування і т.д. Це означає, що конституційна реформа має бути своєрідним поштовхом, від якого повинні піти хвилі по всіх елементах політичної системи.

Політична відповідальність парламенту та уряду, а також залучення народу до здійснення конституційних змін можуть відіграти винятково важливу роль у досягненні мети цієї реформи.

Економічні та соціальні перспективи України в контексті євроатлантичних орієнтацій

Сивак А. В.*

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ДО ВТІЛЕННЯ

Досвід розвинених країн свідчить, що без планомірного розвитку соціальної сфери, науки й освіти, які регулюються державою, розробки і впровадження у виробництво нових технологій, динамічний розвиток економіки і високий рівень життя неможливі.

Україна, що проголосила себе соціальною державою, офіційно зафіксувала це в ст. 1 Конституції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Соціальні права, що гарантуються громадянам, прописані в таких статтях Основного закону країни: на працю і його оплату (ст. 43); на відпочинок (ст. 45); на захист материнства, дитинства і сім'ї (ст. 51); на соціальне забезпечення (ст. 46); на житло (ст. 47); на охорону здоров'я і медичну допомогу (ст. 49); на екологічну безпеку (ст. 50); на освіту (ст. 53); на участь і доступ до культурного життя (ст. 54).

Однак сама по собі декларація про соціальну державу не перетворює в таку Україну автоматично. Для її становлення, розвитку і зміцнення потрібно і теоретичне обґрунтування концептуальних основ формування ефективної соціальної ринкової економіки і політики, що забезпечує зайнятість, гідну заробітну плату, розвинене соціальне страхування, підтримку сім'ї, материнства і дітей, людей похилого віку, молоді тощо, і розробка комплексної програми заходів і механізмів їхньої реалізації всіма гілками і рівнями державної влади та місцевого самоврядування.

* Старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України

Соціальною держава стає при досягненні балансу у взаємодії основних соціальних і політичних сил у суспільстві. Вона виділяє пріоритетні сфери і визначає заходи, що сприяють досягненню поставлених цілей:

- підтримка зайнятості (проведення ефективної кадрової політики, забезпечення громадянам свободи вибору місця проживання і можливості продуктивно трудитися, стимулювання організації сучасних виробництв і робочих місць, захист трудових прав і інтересів працівників у рамках соціального партнерства; сприяння суспільно корисному й ефективному підприємству);

- проведення політики доходів (формування ефективної системи оподаткування; встановлення державних гарантій у сфері оплати праці, що забезпечують відтворення робочої сили; контроль за інфляцією);

- поліпшення життєзабезпечення населення (підтримка і розвиток комунальної інфраструктури, транспорту і зв'язку);

- удосконалювання системи соціального захисту громадян (розробка і реалізація державних програм боротьби з бідністю, комплексного захисту населення, у першу чергу мало захищених категорій, від соціальних ризиків; реформування системи соціального страхування, у тому числі пенсійного і медичного);

- охорона навколишнього середовища (забезпечення екологічної безпеки країни і гідної якості життя і здоров'я населення за умови збереження природних систем, підтримки їхньої цілісності і життєзабезпечуючих функцій);

- формування соціокультурного середовища (підвищення ролі і якості загальної і професійної освіти; збереження національних мов і культури народів, що населяють Україну).

Підтвердженням соціальної, політичної, ідеологічної і моральної зрілості соціальної держави, суспільства в цілому є становлення і розвиток інституту соціального партнерства як регулятора соціально-трудова відносин.

Для реалізації положень ст. 1 Конституції України потрібні погоджені дії всіх структур державної влади і громадських об'єднань. Щоб весь механізм чітко працював, необхідно прийняти «Соціальний кодекс», який визначив би права й обов'язки всіх суб'єктів соціальної держави – державних органів, органів місцевого самоврядування, бізнесу і громадських об'єднань тощо [2].

Представляється нагальна потреба гармонізації законів у сфері доходів: у країні відсутній єдиний концептуальний підхід до регулю-

вання заробітної плати й ув'язуванню її з розмірами пенсій і ресурсним забезпеченням. Для прикладу розглянемо механізми формування та регулювання заробітної плати таких суб'єктів соціальної держави, як підприємницькі структури недержавної форми власності. З кожним роком посилюється тенденція збільшення кількості працівників в недержавних підприємствах, організаціях, установах тощо (табл. 1) [3]. Слід зазначити, що при відносно стабільній кількості всього зайнятого населення за період 2000–2003 рр., зменшується відсоток населення, що зайняте на підприємствах державної та колективної форми власності і, відповідно, зростає частина зайнятого населення у приватному секторі, а тому актуальність вирішення проблеми формування заробітної плати для категорії працівників недержавного сектору є нагальною.

**Таблиця 1. Кількість зайнятого населення
за місцем проживання та формами власності***

(у віці 15–17 років)

	2000	2001	2002	2003
Зайняте населення всього, тис.	20419,8	20238,1	20400,7	20554,7
За формами власності, відсотків				
державна	44,0	43,1	40,3	39,4
колективна	35,6	33,0	32,3	31,4
приватна	20,2	23,8	27,2	29,1
інші	0,2	0,1	0,2	0,1
Міське зайняте населення всього, тис.	14164,3	14169,1	14294,0	14540,1
За формами власності, відсотків				
державна	50,5	48,2	45,2	43,8
колективна	31,6	30,7	31,0	30,6
приватна	17,7	21,0	23,7	25,5
інші	0,2	0,1	0,1	0,1
Міське зайняте населення всього, тис.	6255,5	6069,0	6106,7	5974,6
За формами власності, відсотків				
державна	29,4	31,0	28,9	28,7
колективна	44,7	38,4	35,3	33,5
приватна	25,8	30,5	35,6	37,7
інші	0,1	0,1	0,2	0,1

* До даних за державною формою власності включено комунальну власність.

Останнім часом чимало говориться про соціальну відповідальність бізнесу. Насправді в переважній більшості випадків бізнес демонструє скоріше соціальну безвідповідальність. Це можна пояснити дефіцитом фінансових коштів на підприємствах, у компаніях і т.д. Однак існує безліч прикладів, коли досить багаті і дуже багаті не поспішають встановлювати у своїх фірмах зарплату, адекватну доходам ана-

логічних категорій працівників за рубежем. Адже немає ніяких конкретних механізмів або правових норм, що регулюють рівень зарплати працівників і доходів роботодавців. А колективно-договірне регулювання при пасивності профспілок найчастіше не приносить очікуваних результатів. І навіть подвоєння ВВП, імовірноше всього, не буде супроводжуватися відповідним підвищенням заробітної плати. Держава може і повинна створити умови, що дозволяють гарантувати справедливу оплату праці працівникам, зайнятим у недержавному секторі.

Світовий досвід підтверджує, що тільки під впливом держави бізнес стає соціально відповідальним. Наочний приклад – Японія, де власники бізнесу і менеджмент не самі по собі прийшли до висновку, що треба піклуватися про персонал, вирішувати соціальні проблеми. До цього їх привчила держава. Після війни в країні певний час діяв спеціальний закон, відповідно до якого фонд оплати праці (ФОП) повинний був складати не менш 70% доходу. Зараз цю норму зняли, але бізнесу, привченому до такого порядку, і в голову не приходять зменшити цю частку, скажемо, до 50%.

Що стосується диференціації в оплаті праці, то і тут бізнес діяв, образно кажучи, за підказкою держави. У всякому разі в даний час ступінь диференціації – 1:4. У нас же цей показник сьогодні наближається до 1:30 (по доходах приблизно в два рази менше). Безумовно, це соціально небезпечне співвідношення.

У такий спосіб бізнес «самопливом» не стане соціально відповідальним або це відбудеться дуже не швидко. Щоб прискорити процес, потрібні відповідне законодавство і механізми.

Бізнес цікавлять переважно економічні, фінансові показники (прибуток, собівартість і т.д.), найманих робітників – в основному проблеми заробітної плати, охорони й умов праці. Чи можливо гармонізувати інтереси ключових сторін – працівників та роботодавців? Складно, але доволі реально. Мова йде про те, щоб економічно відповідальний по своїй природі бізнес, який націлений на одержання надприбутків, став ще й соціально відповідальним, зацікавленим у вирішенні соціальних питань, що хвилюють найманих працівників. У той же час, наймані працівники повинні стати економічно відповідальними, зацікавленими у високих фінансово-економічних результатах підприємств, на яких вони працюють [1]. Досягти цього практично можливо через механізми забезпечення загальної умовиваності найманих працівників та роботодавців в отриманні максимальних доходів та прибутку підприємства (табл. 2).

Таблиця 2. Розширення та гармонізація соціально-економічних інтересів держави, бізнесу (капіталу) та найманих працівників (праця)

Субєкти соціальної політики та соціального партнерства	Відповідальність, зацікавленість субєкта соціального партнерства по своїй суті (природна)	Відповідальність, зацікавленість субєкта соціального партнерства через механізм формування ФОП як частки доходу підприємства (штучна)	Результат синтезу природної та штучної відповідальності (зацікавленості)
Наймани працівники (праця)	Соціальна (в зростанні заробітної плати та інших соціальних показників)	Економічна (в зростанні підприємства)	Соціальна та економічна зацікавленість та відповідальність
Роботодавці (капітал)	Економічна (в зростанні прибутку та доходів підприємства)	Соціальна (в зростанні заробітної плати найманих працівників)	Економічна та соціальна зацікавленість та відповідальність
Держава (соціальна)	Соціальна та економічна	Посилення соціальної та економічної відповідальності та зацікавленості (в зростанні заробітної плати працівників та доходів підприємств)	Зростання заробітної плати працівників, ВВП, податкових зборів та наповнення бюджету, забезпечення соціальної стабільності у суспільстві тощо.

Необхідно узгодити інтереси найманих працівників та роботодавців за допомогою таких показників, як співвідношення доходу і фонду оплати праці. Останній зараз формується довільно. Але якщо установити визначений норматив – приміром, частку доходу підприємства, що направляється на оплату праці, – баланс інтересів, імовірно, буде досягнутий.

Дія моделі така: на рівні підприємства представники роботодавця і найманих робітників зустрічаються і визначають конкретну частку фонду оплати праці в доході підприємства, фіксуючи це в колективному договорі (там, де він не укладається, – у наказі директора). Зарубіжні мірки (60–70%), вочевидь, поки для нас не застосовні. Але можна зупинитися на 50–55% (по галузях різниці, імовірно, виявляться досить значними). У будь-якому випадку угода про розподіл доходу повинна бути зафіксована. Наведена, як приклад, модель не вичерпує змісту всіх підходів до формування механізмів з питань оплати праці, а лише показує можливі їх варіанти.

Запропонований механізм (який можна корегувати у процесі реалізації) у значній мірі нейтралізує проблеми, що пов'язані з низьким рівнем оплати праці в реальному секторі економіки, бідністю та неефективним використанням ВВП, забезпечує прозорість цього процесу, створює могутнє мотиваційне середовище для працівників та роботодавців, яка сприяє нарощуванню обсягів вітчизняного виробництва – основі сталого соціально-економічного розвитку. Крім того, роботодавці будуть зацікавлені в зростанні заробітної плати персоналу (бо це забезпечить їм отримання додаткових доходів та прибутку), а наймані працівники – у підвищенні ефективності виробництва, інших фінансово-господарських показників діяльності підприємства (оскільки це стає джерелом фіксованого підвищення їх заробітку). Таким чином, гармонізація інтересів держави, бізнесу (капіталу) та найманих працівників (праці) цілком досяжна.

Проголошення України соціальною державою – ціль, досягнення якої зажадає величезних зусиль. Поки що ми знаходимося напочатку важкого шляху.

1. Волгин Н. Социальные факторы экономического роста: гармонизация интересов работников и работодателей достижима // Человек и труд. – 2005. – №2.

2. Скрипник О. В. Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. – 600 с.

3. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Державний комітет статистики України. 2004. – 632 с.

Арутюнов В. Х.*

МОРАЛЬНІ ВИМІРИ ІСЛАМСЬКОГО ВИКЛИКУ ЗАХІДНИМ РАЦІОНАЛЬНО-УТИЛІТАРНИМ МОДЕЛЯМ БАНКІНГУ

*«Доброчесність краще, ніж будь-яка власність,
ніж влада і гроші» (Аттар. Суфійська мудрість)*

Як правило, в сучасних наукових публікаціях з проблем глобального розвитку все більше лунають застереження стосовно цивілізаційного конфлікту між Сходом і Заходом та збільшення прірви між

* Київський національний економічний університет, кандидат філософських наук, професор

багатими країнами Півночі і бідними країнами Півдня. Розв'язання цих конфліктів Захід і Північ намагаються переважно на шляху розповсюдження західних цивілізаційних цінностей та стандартів якості життя на Схід і Південь. Зустрічні процеси засвоєння східних цінностей західним світом майже не спостерігається. Більше того, Захід все більше асоціює міжнародний тероризм тільки з ісламом, забуваючи про те, що саме європейці породили перших ідеологів тероризму і стали його провідниками на Схід. Лише деформований іслам використовується як ідейна база для масової підготовки шахідів. Що стосується поміркованих течій ісламу, то з ними сьогодні пов'язують виникнення і розвиток більш моральної, ніж західної, моделі банкінгу.

На початку XXI ст. вади традиційної системи організації банківської справи відзначають експерти (економісти, бізнесмени, політики) із Заходу, Сходу, Півдня і Півночі. Критичні зауваження щодо сучасного стану банківської системи України, як правило, спрямовані на нестабільні «правила гри» з боку законодавчих і виконавчих органів країни, відсутність достатніх мотивацій для банківських інвестицій у перехідну економіку, можливість безбідного існування банків за рахунок спекулятивних операцій на валютному ринку, надмірних процентних ставок за надання кредитів, відмивання «брудних» грошей та інші суспільно-небезпечні способи збільшення банківського капіталу.

На противагу західній моделі банківської системи, ісламська система моральних цінностей виключає позиковий процент із можливих чесних способів отримання банками доходу. З точки зору шариату, видобуток і моральними є лише мисливство, рибальство, засвоєння необроблених земель, здобування корисних копалин та їх переробка, використання найманої праці, отримання військових трофеїв, данини, земель у нагороду [3, 4]. Догматика ісламу характеризується: по-перше, найсуворішим монотеїзмом (іслам визнає лише одного бога Аллаха і «одкровення» Корану через пророка Мохаммеда); по-друге, ідеалом теократії з принциповою неможливістю поділу релігійного і світського начал суспільного буття та права; по-третє, перевагою нормативних і регулятивних моральних цінностей над пояснювально-раціональними істинами.

Першими прибічниками ісламу були представники могутніх арабських племен, головним релігійним заповітом яких було не наvertання інших народів у свою віру, а їх підкорення і отримання з них данини. Саме це формувало ранній іслам як релігію панівної

верстви з військово-феодальною господарською етикою. Тому німецький соціолог М. Вебер ідеалом діяльності перших мусульман називає військову справу. Але пізніше, коли не тільки майже всі арабські племена були навернуті в іслам, а й багато інших народів зі стародавньою культурою (перси, таджики, частка індусів, народи Північної Африки та ін.) прийняли іслам, то у мусульман сформувався ще один ідеал людської діяльності – торгівля. Цей ідеал був і залишається конкурентно спроможним до ідеалу воїна, тому що сам пророк Мохаммед успадкував від своєї першої дружини Хадіджи та її батька, багатого купця, заняття торгівлею. З того часу торгівля має ореол святості, який припадає на неї від пророка Мохаммеда. Мусульмани мають смак у цій сфері економічної діяльності, створили вишукану східну культуру торгової діяльності. Можна впевнено сказати, що в мусульманській культурі, при сприятливих умовах саме «торговець» превалює над «воїном», і, навпаки, при надзвичайних, несприятливих умовах «воїн» превалює над «торговцем».

На думку німецького соціолога М. Вебера, майже всі релігійні регламентації життєвої поведінки в галузі економіки містять заборону стягнення відсотків. Повністю вона відсутня, окрім протестантизму, тільки там, де релігійна етика, як у конфуціанстві, пристосувалась до світського життя. В індуїзмі стягнення процентів забороняється тільки вищим кастам брахманів і кшатріїв, в іудаїзмі – з братів по вірі, в ісламі і ранніх формах християнства – спочатку теж тільки з братів по вірі, а потім – без обмежень. Але як іудеї, так і християни намагалися різними способами обійти цю заборону. Після тривалої боротьби з порушниками цієї заборони католицька церква за часи понтифікату папи Льва X пішла на певні поступки і дала дозвіл на лихварство під заставу, а іудеям навіть дала «привілей» надання кредиту середнім прошаркам суспільства під фіксований невеликий відсоток [2, 265–266].

Економічне життя мусульман регламентоване шаріатом у таких принципах Корану:

- згідно з першим із принципів, людина не може бути власником отриманих нею багатств (грошей, товарів, нерухомості, інноваційної ідеї, організаційно-управлінського досвіду) і природних ресурсів, бо будь-яке багатство належить лише Аллахові;

- згідно з другим, людина є лише повірником Аллаха в справах розпорядження цими ресурсами, тобто є його довіреною особою і їх користувачем протягом усього свого життя;

- згідно з третім, людина повинна розумно використовувати багатства, що надані їй Аллахом, не зловживати ними і не перетворювати їх у скарби;

- згідно з четвертим, будь-яке надбання повинно використовуватися для добробуту суспільства і в тому числі задоволення потреб його безпосереднього розпорядника ;

- згідно з п'ятим, усі мусульмани є братами і мають рівні права і обов'язки, тому не мають права експлуатувати один одного;

- згідно з шостим, позиковий відсоток є формою нічим не прикритої експлуатації людини людиною, він вкрай несправедливий, тому що кредитор не бере участі в трудовому процесі і не ризикує своїм майном.

Фахівці Флоридського технологічного інституту (США) Музафар А. Шейх та Джерард А. Кехілл називають сім переваг ісламського банкінгу над традиційним західним:

1) якщо позиковий відсоток викликає тенденцію до накопичення, намагання отримати якомога більший дохід без суттєвих витрат праці, то відмова від нього дозволяє отримувати прибуток за рахунок наполегливої праці, інвестування виробничій сфері;

2) якщо позиковий відсоток ставить у нерівні умови кредитора і одержувача позики (перший отримує не тільки суму позики, а й додаткову суму, відсоток за позику, а другий втрачає цю додаткову суму), то відмова від нього є справедливою і вимагає від кредитора участі як у прибутках, так і у збитках одержувача позики;

3) якщо позиковий відсоток викликає порочне коло щомісячних виплат відсотків і залишає небагато можливостей для повернення основної суми боргу одержувачем позики, то при його відсутності всі зусилля боржника спрямовані на повернення основної суми кредиту і стимулюють його для цього;

4) якщо система кредитування під відсотки дає кредитору сильну мотивацію, оскільки йому гарантовані повернення як суми кредиту, так і відсотку за користування ним, а одержувача позики вона аж ніяк не стимулює, доводить до банкрутства, то відмова від неї дає більше шансів останньому зберегти і примножити своє майно;

5) якщо угода про відсоткову позику дозволяє кредитору заробляти гроші без великих зусиль, то угода про безвідсоткову позику дає можливість обом сторонам отримувати пропорційну їх розумовим і фізичним зусиллям винагороду;

б) якщо одержувач кредиту під відсотки змушений шукати високоприбуткові, як правило, аморальні сфери бізнесової діяльності, то безвідсотковий кредит стимулює менш прибуткові, але корисні для суспільства сфери бізнесу;

7) якщо більшість кредиторів, що дають позики під відсотки, конкретно не зацікавлені підсумками господарської діяльності одержувача кредиту і, в разі невдач у його бізнесі, припиняють подальше кредитування, то партнерські безвідсоткові угоди між контрагентами стимулюють кредитора до підтримки бізнесу, навіть і в кризовій для нього ситуації [4, 1–2].

Ісламська система банківської справи спирається на такі інструменти або інститути, що забезпечують банкам і фінансовим установам можливість успішно діяти поза відсотковими угодами: 1) довірче фінансування на базі спеціального партнерства (Мударараба); 2) регулярне партнерство (Мушарака); 3) фінансування комерційних операцій (Мурабаха); 4) довгострокова оренда (Іджар) 5) угода з правом викупу орендованих обладнання та споруд (Іджар ва-іктина) 6) обов'язкова добродійність (Закат); 7) безвідсоткова позика (Кард-аль-Хасан); 8) державне казначейство (Байт-аль-Маал); 9) Центральний ісламський банк.

Робочими засобами ісламських банків є безвідсоткові рахунки – поточний, інвестиційний, кредитний. Поточний рахунок за функціональними характеристиками – аналогічний чековому і ощадному у традиційних банках, якщо б вони не використовували відсоткових ставок: ісламським банкам дозволено лише стягувати платню за послуги клієнтам, а у випадку інфляції сплачувати їм компенсацію у вигляді номінального відсотку. Інвестиційний рахунок, як правило, є довгостроковим, і за вибором вкладника він може відкриватися для спеціального або регулярного партнерства у будь-якому розмірі, на будь-який рахунок і в будь-який час (необхідно лише, щоб вкладник усвідомлював наслідки його відкриття як у випадку отримання прибутків, так й у випадку понесення збитків). Призначення кредитного рахунку – надання багатими мусульманами з релігійних мотивів необхідних коштів підприємцям, бідним прошаркам суспільства для здійснення ними певних проектів, життєвих планів (при цьому вкладник за свою благодійну діяльність нічого не отримує, окрім повного рефінансування його депозиту у відповідності з умовами кредитування).

Сьогодні більш ніж у 40 країнах світу функціонують ісламські банки, а фінансових установ ісламського типу створено понад 200. У

середині 2000 р. за оцінками банківської рейтингової агенції Capital Intelligence сукупний розмір активів ісламських банків перевищував 160 млрд. дол. США. Поява на світовому фінансово-кредитному ринку нової міцної сили не залишається поза увагою транснаціональних банків. Провідні західні банки відкривають у межах своїх структур відділення, що відповідають ісламській організації банківської справи. Щорічні темпи зростання ісламського банкінгу складають 10–15%. У найближчій перспективі всі світові банки будуть у змозі забезпечити своїм клієнтам повний пакет послуг як у традиційній, так і ісламській формах.

Головна риса ісламського способу банківського кредитування – відмова від позикового відсотку. Традиційний же банк, саме завдяки позиковому відсотку, по суті справи, отримує прибуток від продажу і купівлі грошей. Ісламський банк перетворює кредитну основу фінансового бізнесу на інвестиційну: він відкриває рахунки, на яких акумулює кошти вкладників і цими коштами фінансує підприємців. Проте замість традиційного відсотку підприємець поділяє отриманий прибуток з банком, а той, у свою чергу, з вкладником. У залежності від конкретних інструментів і механізмів ісламської банківської системи розподіляються і збитки. Тому винагорода банку або вкладнику не є заздалегідь гарантованою, а складається як похідне з прибутку від бізнесової діяльності. Наприклад, Ісламський банк розвитку (ІсБР) користується широким набором методів фінансування: кредитом, технічною допомогою, лізингом, продажем у розстрочку, участю у капіталі, лініями фінансування, участю у розподілі прибутків.

У січні 2004 р. у Лондоні (Велика Британія) створений британський ісламський банк для приваблення вкладників із мусульманських країн і власних громадян як мусульманського, так й немусульманського віросповідання. Його уставний капітал складає 50 млн. фунтів, а засновниками стали ісламські банки Саудівській Аравії, Катару, Об'єднаних Арабських Еміратів. Він конкурентоспроможний і успішно діє поряд з традиційною банківською системою, а також створює певні прецеденти для нового більш морального погляду на банківську справу. Перший російський ісламський банк «Бадр» був створений наприкінці 90-х рр. Його пріоритетними напрямками для інвестиційних впливів є космічні технології, суднобудівництво, ВПК, природоохоронні проекти тощо. Франція поки ще не дала дозвіл на відкриття ісламського банку, але вона у своїй банківській системі

створює спеціальні філії для роботи з клієнтурою за законами шариату. Послугами цих філій користуються не тільки мусульмани, а й 15000 клієнтів з інших конфесій.

В останні роки деякі фахівці ставлять питання про можливість «оздоровлення» банківської системи України шляхом відкриття ісламського банку. Для реалізації проекту його створення в Україні існує необхідна соціальна та етнокультурна база: це у першу чергу, кримські татари, а також татари Донеччини, Дніпропетровщини та інших областей, які у зв'язку з відродженням свого духовного життя стали дуже прискіпливо відноситися до регламентованих шариатом норм господарської діяльності. Окрім них в Україні також мешкає чимало мусульман як сунітського, так і шиїтського толку – азербайджанців, іранців, афганців, курдів, ліванців, палестинців та ін.

Наскільки своєчасна і доцільна для України реалізація такої можливості? На думку багатьох фахівців, ісламський банк України, якщо б він був заснованим в умовах, коли банківська система країни втрачає довіря населення, примножуючи свій капітал валютними спекуляціями і надмірними відсотками з кредитів, може надати приклад іншого більш морального підходу до організації банківської справи, стимулювати інвестування банківського капіталу у народне господарство [1, 1–2]. Але, зрозуміло, що у зв'язку з відкриттям ісламського банку у будь-якій немусульманській країні, обов'язково виникають проблеми, пов'язані з контролем з боку держави за переміщенням капіталів, з відповідністю діяльності таких банків чинному законодавству певних країн, з можливістю використання рахунків таких банків міжнародними терористичними організаціями та фундаменталістами, з відсутністю досвіду роботи з подібними банками. Крім того, в традиційно християнській країні створення ісламського банку може бути неоднозначно сприйнятим християнською більшістю її громадян. Тому, з одного боку, можливо, слід подумати про те, щоб ідеї відкриття ісламського банку в Україні передувала ідея створення християнського банку на принципах любові до ближнього, взаємної допомоги, чесності і совісті. А, з іншого боку, можливо, що корінь зла не в західній моделі банківської справи, а в людях, що лише формально ідентифікують себе з християнами, а насправді майже всі християнські моральні якості втратили. Також цілком можливо, що існуюча західна організація банківської справи є вищим досягненням тільки іудео-християнської, точніше кажучи, протестантської економічної культури, а для її подальшого розвитку

і вдосконалення якраз не вистачає досягнень ісламської культури у цій сфері.

1. *Аль-Бехеси Ваил*. В Украине не помешало бы создать исламский банк // www.kontrakty.com.ua/show/rusarticle/12/3520043587.html.

2. *Вебер Макс*. Избранное. Образ общества / Пер. с нем. – М.: Юрист, 1994.

3. *Журавлев А. Ю.* Теория и практика исламского банковского дела. – М.: Иститут востоковедения РАН, 2002.

4. *Музафар А. Шейх, Джерард А. Кэхилл*. Основные принципы организации беспроцентного банковского дела // www.ptpu.ru/issues/6_99/4_6_99.htm.

Набрusco I. Ю.*

РЕКЛАМА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасний рівень розвитку масово-комунікаційних процесів зробив засоби масової інформації реальною соціальною силою. В усіх індустріальних та постіндустріальних суспільствах медіа формують дуже важливі суспільні зв'язки: горизонтальні – між великими соцієнтальними системами (напр. економікою та політикою, релігією та наукою) і вертикальні – між макро-, мезо- і мікрорівнями суспільства [3]. Суспільні зв'язки можуть бути концептуалізовані в категоріях первинної та вторинної соціалізації. Коли це стосується засобів масової інформації, а особливо реклами, загальний феномен соціалізації набуває виду більш специфічної копії у вигляді розповсюдження новин, замовчування небажаної інформації та ін.

У нашому випадку йдеться про індивідуальний вплив на людину реклами, як низки нормативних стандартів, відносно яких можна оцінювати поведінку. Щоденний її вплив на мільйони людей дозволяє нам говорити про формування певних стандартів мислення і моделей поведінки різних верств населення. Загальновідомо, що медіа займають значну частину повсякденного життя людини, і ця частка постійно збільшується. Це дає можливість значних варіацій кількісного та якісного характеру. Ці варіації залежать від структурних, статусних та індивідуальних характеристик, які постійно змінюються – від типу суспільства і до соціальних ознак особи (починаючи від таких як стать, вік, належність до певного соціального класу

* Доцент кафедри загальної соціології Київського Національний університет ім. Т. Г. Шевченка

аж до уподобань, поглядів). Потреба в інформації визначається соціальною роллю людини, адже спосіб життя формує інформаційні інтереси людини.

За своїм функціональним змістом реклама виступає як складова загальної тактики, що перетворює будь-який товар у предмет споживання. Оскільки трансформація потреб у зовнішню поведінку людини не одновимірною, вона проходить низку етапів, які відповідають певним рівням соціалізації. Зрештою, це формує своєрідний стиль життя. А оскільки сучасний період характеризується посиленням впливу індивідуальних характеристик особистості на формування всього спектру соціальних відносин, споживання, як один з основних соціальних ритуалів, втілених у життєву стратегію, набуває світоглядного характеру. І тут надзвичайно чітко простежується вторинний дискурс реклами, ефект якої в соціумі не обмежується зміною споживацької поведінки людей та підвищенням попиту. Рекламна комунікація постає механізмом, який забезпечує двобічність соціокультурних зв'язків, засобом створення нових соціальних зв'язків та нових форм свідомості.

Відомо, що завдяки соціалізації людина залучається до суспільства, засвоюючи звичаї, традиції і норми, відповідні способи мислення, властиві пануючій культурі, зразки поведінки. Так звана структурна інформація освоюється індивідом на ранній стадії соціалізації за допомогою традиційних типів спілкування (міжособистісне спілкування в родині, малій групі, школі) і складає своєрідне ядро структури особистості: переконання, настанови, ціннісні орієнтації. Надалі стійку орієнтацію людини в суспільстві створює фундаментальна інформація, що залучає особистість до професії, науки, мистецтва – це вже пізніший етап вступу людини до суспільства. Така інформація надходить до людини переважно каналами спеціальних комунікацій і формує знання, інтереси індивіда. Переважно канал поширення такої інформації – масові комунікації. До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками соціалізації.

«Пророк електронної ери» Герберт Маклюен ще три десятиріччя тому зазначав, що в епоху інформації середовищем стає сама інформація, тобто сучасна людина, весь час перебуваючи у потоках

інформації, настільки освоєє це середовище, що світ інформації постає для неї більш знайомим і зрозумілим, аніж безпосереднє побутове оточення. Інформація, особливо телевізійна, поступово стає особливою сферою буття, рівнозначною і паралельною сфері повсякденного життя. І тут реклама постає тим агентом соціалізації, який здійснює вплив на формування особистості протягом усього життя. Особливо це помітно зараз, коли в країні переважають стихійні суспільні впливи на індивіда. В Україні вже виросло покоління, для якого реклама є необхідним атрибутом і регулятором соціального буття.

Деякі західні вчені, зокрема М. Мартін вважає, за відносно невеликий термін часу у суспільстві може сформуватися певна агрегована система цінностей, яку прийматиме більшість населення [2]. У більшості населення зв'язок між цінностями і установками здійснюється через орієнтацію на моделі, які поставляють представники еліти пересічним громадянам. Процес споживання, що з допомогою рекламного впливу перетворюється на постійний і суб'єктивно важливий, а конкретні акти споживання тих чи інших товарів, послуг, ідей все частіше трактуються як ознаки певної соціальної позиції.

Вимогою реалізації особи у сучасному суспільстві є презентація власного життєвого стилю, що в свою чергу пов'язано із споживанням, яке, як вже було зазначено, перетворюється на важливий соціальний ритуал. Реклама «обслуговує» цей ритуал на всіх рівнях, при чому весь час підкреслюючи його високий статус. Як наслідок, світ абстрактних понять витісняється для людини світом речей, які постійно оновлюються. Загальне, універсальне, нормативне в рекламній комунікації подається через систему конкретних образів, які є знайомими, простими і стереотипізованими. У такий спосіб реклама володіє суспільними цінностями і забезпечує глобальну функцію збереження інформації та передачі її новим поколінням потенційних споживачів.

Між пропонованими рекламою цінностями і світоглядними установками індивіда встановлюється ієрархічна залежність, на основі якої індивід оцінює і ранжирує об'єкти свого повсякденного життя. Хоча засоби масової інформації загалом, і реклама зокрема, не завжди і не обов'язково виступають ініціаторами чи суб'єктами змін у свідомості окремих людей чи інших соціальних груп. Самі по собі засоби масової комунікації не є ані інструментом руйнування, ані

інструментом творення і прогресу. Їх позитивна чи негативна роль зумовлюється тим, з якою метою вони використовуються. Тому надзвичайно актуальним постає питання вбудови рекламного механізму в динаміку соціокультурної сфери, адже її вплив на українське суспільство останніх 10–15 років просто безпрецедентний. Так, передусім йдеться про необхідність більш широкого застосування соціальної реклами, яка сприяє нормалізації суспільних процесів і обов'язково пропагує ідею, яка містить певну соціальну цінність. Ціль такого типу реклами – змінити ставлення громадськості до якоїсь проблеми, а в довготерміновій перспективі створити нові соціальні цінності чи норми колективної поведінки, які держава чи громадські організації вважають за необхідне прищепити споживачам цієї реклами. Саме в цій іпостасі реклама покликана бути безпосереднім агентом як соціалізації дітей, так і інтеріоризації дорослих.

Загалом, останнім часом навіть суто комерційна реклама прагне брати участь у повсякденному житті вже на рівні базисного знання, розповсюджуючись на речі, які раніше належали до «зовнішнього світу». Наприклад, надання переваги конкретному бренду спричиняється переважно не індивідуальним життєвим досвідом, а культурно санкціонованим іміджем. Аналогічна ситуація відбувається відносно дискурсу власне соціальних відносин: вибір друзів (реклама мобільного зв'язку dejuce), вибір сексуального партнера (реклама соку «Дар», зубної пасти Colgate), нарешті створення сім'ї. Вибір поміж альтернатив здійснюється виходячи з уже сформованого (також за допомогою рекламного впливу) стиля життя, який зрештою є певним набором брендів. Таким чином, реклама як потенційно необмежене джерело соціального досвіду, як важливий агент соціалізації, подає низку нормативних стандартів, відносно яких можна оцінювати соціальні характеристики особистості, змальовує цілі і ідеали, яких можна сягнути та спрямовує поведінку людей, штучно стимулюючи чи обмежуючи їх потреби .

Могутній розвиток засобів масової інформації створює нову групу людей – публіку, яка є потенційним споживачем їх продукції. Світогляд пересічної людини розсипався на мозаїку випадкових, погано пов'язаних між собою понять. Цей мозаїчний тип свідомості сприяє нав'язуванню через рекламу потрібних поглядів і переконань. Тому існує певна небезпека – як ціннісного, так і суто функціонального порядку. Як наслідок, виникає драматична ситуація – за величезної кількості даних остання багаторазово трансльована ін-

формація «стирає» попередню. Оскільки реклама є найбільш мультимедійним видом масової комунікації, вона нерідко замінює у повсякденній свідомості базову інформацію щодо світоглядних позицій. Хоча, крім поведінкових кліше, у свідомості залишається небагато, оскільки дані подаються хаотично, фрагментарно, неструктуровано, поза логічним порядком. На середнього американця (в Україні дослідження не проводились) щоденно припадає мінімально 560 різних рекламних повідомлення. Однак помічає він лише 76 із них. Отже, 484 рекламних повідомлення він просто не помічає [3].

Ще однією з суттєвих особливостей соціалізації українця за допомогою масових комунікацій залишається залученість до традицій, яка зберігається, незважаючи на численні соціальні перетворення останніх років. Вітчизняні практики реклами зазначають достатньо відчужене ставлення до реклами значної частини населення. Колонізаторський за своїм характером, комунікативно-реklamний вплив попередніх років по суті відкидав традиційні трудові та національні цінності, які були засадничими для суспільної свідомості. Це викликано тим, що українське суспільство внаслідок цілої низки історичних та політичних причин ніколи не було суспільством масового споживання, суспільством достатку.

Сьогодні реклама, як атрибут сучасного українського суспільства, не може бути оцінена однозначно: вона поєднує як функціональне навантаження, яке полягає в адаптації людини до дійсності, залученні інноваційних практик, нових моделей поведінки, так і дисфункцію, коли процес засвоєння готового пропонованого рекламного образу і поведінки виключає усвідомлення чи критичний аналіз. Саме реклама може стати могутнім засобом впливу на освітні і виховні інститути суспільства. Практично лишаються незадіяними потенційні можливості рекламної комунікації як механізму соціального контролю за дотриманням правил суспільної взаємодії, яка б сполучала широту охоплення і можливості засобів масової інформації з діяльністю органів саморегуляції – суспільних організацій, асоціацій і фондів.

1. Тоффлер А. Футуршок. – СПб., 1997.

2. Martin, Michel. Communication and mass media: culture, domination, and opposition. – Scarborough, Ont.: Prentice Hall Allyn and Bacon Canada, 1997.

3. Rosengren H. Media use under structural changes // Media effects and beyond: culture, socialization and lifestyles. – London; New York: Routledge, 1994. – С. 49–75.

Руденко О. М.*
Гогіна Л. М.**

СВІТОГЛЯДНО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО КУРСУ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Одним з найбільш пріоритетних напрямів зовнішньополітичного та воєнно-політичного курсу України нині є євроатлантична інтеграція. Розвиток співробітництва між Україною й НАТО в сучасних політичних та соціально-економічних умовах можна розглядати як прагнення до стабільності, безпеки й добробуту.

Світоглядно-ідеологічний стан українського суспільства в контексті вступу України в НАТО визначається головним чином ставленням громадськості до цього процесу, до формування його цілей і завдань. Для розуміння стану громадської думки щодо євроатлантичної інтеграції України та розробки прогнозів її розвитку Інститутом проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України у квітні 2004 р. (I тур) [1] та у листопаді 2004 р. (II тур) [2] було проведено опитування громадської та експертної думки.

На його основі в контексті запропонованої проблематики можна розглянути такі етапи формування громадської думки:

- необхідність інтеграції України до Північноатлантичного альянсу; аспекти розвитку країни, що найбільше потребують втручання НАТО;
- співвідношення цілей розвитку українського суспільства та реальність їх досягнення за умови євроатлантичної інтеграції України;
- вплив процесу євроатлантичної інтеграції на основні сфери суспільного життя країни, явища, процеси та характеристики держави;

* Начальник відділу досліджень державного управління Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат наук з державного управління

** Провідний науковий співробітник відділу досліджень державної служби та служби в органах місцевого самоврядування Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат історичних наук, доцент

- можливі наслідки вступу України до НАТО;
- загальний прогноз щодо процесу інтеграції України в НАТО.

Визначення необхідності євроатлантичної інтеграції України за результатами масового опитування свідчить про те, що більшість респондентів визначилася у своєму ставленні, причому з позитивної точки зору. При цьому необхідно зазначити, що результати першого й другого турів опитування дещо різняться і в них простежується чітка динаміка. За результатами першого туру 41% респондентів вважають, що європейська інтеграція України сприятиме зміцненню позицій держави, погіршить позиції – лише 13%, не відбудеться ніяких змін – 22%, байдужими залишилися 7% громадян. Найвищий відсоток позитивного сприйняття необхідності євроатлантичної інтеграції спостерігається у Західному регіоні – 69%, для порівняння, у Харківському та Причорноморському регіонах він становить 27%. За результатами другого туру опитування відношення до необхідності євроатлантичної інтеграції України з погляду зміцнення позицій держави у світі змінилося таким чином: на 7% зросла кількість населення, яке вважає, що європейська інтеграція України сприятиме зміцненню позицій держави, також зросла на 3% кількість тих, хто впевнений у погіршенні позицій України в світі. Показово, що знизився (на 2%) показник позиції громадян, які залишаються байдужими і які не очікують жодних змін (на 5%). Такі показники підтверджують зацікавленість даною проблемою і свідоме її трактування.

Але загальні результати проведених досліджень щодо необхідності євроатлантичної інтеграції України в цілому свідчать про досить прохолодне ставлення населення до цього процесу. Попри це, громадяни не бачать фундаментальних, яскраво виражених загроз Україні. Тому, на нашу думку, головна причина таких розбіжностей полягає перш за все у необізнаності значної частини громадськості щодо мети, завдань, соціально-економічних та політичних міркувань інтеграції у НАТО і відповідно нерозуміння й певною мірою боязнь власного майбутнього.

На думку експертів, вступ України в НАТО, в принципі, може створити умови для позитивних змін у внутрішніх та зовнішніх процесах розвитку української держави. Загалом думка громадськості поступово змінюється у бік визнання реалістичності цілей євроатлантичної інтеграції України. Усі цілі, що визначаються найбільш високою мірою реалізму, стосуються тим чи іншим чином підвищення рівня обороноздатності. Це свідчить про сприйняття НАТО скоріше

як військового й оборонного союзу, ніж миротворчої організації. Така суперечливість громадської думки щодо реалістичності цілей євроатлантичної інтеграції пояснюється, насамперед, побоюванням будь-якої блоковості та можливістю втягнення України у воєнні конфлікти, а також витрати значних додаткових коштів, що ще раз підтверджує твердження про недостатню обізнаність з напрямками співпраці між Україною і НАТО.

Загалом у масовій свідомості ще не сформовано комплексного підходу до розуміння необхідності вступу України у Північноатлантичний альянс. Цілі та завдання, що стоять нині перед державою, не сприймаються як можливі для вирішення за умов євроатлантичної інтеграції. Внутрішні проблеми розвитку держави залишаються її пріоритетом для вирішення, а питання, що стосуються міжнародних проблем та оборонного комплексу країни, дають підстави для вирішення в умовах співпраці з НАТО.

Відповідно до сприйняття реалістичності цілей у громадськості формується думка щодо прогнозів розвитку євроатлантичної інтеграції. Але можна вважати позитивним моментом те, що ставлення респондентів до реалістичності цілей дещо зростає, також дещо зростає ймовірність підтримки населенням загалом процесу інтеграції в НАТО (із 20% респондентів у першому турі до 27% у другому турі) і розуміння того, що процес інтеграції буде відкритим і гласним (із 43% респондентів у першому турі до 49% у другому турі), то досить негативним є очікування росту соціально-політичної напруги в країні – показник збільшився на 9% (із 45% до 53%).

Як свідчать результати досліджень, інтеграція України в НАТО поки що уявляється досить непростим, суперечливим процесом, який призведе до загострення не лише внутрішніх проблем країни, але й викличе протидію з боку сусідніх держав, особливо негативно оцінено респондентами в обох турах подальший розвиток стосунків з Росією, хоча у другому турі ця цифра зменшується на 6%.

Отже, загалом респонденти не передбачають позитивного впливу. Порівняно з першим туром спостерігається загальна тенденція до росту у негативний бік оцінок впливу євроатлантичної інтеграції як на внутрішній, так і на міжнародний стан та розвиток суспільства. Тобто існує чітко виражена можливість загострення соціально-економічних проблем країни.

Безперечно, позитивно сприймають в цілому процес інтеграції тільки 11% респондентів у другому турі, що лише на 1% менше, ніж

у першому; переважно позитивно – 19% (21% у першому турі). 32% (38% у першому турі) респондентів відносяться до процесу інтеграції десь позитивно, десь негативно. Загалом позитивний баланс становить 30% (32% у першому турі), що є досить високим показником, враховуючи значну кількість негативних відповідей при конкретизації окремих напрямів співпраці. Переважно негативно ставляться до процесу інтеграції 18% респондентів (20% у першому турі), байдужими залишаються 6% (9% у першому турі). Найнижчим рівнем позитивного ставлення визначається Харківський та Донецький регіони, а найвищим – Західний та Центральний регіони, показники по Причорноморському регіону дещо знизилися.

Виходячи з наведеного аналізу, остаточний прогноз щодо євроатлантичної інтеграції України такий: збільшилася кількість респондентів, які вважають, що Україна ніколи не вступить у НАТО (на 5% у масовому опитуванні та на 8% у експертному опитуванні) і, відповідно, зменшилася загальна кількість респондентів, що вважають обов'язковим у майбутньому процес вступу України в НАТО (на 4% у масовому опитуванні та на 4% у експертному опитуванні). Щодо конкретної перспективи, то можливість вступу протягом найближчих 5 років також дещо не така оптимістична – на 5% зменшилися відповіді як у масовому, так і в експертному опитуванні респондентів, порівняно з першим туром. Досить сильно різняться твердження експертів та респондентів масового опитування щодо вступу України в НАТО у наступні 10–15 років. Якщо за результатами першого туру 32% респондентів масового опитування і 16% експертного вважали оптимальною таку можливість, то у другому турі думка змінилася на протилежну – відповідно 11% та 31%. Така сама картина спостерігається і з питань щодо перспективи у найближчі 3 роки – 3% і 9% та за результатами другого туру – 14% і 5% відповідно. Таким чином, на загальному фоні зниження можливості вступу України в НАТО спостерігається тенденція до бачення цього процесу у більш близькій перспективі за результатами масового опитування та у більш далекій перспективі за результатами експертного опитування. Не дивлячись на суперечливе сприйняття вступу України у Північноатлантичний альянс, динаміка змін за результатами двох турів опитування більш чітко у другому турі показує, що експерти, розуміючи недостатню готовність на сьогодні до цього процесу, здебільшого притримуються думки, що він відбудеться у відносно далекій перспективі (10–15 років) за умови відповідного розвитку

відносин, а респонденти масового опитування, навпаки, переважно притримуються думки щодо більш швидкого здійснення цілковитої інтеграції. Але загалом зберігається тенденція до розуміння того, що Україна колись вступить у НАТО, але не визначено одноставно коли саме.

Таким чином, загальні результати двох турів опитувань показують, що чітко визначеної думки щодо необхідності євроатлантичної інтеграції України на сьогодні не сформовано. Спостерігаються як досить високі позитивні, так і негативні оцінки тієї чи іншої характеристики розвитку держави за умови євроінтеграції. При цьому також високим залишається відсоток нейтральних оцінок. Загалом простежується незначне зниження сприйняття необхідності інтеграції.

На підставі вищезазначеного можемо виділити основні аспекти перспектив подальшого розвитку відносин між Україною і НАТО.

1. На сьогодні Україна ще не готова до здійснення політики, безпосередньо спрямованої на вступ до Північноатлантичного альянсу. Успіх інтеграції може бути забезпечений за умови відвертого діалогу з НАТО на рівні не тільки держави, але й політичної системи та громадськості.

2. Приєднання України до НАТО вирішальною мірою залежить від самої України та від її стратегічних інтересів щодо НАТО.

3. Розвиток співпраці України з НАТО зумовлений, перш за все, потребою зміцнення зовнішніх гарантій її національної безпеки. Але, з одного боку, наближення України до НАТО є важливою складовою її стратегічного курсу на інтеграцію до європейських структур, що знаходить розуміння й підтримку західних партнерів України. З іншого боку, поглиблення співробітництва з НАТО викликає негативну реакцію стратегічного партнера України на Сході – Росії.

1. Проведення соціологічних досліджень щодо динаміки змін відношення різних верст населення до процесу інтеграції України в НАТО: Звіт Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президенті України / Кол. авт. – К.: На правах рукопису, 2005. – 216 с.

2. Проведення соціологічних досліджень щодо динаміки змін відношення різних верст населення до процесу інтеграції України в НАТО (аналіз результатів другого етапу дослідження проблем євроатлантичної інтеграції України та виявлення динаміки змін у ставленні різних верств населення щодо вступу України в НАТО): Звіт Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президенті України / Кол. авт. – К.: На правах рукопису, 2005. – 215 с.

Білоус В. С.*

ОСНОВНИЙ ЗАКОН СИНЕРГЕТИКИ, ЙОГО СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

В умовах сучасної інформаційної революції і масової комп'ютеризації, наявних досягнень математичного моделювання складних природних і соціальних систем неправомірно і недоцільно користуватися лише старими методами і методологією класичної парадигми. Класична парадигма і старі методи засновані на зразках лінійного мислення та лінійних наближеннях, на екстраполяціях від наявного. Класичні методологічні підходи до аналізу складних соціальних процесів виходять виключно із причинно-наслідкових зв'язків, не враховують, або недооцінюють випадковості, конструктивність хаосу в еволюційних процесах, неоднозначність майбутнього, фактори детермінації еволюційних процесів із майбутнього, роль швидких процесів у розвитку складного, внутрішніх законів синергетики.

Виступаючи у якості сучасної (постнеокласичної) парадигми пізнання та розвитку природи і суспільства, синергетика пропонує не лише загальні орієнтири прогнозування процесів у складних соціо-природних системах, але й конкретні закони та принципи синергетичного аналізу еволюції і коеволуції процесів розвитку складних систем сучасного світу.

Спільна праця філософів, які розробляють синергетичну методологію, і вчених – політологів, економістів, соціальних психологів відкриває реальну можливість обґрунтування й розробки законів синергетики та їх ролі у визначенні глобальних тенденцій розвитку сучасного світу, сценаріїв глобалізації великих, середніх і малих геополітичних утворень і систем світу.

Сучасний рівень розвитку синергетичних знань дозволяє здійснювати обґрунтований пошук конструктивних принципів і законів коеволуції складних систем світу, забезпечувати розвиток країн і регіонів у сучасному нестабільному світі.

* Професор кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету, кандидат історичних наук, професор

Необхідно добре усвідомити наявність різних тенденцій еволюції світового співтовариства, неоднозначність його просування у майбутнє, яке здійснюється переважно за випадковими, непередбачуваними факторами, але за певними внутрішніми законами синергетики процесів еволюції.

Проходи у майбутнє неоднозначні, але вони вузькі. Існують певні «коридори» еволюції. Звідки випливає завдання керованої відкритості суспільного розвитку, самопідтримуючого розвитку, який здійснюється за певними законами і принципами синергетики, серед яких найважливішим є основний закон синергетики. В соціальному середовищі (економічному, соціальному, політичному, духовно-культурному) спрямованість до хаосу – це прагнення до необмеженої свободи. Основне завдання такого прагнення – руйнування існуючого порядку, ієрархії, структури. Спрямованість до порядку в соціальному середовищі, який виникає самоорганізаційно, обумовлена певними потребами та інтересами реальних соціальних суб'єктів, які, в той же час, мають свої власні здібності і можливості для задоволення чи реалізації цих потреб та інтересів у взаємодії з іншими соціальними суб'єктами, що мають, безумовно, свої власні потреби та інтереси і прагнуть їх задовольнити. Якраз цим обумовлене те, що порядок, який таким чином виникає із хаосу, є завжди напруженим порядком, покликаний у кожний даний момент протистояти прагненню соціальних суб'єктів до так званої «повної свободи», яка практично неможлива, тому що всі соціальні системи відкриті і взаємодіють з іншими, і тому вони вільні в межах доки не заважають волі інших, з якими взаємодіють на рівноправній основі. Саме ці реально існуючі зв'язки і відносини між суб'єктами (структурами) соціального середовища з певним рівнем ентропії обумовлюють існування і дію, на наш погляд, основного закону синергетики, який об'єднує всі інші закони синергетики та впливає на їх дію.

Основний закон синергетики можна визначити, виходячи з наукових розробок останнього часу, як відповідність потреб та інтересів суб'єктів соціального середовища (систем) їх здібностям і можливостям, правильне розуміння ними інтересів інших суб'єктів і суспільства в цілому та взаємодія і взаємодопомога в реалізації всіх цих інтересів (див. рис. 1). Цей закон передбачає і включає дію інших законів синергетики і самоорганізації і, перш за все, таких як:

- необхідність різноманіття елементів середовища (хаосу);

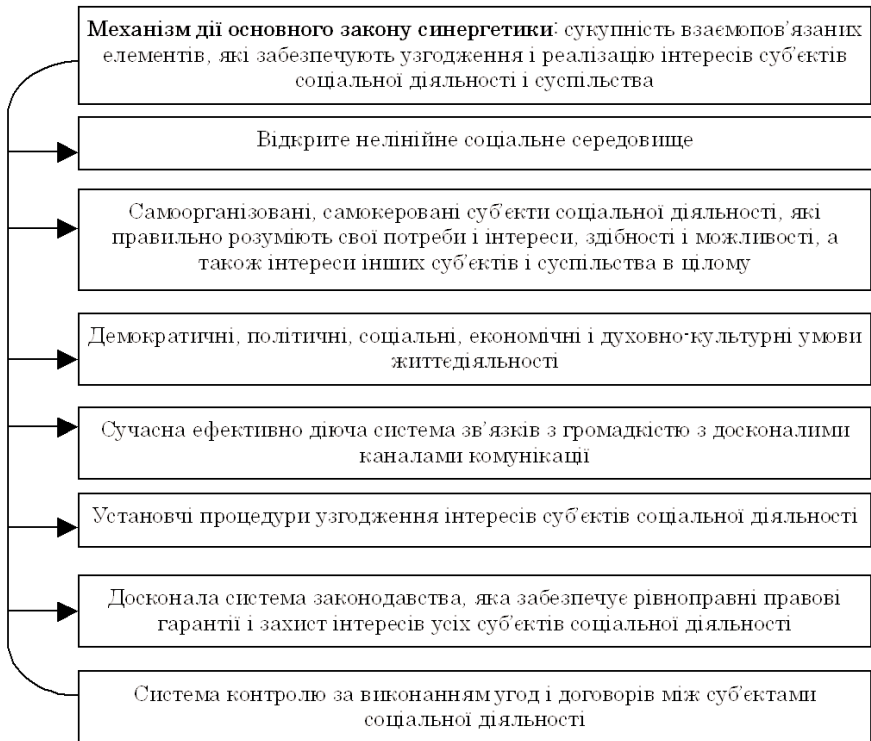

Рис. 2

Аналіз суті і механізму дії основного закону синергетики показує, що його знання і уміння використовувати, здатні забезпечити справедливу нерівність людей, етносів, класів, держав у процесі глобалізації, а також у розв'язанні складних проблем розвитку соціальних структур, міжнаціональних і міждержавних відносин.

Аналіз сутності і ролі законів синергетики механізму їх реалізації надає можливість зробити висновки про те, що, по-перше, об'єднаний, належним чином побудований ринок, як самоорганізована, нелінійна структура, значно прискорює розвиток суверенних держав, які входять у нього; по-друге, шлях побудови нової України – це все більша інтеграція нашої країни, як суверенної держави, у світове співтовариство та його регіональні інтеграційні структури; по-третє, синергетичне світобачення дозволяє грамотно визначити як мусить будуватися майбутня організація елементів (країн) світу, на яких принци-

пах і закономірностях, щоб запобігти небажаних соціальних біфуркації, криз і катастроф, яким шляхом скоріше виходити на найбільш ефективні форми соціальної організації (самоорганізації).

1. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеоклассической науки. – М.: ИФ РАН, 1999.

2. Ахромеева Т. С., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. С., Самарский А. Л. Нестационарные диссипативные структуры и диффузный хаос. – М.: Наука, 1992.

3. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К., 2002.

4. Білоус В. С. Категорії синергетики в термінології гуманітарних наук // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Вин. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 235–237.

5. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации. – СПб.: Лань, 1999.

6. Іваницький Г. Р. Ритми розвиваючихся складних систем. – М.: Знання, 1988.

7. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. – СПб.: Алетея, 2002.

8. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Принципы коэволюции сложных систем и социальное управление // Синергетика и социальное управление. – М.: РАГС, 1988. – С. 8–18.

9. Шаповалов В. И., Казаков Н. В. Законы синергетики и глобальные тенденции // ОНС.– 2002.– №3. – С. 144–148.

Давидюк О. О.*

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК НАПРЯМОК ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Досвід розвинених країн свідчить про необхідність співпраці найманих робітників та роботодавців через розвиток системи найманої праці з надійним соціальним страхуванням, охороною здоров'я, гарантіями зайнятості. Зазначене потребує удосконалення відносин власності та наближення інтересів роботодавця і найманого робітника на основі соціального партнерства. В сучасному світі соціальне партнерство – один з найважливіших аспектів організації соціального ринкового господарства і партнерства між людьми в процесі виробництва та суспільного життя.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження заклали основи соціального партнерства як багаторівневого явища, що реалізується як в сус-

* Завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, кандидат соціологічних наук

пільстві загалом, так і в окремих його сферах. У широкому розумінні соціальне партнерство – це процес співробітництва на основі взаємодоприяття та узгодження інтересів різних соціальних груп з метою вирішення поточних та перспективних завдань як в інтересах цих груп, так і в інтересах усього суспільства. В той же час соціальне партнерство це ідеологія, що породжується певним рівнем соціально-економічного розвитку, в основі якої – відмова як від доктрини класової боротьби, так і від доктрини нічим необмеженої влади капіталу та ринку. Головна мета соціального партнерства – забезпечення сталого еволюційного розвитку суспільства. У межах держави соціальне партнерство виступає як система відносин різних соціальних суб'єктів, орієнтована на першочергове вирішення загальнонаціональних інтересів, з урахуванням групових та корпоративних. Формування системи соціального партнерства – один з напрямків діяльності цивілізованої держави, реалізація її справедливої соціальної політики. За своєю структурою соціальне партнерство – це сукупність органів та організацій, що створюються з представників найманої праці, роботодавців та держави для регулювання головним чином соціально-трудова відносин.

Світовий досвід соціального партнерства демонструє успішність забезпечення балансу інтересів найманих робітників та роботодавців. Саме це є важливим для процесу становлення соціального партнерства в Україні. Основними принципами соціального партнерства є:

- рівноправність та повноважність сторін у постановці та обговоренні питань на переговорах і консультаціях у досягненні узгодженостей, у контролі за їх реалізацією;
- взаємне урахування власних інтересів та інтересів протилежної сторони;
- точне дотримання норм законодавства;
- добровільне прийняття зобов'язань при укладанні договорів та угод;
- повна відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань;
- рівноправність у досягненні домовленостей без утисків інтересів будь-якої із сторін на основі взаємних поступок, самообмеження, компромісів, консенсусу [3].

Проте, не слід сприймати соціальне партнерство як ідеалістичну утопію, воно не відміняє класову боротьбу, не гармонізує інтереси експлуатуючих та експлуатованих – воно створює певні рамки, пра-

вила поведінки. Соціальне партнерство дозволяє на певний час пом'якшити соціальні протиріччя, попередити їх загострення до ступеня соціальних вибухів. Воно дозволяє досягати і підтримувати взаємоприйнятні тимчасові компроміси між робітниками та капіталом. Тимчасові – адже соціал-партнерська поведінка капіталу має місце лише за умов рівноваги соціальних сил, які забезпечуються активністю робітників у відстоюванні своїх прав та інтересів. В іншому випадку інститути соціального партнерства перетворюються у формальні, тобто їх реальний зміст (зокрема, зміст колективних договорів) фіксує не взаємоприйнятні компроміси, а перевагу сил та інтересів капіталу.

Протиріччя між інтересами роботодавців та найманих робітників закладені апріорі, адже для роботодавців головна мета діяльності – ріст виробництва та прибутків, які можуть бути досягнуті і в результаті економії на оплаті праці та її умовах. Для робітників важливі гідна оплата праці та прийнятні умови праці. Третій учасник соціально-трудова відносин – держава – має пом'якшувати дане протиріччя, сприяти організації діалогу і досягненню компромісу між ними. Держава несе регулятивні функції, виступає посередником, арбітром у процесі регулювання соціально-трудова протиріч. Соціальне партнерство сторін відбувається на відповідній нормативній базі, хоча характер може мати як формальний, так і неформальний. Визначають такі оптимальні форми взаємодії партнерів:

- переговори щодо укладання договорів і домовленостей;
- консультації; спільна діяльність у комісіях, радах, комітетах, фондах;
- контроль за виконанням додаткових домовленостей;
- врегулювання колективних трудових спорів;
- участь найманих робітників в органах управління організацією тощо [2].

При наявності такого механізму кожна з його сторін, оптимально реалізуючи свої інтереси, створює основу для соціально-економічної і політичної стабільності в суспільстві.

Щодо проблем становлення системи соціального партнерства в Україні, то на базі оцінки характеру сучасних взаємовідносин між роботодавцями та найманими робітниками на ступінь відповідності соціальному партнерству слід констатувати таке – класові взаємовідносини в Україні на сучасному етапі не відповідають принципам і критеріям соціального партнерства. Причина в тому, що рівень жит-

тя працюючих дуже низький, соціальна диференціація надзвичайна, дуже високим є ступінь експлуатації робітників. Доказом останнього є низька частка оплати праці у валовому внутрішньому продукті (ВВП). У розвинених країнах вона складає не менш ніж 50–60% ВВП. В Україні за роки реформ частка оплати праці у ВВП знизилась з 50% приблизно до 18% [5]. Це означає, що відповідно значно підвищилась експлуатація працюючих. До того ж, створені в Україні організаційні та правові інституції, які при інших відповідних умовах можна було б назвати інститутами соціального партнерства, мають декларативний, формальний характер. Відсутні законодавчо закріплені соціальні стандарти, які б обмежували свободу і апетити бізнесу та спонукали його до соціал-партнерської поведінки.

В Україні ще не прийнято закон про профспілки, і це на фоні гіперінфляції, реструктуризації виробництва, які суттєво впливають на характер їхньої діяльності. Головна профспілка намагається самозатвердитися, а нові ще далекі від того, щоб бути представницькими. Таким чином, реального партнера в межах соціального партнерства, що вже почало формуватися в Україні, поки немає через те, що держава не поділяє свої функції законодавця, власника та роботодавця. Крім того, донині не визначено правовий статус одного з представників соціально-трудових відносин на ринку праці – об'єднань роботодавців. Вони знаходяться на стадії формування і поки що не можуть виступати в ролі самостійної сторони соціально-го партнерства.

Якщо казати більш конкретно про змістовний бік соціал-партнерських відносин, то слід виокремити чотири головні складові:

- державні соціальні гарантії – обмежують норму експлуатації робітників, встановлюють соціально прийнятний (для даних конкретно-історичних умов) максимальний її рівень і водночас стабільно захищають робітників від соціальних ризиків; закріплені в конституційних та інших законних нормах;

- надійне фінансове забезпечення державних соціальних гарантій – переважно за рахунок податків на роботодавців;

- реальна участь робітників в управлінні виробництвом – участь у формуванні фактичного ступеня їх експлуатації та режиму використання праці, в управлінні іншими аспектами функціонування підприємства;

- активна і реально значуща роль організацій робітників (профспілок, політичних організацій та інших структур громадянського

суспільства) у формуванні соціальних (в тому числі правових) умов життєдіяльності робітників; держава сприяє становленню і функціонуванню структур громадянського суспільства, незалежних від держави та роботодавців організацій робітників.

Перераховані складові соціального партнерства в Україні або відсутні, або знаходяться у зародковому стані. Слід зауважити, що гарантований законом розмір мінімальної заробітної плати через свою мізерність немає жодного відношення до функції цього важливого соціального стандарту в соціально орієнтованій ринковій економіці. Без реально значущого державного захисту робітників від соціальних ризиків партнерських відносин бути не може.

Набуття українським суспільством ознак демократичного відбувається в умовах системної кризи. Цей процес буде затягуватися і ускладнюватися, якщо суспільство не доб'ється узгодженості відносно стратегії і тактики запроваджуваних перетворень. Побудувати громадянське суспільство з соціально орієнтованою економікою, забезпечити гідні умови життя людей неможливо без узгодження інтересів різних соціальних груп, передусім у сфері соціально-трудова відносин. Партнерські відносини в суспільстві можливі лише за умови соціальної орієнтації ринкової економіки, коли за основу береться не прагнення отримання прибутків за будь-яку ціну, а задоволення потреб суспільства, забезпечення високого рівня добробуту його членів.

Сьогодні в Україні з'являється розуміння необхідності зниження соціальних витрат реформ, логічної вбудованості соціальної політики в політику економічних перетворень, створення умов, які б сприяли розвитку виробництва як головного джерела вирішення соціальних проблем, підтримки соціальної злагоди, попередження масового зубожіння та безробіття. Звідси актуальність становлення системи соціального партнерства як однієї зі стратегічних цілей запроваджуваних реформ, як найважливішої умови, засобу об'єднання зусиль щодо їхньої успішної реалізації.

1. Есинова Н. И. Экономика труда и социально-трудовые отношения. – К.: Кондор, 2003.

2. Одегов Ю. Г., Руденко Г. Г., Митрофанов Н. Г. Рынок труда и социальное партнерство. – М.: АНХ, 1998.

3. Социальная корпоративная политика: проблемы, опыт, перспективы. – М.: Дашков и К, 2004.

4. Социальное партнерство в условиях становления и развития рыночных отношений. – М.: РАГС, 1997.

5. Статистичний щорічник України. – К., 2004.

Александров М. П.*

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ефективність функціонування економічного простору України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів на базі інноваційного типу розвитку сьогодні є актуальним та гостро необхідним. У цьому значне місце відводиться економічній науці, яка дозволяє дослідити вплив інноваційних технологій на відтворювальний процес. При чому теоретичне осмислення цих питань необхідне як для з'ясування направленості інноваційної діяльності, так і для регулювання її функціонування, зміцнення органічної єдності. Важливо, щоб вирішення даних питань було в руслі концептуальних розробок, які визначають зміст та направленість сучасних економічних досліджень. Нині вже розгляд проблем науково-технічної діяльності неможливий без основних напрямків нової концепції наукової та промислово-інноваційної політики з виходом на європейський ринок. Не вдаючись у дискусію з окремих аспектів даної концепції, відзначимо основні положення, які, на наш погляд, можна звести до таких моментів:

- нова концепція – це система положень, яка передбачає уточнення, конкретизацію та подальший розвиток інноваційної політики держави з метою переходу до нової якості регулювання науково-технічного потенціалу;
- досягнення нової якості науково-технічного потенціалу передбачає перетворення технічної сторони суспільного відтворення, удосконалення системи економічних відносин (у тому числі техніко-економічних та організаційно-економічних);
- вирішення цього завдання, обумовленого посиленням динамізму соціальних та економічних процесів, базується на оптимальному поєднанні лібералізації та протекціонізму в економічній стратегії, розумній межі монополізму в інноваційній політиці;
- забезпеченні оптимального зв'язку фінансово-кредитної, промислової та науково-технологічної політики;

* Львівська національна академія мистецтв, кандидат економічних наук, доцент

- важливим фундаментом, основним важелем економічного росту є ефективна інвестиційно-інноваційна діяльність, спрямована на реалізацію стратегій економічного росту;

- визначення конкретних шляхів цієї діяльності вимагає створення дієвого економічного механізму, який би відповідав новим вимогам економічного росту;

- одним із важливих напрямків створення такого механізму є пошук нових, більш ефективних економічних (ринкових) форм, мотиваційних механізмів, які б безпосередньо впливали на інноваційний процес.

По суті, останнє положення передбачає необхідність розробки економічного механізму активізації інноваційних технологій, як однієї з підсистем створюваного нового ринкового механізму, який би зміг забезпечити сталі темпи економічного розвитку. Тому аналіз проблем, що розглядаються далі, буде ґрунтуватися в основному на сформульованих вище концептуальних засадах. Пріоритетним напрямком цієї концепції, як відзначалось, є необхідність всестороннього розвитку та структурного перетворення виробничого потенціалу суспільства, яке повинно відбуватися на нових інноваційних технологіях, оскільки лише вони можуть сприяти глибокому перетворенню національної економіки України та просування на світовий ринок.

Враховуючи цю обставину і посиляючись на стратегію економічної та соціальної політики на перспективу, яка обґрунтовує роль інноваційних технологій та переходу на ринкові засади, поставлено завдання значного прискорення науково-технічної діяльності як вирішальної умови економічного зростання. Це зумовлено тим, що посилюючи та поглиблюючи суспільний поділ праці, науково-технічний прогрес тим самим сприяє кількісному росту та глибокому якісному перетворенню суспільного виробництва, прискорює його реструктуризацію. Поряд із цим процес реструктуризації економіки суттєво впливає на характер та темпи розвитку інноваційних процесів. У той же час можливості їх не реалізуються стихійно, а виявляються опосередковано через існуючу систему економічних відносин. У даному випадку мова йде про форми і методи економічного впливу, тому дослідження взаємозв'язку діалектики інноваційних технологій, як основи технічної сторони суспільного виробництва та удосконалення техніко-організаційно та економічних відносин, становить значну увагу. На цій основі з'являється можливість повніше розкрити зміст соціально-економічних та організаційно-економічних відносин в умовах переходу на ринкові важелі, проаналізувати

нові явища, які мають важливі наслідки для подальшого економічного зростання, направленості форм та методів економічного механізму господарювання, органічного поєднання сучасних досягнень науково-технічної діяльності з управлінськими інноваціями.

Прискорення промислово-інноваційної діяльності виступає як складний та багатоплановий процес. Він передбачає, з одного боку, нагромадження науково-технічного потенціалу, розвиток наукових та технічних знань, з іншого – реалізацію досягнень науки й техніки. Тому в умовах трансформації економіки одним з важливих інструментів її ефективності повинна стати наукова та промислово-інноваційна політика, яка встановлює цілі розвитку інноваційних процесів, що відповідають сучасному стану економічного росту, визначає шляхи їх здійснення і повинна забезпечити для цього економічні умови та мотиваційні механізми.

Козюра І. В.*

ПЕРСПЕКТИВИ І ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Євроатлантична інтеграція є одним з найбільш впливових факторів щодо здійснення внутрішніх системних реформ, зміцнення демократії й громадянського суспільства, посилення місцевого самоврядування. Перемога «помаранчевої революції» дає змогу провести реальне реформування місцевого самоврядування в Україні на засадах трансформації діючої традиціоналістської моделі в класичну європейську ліберально-демократичну модель [3].

Це вимагає, як вважають провідні науковці в галузі державного управління та управлінці-практики, закладення до фундаменту нової системи організації влади на місцевому та регіональному рівнях таких принципів, як:

* Начальник відділу досліджень місцевого самоврядування Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат історичних наук

- розбудова справжньої демократичної, правової, соціальної держави України не згори, як це робилося досі, а знизу, від громадян, від територіальної громади;

- піднесення до реальної спроможності здійснення права на місцеве самоврядування територіальних громад;

- перехід до нової європейської комунальної моделі місцевого самоврядування із широким використанням статутного права;

- зміна алгоритму законодавчого забезпечення місцевого самоврядування і територіальної організації влади загалом [1, 6].

Актуальність першочергового розв'язання порушених проблем підтверджують дані експертного опитування «Виявлення пріоритетів реформування місцевого самоврядування в Україні», проведеного наприкінці 2004 р. Інститутом проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ при Президентові України. В якості експертів було залучено 180 осіб: депутатів місцевих рад та посадових осіб органів місцевого самоврядування, державних службовців, науковців, представників громадського та комерційного секторів, ЗМІ всіх регіонів України.

Пріоритетними напрямками реформування місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі, за результатами експертного опитування, виявлено:

- проведення чіткого розподілу сфер компетенцій та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування різного територіального рівня (51,6%);

- вдосконалення механізму захисту прав територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування (50,8%);

- необхідність формування дієздатних територіальних громад з достатніми матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами (48,3%);

- зміцнення конституційного статусу територіальної громади (33,4%);

- запровадження місцевого самоврядування на районному та обласному рівнях з відповідними інститутами (24,4%);

- реформування адміністративно-територіального устрою (23,7%).

Відповідаючи на запитання про прийнятність використання з метою реформування місцевого самоврядування в Україні досвіду інших країн, 42,2% експертів віддали перевагу досвіду країн Центральної та Східної Європи, який вони вважають «найбільш прийнятним», ще 32,8% загальної кількості респондентів вважають цей досвід «частково прийнятним». Це не випадково, адже напрацьований

практичний досвід реформування систем місцевого самоврядування в країнах Центральної і Східної Європи, особливо в тих із них, в яких проведення адміністративної реформи здійснювалося одночасно з підготовкою до вступу в Європейський Союз (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) й адміністративна реформа в яких була підпорядкована, з тими чи іншими обставинами, вимогам членства в ЄС, особливо корисний для України [2].

Кращий світовий досвід реформування місцевого самоврядування цінний як у плані визначення найважливіших концептуальних питань удосконалення влади на місцевому і регіональному рівнях, так і в плані практичного вирішення актуальних питань подальшого розвитку місцевого самоврядування та його державної підтримки в Україні.

У контексті курсу на набуття Україною членства в Європейському Союзі, а також вступу до Світової організації торгівлі (СОТ), що є важливою передумовою інтеграції України в євроатлантичний простір, необхідно провести дослідження щодо економічних наслідків на макро- і мікрорівні інтеграції України до політико-торгівельного режиму СОТ.

Доцільним буде вивчення впливу на розвиток місцевого самоврядування в інших країнах міжнародних торговельних угод, спрямованих на лібералізацію економіки й заохочення приватизаційних процесів у сфері громадських послуг [4].

Ніяк не применшуючи важливості й відомих переваг членства у Європейському Союзі, системі ГАТТ/СОТ, слід враховувати всі його протиріччя й недоліки, критично осмислювати положення документів європейських і світових структур, вести активний пошук ефективних моделей включення України в сучасний глобалізаційний процес.

Євроатлантична інтеграція вимагає від уряду України чіткого виконання взятих на себе зобов'язань перед міжнародними інституціями. Співробітництво з Європейською Комісією, Радою Європи, іншими європейськими та міжнародними організаціями є очевидною передумовою ефективного розвитку державного управління й місцевого самоврядування, удосконалення законодавства, наближення його до європейських норм та стандартів.

1. *Власенко О., Пухтинський М.* Спогади про майбутній розвиток демократії в Україні // Голос України. – 2004. – 28 груд. – №2812. – С. 6–7.

2. *Європейські орієнтири адміністративного реформування в Україні: Монографія / За заг. ред. В. Д. Бакуменка, В. М. Князева; Кол. авт.: В. Д. Бакуменко (кер. авт. кол.), Л. М. Гогіна, І. В. Козюра, С. О. Кравченко, Ю. Г. Кальниш, Л. Г. Штика. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 172 с.*

3. *Кампо В.* Сто днів нового Президента у сфері місцевого самоврядування // ВОЛЯ-регіон. – 2005. – №1. – С. 2.

4. Козюра І. В. Місцеве самоврядування і ризики глобалізації // Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали наук.-практ. конф. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – С. 250–251.

Бутівченко С. В.*

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Формування умов для подальшого соціально-економічного розвитку має тісний зв'язок з діяльністю системи державного управління. Державне управління є складовою частиною соціально-економічної формації, виконує важливу соціальну функцію, що знаходить прояв у конкретній формі організації діяльності суспільства з метою досягнення подальшого прогресивного розвитку країни.

Одним з важливих напрямів діяльності уряду України, структур державного управління є утвердження розвитку України на демократичних засадах, що знайшло своє втілення в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу, основними ідеями якої є подальший розвиток демократизації суспільства, зростання економіки, ефективна діяльність органів державного управління, реформування соціальної сфери, розвиток освіти, науки, культури. Вирішення соціально-економічних проблем має тісний зв'язок з діяльністю органів державного управління, які у своїй, спираючись на принципи коеволюції, мають можливість більш ефективно впроваджувати в життя прогресивні методи соціального захисту населення.

У вирішенні соціальних проблем важливе місце належить регіональним органам влади, які безпосередньо приймають рішення з цих питань і контролюють їх виконання. Ефективною формою управління, яка дозволяє орієнтувати органи виконавчої влади на виконання головних завдань у сфері соціально-економічного розвитку у регіонах, є запровадження комплексних цільових програм.

Контроль, цілісність та системність програмно-цільового управління у значній мірі дозволяє забезпечити виконання поставлених

* Провідний науковий співробітник Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президенті України, кандидат педагогічних наук

завдань, що в умовах існуючої глобалізації має велике значення, так як обмежує в діях ті стратегічні методи управління міжнародних корпорацій, які здатні завдати шкоди національним інтересам України. Вирішення соціально-економічних проблем у сучасних умовах можливе тільки при комплексному підході, при тісній взаємодії економіки з професійною освітою. Як свідчить світова практика, щоб досягти якісно нового результату в соціально-економічній, науковій, освітянській сферах, потрібно мати чіткі стратегічні завдання, які охоплювали б економіку та соціальні системи.

Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається прогресуючим зростанням значущості високих інформаційних технологій, ролі інтелектуального капіталу, утвердженням пріоритетних засад сталого розвитку. За цих умов оптимізація державного управління повинна бути спрямована на забезпечення фінансування новітніх технологій, на реалізацію соціальних програм та інше.

У сучасний трансформаційний період розвитку України вирішення соціальних програм залежить від розвитку соціальних інститутів, стратегічного планування, проведення науково-технічної експертизи відносно перспектив розвитку економічної сфери, міжгалузевої координації дій центральних і місцевих органів управління, прийняття державно-управлінських рішень для вирішення проблемних ситуацій. За цих умов великого значення набуває координація дій центральних органів влади з регіональними, співробітництво з органами місцевого самоврядування. Розвиток регіонів залежить від багатьох факторів, зокрема від стратегічного планування. Як показав історичний вітчизняний та зарубіжний досвід, стратегічне планування відіграло значну роль у забезпеченні галузей виробництва необхідною кількістю спеціалістів, у зміцненні соціально-економічної бази. Головною рисою сучасної регіональної політики західних країн є децентралізація прийняття управлінських рішень. Центральні органи державної влади вирішують тільки ті питання, які не можуть вирішити регіональні органи влади. Так, у Фінляндії кожна провінція є спільним регіональним органом семи різних міністерств. Регіональні ради відповідають за розвиток муніципального управління. Вони діють як органи регіонального розвитку у справах національної регіональної політики. Місцеві органи врядування насамперед відповідають за державні послуги: освіту, соціальний добробут, охорону здоров'я та утримання технічної інфраструктури [1, 37].

Успішне виконання всього комплексу завдань економічної та соціальної стратегії в Україні значною мірою залежить від прийняття та реалізації управлінських рішень в регіонах. Як зазначають німецькі фахівці, зміцнення місцевого самоврядування вимагає зміцнення та конкретизації суспільних умов – від тлумачення поняття «самоврядування» до розподілу компетентності з регіональними структурами управління та утворення фінансових і організаційних передумов ефективного муніципального управління [2, 152].

Структурна політика в системі управління соціальними системами характеризується формуванням загальнодержавних, міжгалузевих, внутрігалузевих пропорцій. Особливість сучасного стану структурної політики характеризується великою питомою вагою завдань, які мають вирішуватись на центральному та регіональному рівні управління соціальними системами і вимагає координаційних дій щодо прийняття державно-управлінських рішень. У сучасних умовах, щоб досягти бажаного результату, структурна політика в управлінні соціальними системами повинна реалізуватись на засадах колегіальності, демократизму, відкритості, при активній співпраці з органами місцевого самоврядування.

1. Проміжний рівень управління в європейських державах: складність проти демократії // За ред. Т. Ларсона, К. Нодмена, Ф. Петтівілля. – К.: К.І.С., 2003. – 346 с.

2. Verwaltung in der Transformation. Tagung vom 28. bis 31. Januar 1996 in Berlin, vom Bundesministerium des Innern (BMI) und Bildungsdienst, Sozialwerk und Akademie des Deutschen Beamtenbundes (BISOWE).

Медвідь З. В.*

ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Метою написання даної статті є необхідність і актуальність дослідження процесу формування принципів соціальної держави, фінансових інструментів їх реалізації в Україні та розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму фінансування соціальних виплат.

Концептуальні засади повинні обов'язково передбачати наявність принципів реалізації завдань соціальної держави. Мова йде

* Молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

про формування механізму, в якому, по-перше, буде використовуватись весь комплекс форм, методів, засобів для вирішення як економічних, так і соціальних питань, по-друге, будуть визначені етапи наближення до європейських стандартів, а по-третє, застосовуватиметься вітчизняний досвід і досвід країн, які досягли значних результатів на шляху побудови правової демократичної соціальної держави та соціально орієнтованого ринкового господарства.

Досвід багатьох європейських держав, які за конституцією є соціальними, показує те, що вони будують свою соціально-економічну політику спираючись на такі принципи:

- принцип економічної свободи людини і визнання права підприємців та їх об'єднань на тарифну економію та базу соціального партнерства;

- принцип довіри до регулюючої ролі ринку через попит, пропозицію, ціноутворення, конкуренцію, і, одночасно, на принцип відповідальності держави за гру ринкових сил і створення умов для впорядкування процесу економічного та соціального життя, спрямованого на забезпечення благополуччя своїх громадян;

- принцип соціальної справедливості і солідарності суспільства, в тому числі шляхом податкового перерозподілу доходів від багатих до бідних і залучення працездатних у трудовий процес та забезпечення соціальної відповідальності працездатних за ще чи вже непрацюючих громадян;

- принцип участі працюючих в управлінні виробництвом, в суспільному та державному житті, розвиваючи при цьому різні форми економічної демократії.

Варто зазначити, що на практиці в умовах перебудови всіх сфер суспільного життя та переходу до ринкових форм господарювання, ефективними і дієвими можуть бути лише чітко сплановані заходи щодо реалізації принципів соціальної держави. Ними можна вважати виважені механізми економічно обґрунтованої соціальної політики. В Україні за останні 12 років можна простежити зміни, які відбулися щодо вибору і використання різних інструментів державної соціальної політики [5].

Після здобуття Україною незалежності було надзвичайно поширеним використання в системі соціальних відносин такого інструменту, як фінансові трансферти – тобто, надання грошової допомоги окремим соціальним групам, конкретним особам та іншим прошаркам населення за визначеними критеріями, що мало на меті поліпшення їх матеріального становища. Перелік отримувачів допо-

моги був досить великим. Зокрема, тільки для сімей з дітьми передбачалося 11 видів грошової допомоги [1].

Інший інструмент соціальної політики реалізується через оподаткування доходів населення. За рахунок податкових надходжень підвищуються доходи держави та формуються спеціальні соціальні фонди. Однак у свій час важливим аспектом застосування цього інструменту в Україні було введення податкових пільг. Прикладом податкових пільг можна назвати оподаткування прибутку підприємств інвалідів. Зменшення суми податків теоретично можна було б застосовувати для сімей, на утриманні яких перебувають тяжко хворі або інваліди, котрі потребують постійного догляду і при відсутності останнього потрапляють під опіку держави; для молодого подружжя при народженні дитини; для прийомних сімей; для безробітних, які починають власний бізнес; для підприємців, які створюють нові робочі місця. Можливе також запозичення досвіду інших країн, де замість грошової допомоги на виховання дитини можна обрати збільшення суми неоподаткованого доходу сім'ї.

Однак, часто більш ефективним виявляється надання не фінансової, а безготівкової або близької до готівки допомоги. Прикладами такої допомоги в Україні є житлові субсидії, часткове субсидювання вартості товарів і послуг для окремих категорій населення. Наприклад, безкоштовний проїзд, як безготівкову допомогу, доцільніше було б замінити, залежно від категорії користувачів, або місячними проїзними талонами, або талонами на певну кількість поїздок, або грошовою компенсацією. У випадку, коли рішення про користування пільгою покладене на особу, часто виникає спокуса зловживання послугою або користування нею тоді, коли в цьому нема потреби. З іншого боку, що особливо важливо для найбільш нужденних, а також усіх тих, хто дуже рідко або ніколи не користується цією пільгою (наприклад, у сільській місцевості значна частина населення дуже рідко користується громадським транспортом), з'являється можливість перерозподілу коштів для забезпечення нагальних потреб. Забезпечена чи субсидована державою служба догляду за дітьми є добрим прикладом громадської соціальної інвестиції, котра, як вважається, дає кращий ефект, ніж просто фінансові трансферти, бо часто поєднується з бажаною продуктивною поведінкою, скажімо роботою.

В останні роки багато країн приділяли особливу увагу заміні соціальних фінансових трансфертів на пряме чи непряме надання соціальних послуг. Україна також законодавчо закріпила пріоритет-

ність соціальних послуг [2]. Установами соціальної сфери в Україні передбачено їх певний перелік: послуги з перекваліфікації та навчання безробітних у відділеннях державної служби зайнятості; послуги по догляді за самотніми непрацездатними громадянами похилого віку, що надаються територіальними центрами та відділеннями соціальної допомоги; послуги, що надаються молоді центрами соціальних служб для молоді.

Отже, перша половина 90-х років характеризувалася переважно застосуванням інструментів, які спиралися на фінансові ресурси та владні повноваження, а саме: фінансові трансферти (у 1995 р. близько 80% сімей отримували соціальні виплати, грошові допомоги чи компенсації з бюджетів усіх рівнів, спеціальних соціальних фондів та за рахунок коштів підприємств, організацій та установ); не фінансова, а безготівкова або близька до готівкової допомога у вигляді часткового субсидювання вартості товарів та послуг (у 1995 р. кожний третій громадянин України мав право на безкоштовний проїзд у міському транспорті, 3,6 мільйона громадян оплачували лише частину витрат на утримання житла, 6,1 мільйона – за електроенергію, 6,3 мільйона – за газ і 1,5 мільйона – за користування телефоном).

Існувало ще кілька десятків різноманітних пільг, зокрема: пільгове оподаткування доходів громадян, безкоштовний проїзд різними видами транспорту (залізничним, автомобільним, водним, повітряним), безкоштовне або пільгове забезпечення автомобілем. Крім того, для забезпечення достатнього рівня видатків на соціальну сферу необхідно було мати значні кошти, а їх, у свою чергу, забезпечували за рахунок оподаткування прибутків та фондів оплати праці підприємств, організацій та установ.

Ситуація, яка склалася на той час в соціальній сфері України, характеризувалася існуванням заборгованості як із виплати заробітної плати, так і з соціальних виплат. Наприклад, для того, щоб за існуючих умов бюджетного фінансування виконати зобов'язання держави щодо забезпечення інвалідів, які стояли на черзі, автомобілями на пільгових умовах, необхідно було близько 100 років [4]. Усе це свідчило про неможливість надалі забезпечувати за рахунок наявних фінансових ресурсів бюджету України такий високий рівень державних соціальних гарантій [3].

З другої половини 90-х рр. можна відзначити певне зменшення використання знарядь, що спиралися на фінансові ресурси. Більше уваги приділялося інструментам, які спиралися на владні повнова-

ження та централізм. У 1995 р. відбувся перехід від загальних державних субсидій на утримання комунальної сфери до надання житлових субсидій лише для малозабезпечених верств населення. Таким чином, поступово розпочався перехід до адресних принципів надання допомоги, збільшення обсягів надання прямих послуг для окремих груп населення територіальними центрами обслуговування пенсіонерів та для самотніх груп непрацевдатних громадян відділеннями соціальної допомоги, центрами соціальних служб для молоді.

Завдяки тому, що почався перехід до допомоги за адресним принципом, фінансові трансферти, як інструмент державної соціальної політики, почали застосовуватись обачливіше. Оскільки ж, цей інструмент безумовно необхідний, він потребує детального розгляду, виявлення позитивних та негативних моментів його функціонування в Україні та формування практичних рекомендацій для можливості ефективної реалізації завдань соціальної політики через державну фінансову систему, оскільки дієвість останньої є підґрунтям для формування в Україні соціальної держави. При цьому важливо пам'ятати про необхідність паралельного використання й інших згаданих інструментів соціальної політики.

1. Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. (зі змінами і доповненнями внесеними згідно із законами від 23.12.1993 р. №3779-12; від 25.03.1999 р. №563-XIV (563-14)) // rada.kiev.ua.

2. Про соціальні послуги: Закон України від 19.05.2003 р. №966-IV // rada.kiev.ua.

3. Про стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 р. №637/2001 // rada.kiev.ua.

4. Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України / Під ред. проф. Р. Клапгама. – П.: Представництво фонду ім. Конрада Аденауера в Україні, Інститут реформ, 2003. – 120 с.

5. Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 668 с.

Кравченко Н. О.*

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Туризм і глобалізація – суспільні явища, що набувають все зростаючого значення у сучасному світі, знаходяться в стані постійної

* Аспірантка Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України

взаємодії, а також активно впливають на соціум, економіку та природу. Хоча туризм має глибше історичне коріння, ніж глобалізація, розвиток як першого (що останнім часом набув колосальних масштабів), так і останньої став результатом нового рівня розвитку продуктивних сил, на який вони вийшли завдяки досягненням науково-технічного прогресу, та був обумовлений низкою факторів: бурхливим розвитком транспортних засобів та засобів комунікації, міжнародним поділом праці, інтернаціоналізацією фінансів та появою «електронних грошей», впровадженням нових технологій у всі сфери людської діяльності, загостренням конкурентної боротьби тощо.

Окрім того, туризм є одним з факторів глобалізації. Подорожуючи і спілкуючись з різними людьми, туристи збагачуються культурно і духовно, вчаться поважати людей різних рас, етносів та релігій, тим самим сприяючи зміцненню миру та співдружності. З іншого боку, процеси інтернаціоналізації, що торкаються усіх сфер суспільного життя, вплинули й на туристичну сферу. Дедалі більша кількість туристичних компаній не обмежується державними кордонами, але й встановлює міжнародні контакти, об'єднується в асоціації, засновує дочірні компанії та філії в інших країнах, вишукує нові способи для налагодження глобальної взаємодії. Це можливо завдяки умовам ринкової економіки, вільної торгівлі та підприємництва, в яких розвиваються туристичні галузі більшості країн світу. Відтак, індустрія туризму виходить за рамки національних господарств і набуває рис глобальної галузі світової економіки.

Транснаціональні компанії індустрії туризму відіграють важливу роль у глобалізаційних процесах галузі. Найвідоміші з них – готельні мережі «Холідей інн», «Бест вестерн», «Маріот», «Хілтон», «Хайят». Характерною рисою сучасних ТНК стала значна диверсифікація видів діяльності і вихід за межі сектора ринку, який вона займала. Так, компанія «Аккор», яка спеціалізувалась на готельному бізнесі, поєднала останній з туроператорським, ресторанним та гральним бізнесом, туроператор «Томпсон Організейшн» – з готелями та транспортом, авіакомпанія «Люфтганза» – з туроператорською діяльністю. Користування послугами таких компаній означає гарантовану їх якість та високий стандарт. В умовах конкурентної боротьби, що набуває глобального характеру, дуже поширеними стали процеси поєднання фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, людських та інших ресурсів окремих компаній та об'єднання їх у асоціації, кооперативи, консорціуми, метою яких є підвищення конкурентоспроможності та збільшення ефективності функціонуван-

ня, зменшення витрат та фінансових ризиків, прискорення просування пропонованих послуг та товарів до споживача тощо.

Процеси глобалізації торкнулися не лише туристичних компаній, ними охоплені і самі споживачі туристичних послуг: туризм став популярним у всьому світі видом відпочинку, що охопив усі верстви населення, розширюється географія туризму, збільшуються туристичні потоки, зростають відстані подорожей.

Але попри свої переваги, глобалізаційні процеси в туризмі мають свої, почасти вагомі, недоліки та призводять до складних проблем. Такою є один з наслідків глобалізації – гомогенізація, що полягає у поширенні масової культури, стандартизації способу життя, культивуванні стереотипів суспільства споживання. Ці процеси завдають непоправної шкоди національним культурам і традиціям, а також ставлять під загрозу і сам туризм, з приводу чого американський письменник Пол Боулз зауважив: «Через сто років не буде сенсу в туризмі, оскільки світ дедалі більше однаковіє». Окрім культурних стереотипів, масові туристичні потоки сприяють поширенню і більш загрозливих суспільних явищ: наркоманії, алкоголізму, проституції, злочинності. Збільшення мобільності суспільства призводить до швидкого поширення епідемій: СНІДу, атипової пневмонії та інших. Актуальною стає боротьба з хворобами, яких цивілізований світ, здавалося, позбавився: чумою, холерою, туберкульозом, проказою.

Завжди існує небезпека культурного конфлікту між туристами та місцевим населенням. Різниця у культурі, мові, звичаях, релігії, існуючих системах цінностей представників різних країн може вилитись у неприйняття або навіть ворожість з боку корінних жителів. Окрім того, загострюються конфлікт між поколіннями в середині самих місцевих громад, оскільки молодь більш сприйнятлива до привабливого вільного життя туристів, іноземної моди, культури. Природне прагнення молодих звільнитися з-під опіки старшого покоління посилюється незадоволенням життям своєї громади, бажанням бути прогресивним, звільненням від консервативних звичаїв. Це зустрічає опір з боку старших людей і може перерости в неприязнь до носіїв нового типу поведінки – туристів.

Іноді такий опір приймає загрозливі форми, небезпечні для життя туристів. Так, спрямовані проти туристів терористичні акти в Туреччині, Єгипті та інших мусульманських країнах, своїм підґрунтям мали саме релігійно-культурну ворожнечу. Іноді вони можуть мати економічну основу (оскільки туристи користуються благами, доступ до яких

для місцевого населення може бути обмеженим) або політичне забарвлення і бути засобом тиску на уряди країн, для яких в'їзний туризм є суттєвою статтею національного доходу.

Негативні наслідки масштабного виходу туристичної діяльності за межі національних кордонів є такими не лише для місцевих громад, але й для самих туристів. Можливі загрози, небезпечні для життя і здоров'я туристів змушують їх утримуватися від закордонних подорожей, чи, принаймні, уникати окремих країн. Проте, події останніх років, що трапляються в різних куточках світу, довели, що безпечних регіонів у світі практично не існує. Це неминуче відобразилось на обсягах та напрямках туристичних потоків, а відтак на економічних результатах роботи туристичних компаній, які докладають максимум зусиль і приймають ряд заходів для збереження своїх позицій на світових туристичних ринках.

Таким чином, розвиток туристичної діяльності в контексті глобалізаційних процесів характеризується складністю і неоднозначністю, і у перспективі пов'язується з розбудовою, основою на принципах безпеки подорожуючих, збереження екологічного балансу, врахування реакції місцевого населення на розвиток в'їзного туризму, збереження культурних традицій і звичаїв приймаючої країни, підтримки соціальної і психологічної рівноваги між туристами та місцевими громадами.

Швець П. А.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ

Важливою особливістю розвитку сучасної економіки є зростаюче посилення глобалізації, яке полягає у залученні все більшої кількості суб'єктів (регіонів) у міжнародний обмін продукцією і послугами. Ринок як всемогутня світова сила керує основними суб'єктами міжнародних ринкових відносин, які приймають рішення стосовно основної частини світового виробництва і торгівлі.

У даному випадку глобалізація соціально-економічних процесів розуміється, як тенденція всезростаючої взаємоінтеграції територіаль-

* Молодший науковий співробітник Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України

них (на рівні країн, наднаціональних регіонів тощо) виробничо-економічних систем у єдиний світовий відтворювально-господарський та ринково-інформаційний простір. Глобалізація розвитку супроводжується відповідною цьому процесові координацією фінансово-економічних, соціально-економічних, соціально-політичних, військово-політичних та інших заходів на національному й міждержавному рівнях.

Отже, глобалізація є закономірним розвитком сучасної економіки. Глобалізація характеризується розширенням ринкового господарства вільно конкуруючих компаній, а регіони формують союзи національних господарських комплексів (наприклад, Європейський союз). Закономірність глобалізації сучасної економіки відображає реальну дійсність розвитку економічних відносин. Разом з тим, ці процеси супроводжуються значними негативними наслідками для цивілізації в цілому та окремих держав і регіонів. Глобалізація виступає як могутня сила, що породжує надзвичайно гострі проблеми, які необхідно враховувати при розміщенні продуктивних сил і розвитку економіки України та її регіонів.

Україна має певні конкурентні переваги у світогосподарській системі і тому може брати активну участь у глобальних економічних процесах. Це стосується, зокрема, її унікального у світі природно-ресурсного потенціалу, особливо рудних (залізо- та марганцеворудних) ресурсів, які можуть відіграти важливу роль у розвитку світової економіки як її природна база. Природні передумови України суттєво доповнюються існуючим виробничим, людським та науково-технічним потенціалом.

В Україні склалися унікальні у світі виробничі комплекси, насамперед: металургійний, машинобудівний та хімічний. Поеднання на незначній відстані (150–300 км) комплексу енергетичних, рудних, нерудних та інших природних ресурсів створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку металурго-машинобудівного і хімічного комплексів світового значення. Їх функціонування забезпечується сучасною достатньо розвинутою виробничою, соціальною та рекреаційною інфраструктурою, мережею науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, середніх та вищих навчальних закладів по підготовці кваліфікованих спеціалістів тощо.

Міжнародне економічне і соціальне значення має особливий рекреаційний комплекс у складі Азово-Чорноморського, Карпатського та Поліського підкомплексів. Рідкісні бальнеологічні природні ресурси можуть стати базою розвитку загальноєвропейського ту-

ристично-рекреаційного господарського комплексу. Окремі під-комплекси можна доповнювати господарськими галузевими комплексами виробництв світового значення.

Великий регіон України – Лісостепова і Степова зони – мають унікальні світового значення агрокліматичні передумови та земельні ресурси агропромислового комплексу. Тут можуть вироблятися продукти харчування, які забезпечуватимуть продовольством населення багатьох країн.

Значна роль України у світогосподарських стосунках і як транзитної держави – на її території зосереджений значний транспортний потенціал загальноєвропейського і світового значення. Це стосується нафто-, газо- і продуктопроводів, ліній електропередач, які зв'язують Україну з іншими державами, морського і річкового транспорту, транзитних залізничних шляхів та будівництва автомобільних коридорів, що простягнуться з Європи в Азію.

Існуючий гео економічний потенціал може забезпечити Україні належне місце у світовому господарському комплексі, стати базою для розробки перспективних планів розвитку і розміщення її продуктивних сил.

Важливо своєчасно і сповна скористатися цим, щоб не втратити нинішні конкурентні переваги. Зробити це дуже непросто навіть з допомогою вільного ринку. Тому пошук можливостей забезпечити вигоду від глобалізації, перетворити глобальну ринкову силу в продуктивну для національної економіки, комплексно використовуючи комбінацію глобалізації з регіональною самодостатністю і забезпеченням національних інтересів, – це надзвичайної складності теоретичне та практичне завдання для розвитку і розміщення продуктивних сил.

Про велику складність розвитку національної економіки в умовах дії закономірності глобалізації свідчить світовий досвід, який має повчальне значення для України при виробленні власної політики світогосподарських стосунків. Найбільш узагальнено можна сказати, що складний і суперечливий розвиток світового співтовариства характеризується періодичним загостренням кризових соціальних та економічних процесів, відсутністю ефективних і надійних механізмів їх вирішення, а тим більше запобігання.

Виходячи з практичної національної доцільності, а також різноманітних інтересів суб'єктів світового господарства і економічних сил, що визначають курс та особливості функціонування окремих держав і їх блоків, Україна в гео економічному і геополітичному відношенні по-

винна керуватися концепцією розвитку і розміщення продуктивних сил з урахуванням дії глобальних ринкових сил, перетворенням їх у продуктивні сили у власних інтересах. У зв'язку з цим потрібно визначити стратегію партнерства в різних галузях економіки, політики та соціальної сфери з суб'єктами світогосподарських відносин.

Ефективність міжнародного економічного співробітництва України значною мірою залежить від своєчасного визначення місця і ролі конкретних господарських комплексів у світовій технологічній революції. Це обумовлене тим, що саме вона визначатиме структуру і напрями розвитку світової економіки у перспективі.

Артем'єва І. О.*

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

За сучасних умов глобального розвитку перспективи національної держави в загальній глобальній конкурентній боротьбі вирішальною мірою визначаються характером комерційної діяльності вітчизняних корпорацій. Говорячи про перспективи розвитку українських корпорацій, слід зробити висновок про те, що в даний час їх діяльність є одним з найважливіших аспектів розвитку України і формування державної політики. Немає сумніву в тому, що цілеспрямований розвиток крупних корпорацій дозволить забезпечити стабільність, безпеку, зокрема глобальну, регіональну і економічну.

Слід відзначити, що в умовах глобалізації зовнішнє середовище фірми стало значно складнішим, динамічнішим і менш передбачуваним, висока турбулентність оточення перетворилася на постійно діючий і критично важливий чинник. Взаємодія науково-технічного прогресу і глобалізації приводить до серйозних змін в організаційно-управлінських системах, трансформуючи не тільки ринкові механізми, але і всю просторову та тимчасову систему координат господарювання. Моделювання глобальної діяльності крупних компаній (включаючи роботу зовнішніх ринків) характеризують такі базові

* Здобувач відділу міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

умови розрахунків: нелінійність зміни економічних систем, багатофакторність, різномірність, багатосистемність [1, 65]. В таких умовах для забезпечення конкурентоспроможності, прибутковості, стійкості та ефективності українським корпораціям необхідно розробляти та упроваджувати принципово нові й ефективніші технології і методики управління бізнесом.

Управлінню діяльністю українських корпорацій властиві всі недоліки, що є характерними для корпорацій країн з транзитивною економікою [2]:

1. Дуже висока складність існуючих управлінських технологій, які вимагають від власників, генеральних директорів і топ-менеджерів такого рівня знань і практичних навичок, які не можуть бути одержані в українських умовах, унаслідок чого більшість українських компаній є досить слабо і неефективно керованими, що призводить до серйозних помилок в управлінні бізнесом.

2. Надмірний об'єм рутинної праці, що виконується менеджерами і ключовими фахівцями в компанії. Це стосується як слабкого використання комп'ютерних технологій для реалізації рутинної праці, так і низької ефективності системи делегування повноважень.

3. Відсутність одноманітності управлінських технологій у компанії. В результаті кожен рівень управління і кожен функціональний підрозділ має свою власну мову, наочну сферу, управлінські технології, методики і т.д., які дуже погано інтегруються з відповідними параметрами інших підрозділів, що не дозволяє створити єдиний ефективно працюючий механізм бізнесу і приводить до значних втрат часу, сил, енергії, а також до фінансових втрат (як прямих витрат, так і недоотриманої вигоди).

4. Величезна прірва між фінансовими і операційними менеджерами – фінансові менеджери погано розуміють, як потрібно ставити завдання операційним менеджерам для досягнення максимальних фінансових результатів, а операційні менеджери не вміють оцінювати фінансові наслідки схвалюваних ними операційних рішень, що приводить до крайньої неефективного управління активами компанії і до низької фінансової ефективності бізнесу.

5. Практична відсутність в українських компаніях служб інформаційних технологій, які систематично займалися б побудовою, розвитком і оптимізацією сучасної інформаційної інфраструктури, що відповідає вимогам до інформаційного забезпечення. В більшості компаній налагоджено в основному комп'ютерне, а не інформацій-

не забезпечення, що приводить до негативних результатів, перш за все фінансових.

6. Інформаційна роз'єднаність різних елементів компанії, тобто відсутність єдиного інформаційного простору, необхідного для ефективного управління бізнесом і максимізації його вартості.

Отже, найважливішими завданнями нової системи управлінських технологій є такі:

1. Спрощення управлінських технологій до рівня, доступного для розуміння і ефективного використання переважною більшістю власників, керівників, менеджерів і фахівців українських компаній з урахуванням їх реального рівня знань, навичок і тимчасових резервів.

2. Створення одноманітних управлінських технологій і моделей, прийнятних для всіх рівнів управління і елементів компанії: функціональних підрозділів, проектів, процесів, одиниць бізнесу.

3. Побудова максимально простої і, разом з тим, досить повної структурованої й інтегрованої системи цільових нормативів ефективності, необхідних для ухвалення і реалізації оптимальних управлінських і операційних рішень.

4. Зниження частки рутинної праці і, отже, підвищення частки інтелектуальної праці, яка створює набагато більшу вартість.

5. Забезпечення оптимального і ефективного з погляду досягнення основоположної мети бізнесу делегування повноважень.

6. Розробка і впровадження одноманітних управлінських технологій і єдиної системи ключових показників та єдиної корпоративної культури, орієнтованої на максимально ефективне досягнення основоположної мети бізнесу.

7. Встановлення чітких, міцних і обґрунтованих взаємозв'язків між фінансовими та нефінансовими показниками діяльності бізнесу.

8. Побудова максимально простого і ефективного єдиного інформаційного простору на основі єдиних управлінських технологій та інтегрованої системи ключових інформаційних показників бізнесу.

1. *Иванова Г. Ю., Приходько В. И.* Теория организации. – СПб.: Питер, 2004. – 269 с.

2. *Черемних О.* Как нам обустроить компанию: корпоративная инфраструктура управления // Менеджмент сегодня.– 2001.– №6.

Остропольська Є. В.*

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ПРИЙНЯТТЯ ІННОВАЦІЙНИХ РІШЕНЬ У СУЧАСНИХ СОЦІОІНЖЕНЕРНИХ СИСТЕМАХ

Темпи науково-технічного розвитку будь-якого виробництва залежать від того, наскільки виробнича система готова до сприйняття того чи іншого нововведення. Сприйняття нововведення може мати форму визнання нововведення, коли виробнича система зацікавлена і підготовлена до його впровадження, чи заперечення нововведення, коли воно суперечить інтересам підприємства, чи коли виробнича система не готова до його впровадження. Таким чином, дуже важливим представляється питання визначення підходу до оцінки ступеня готовності виробничої системи до нововведень. Чим вище ступінь визнання нововведення, тим вище темпи його поширення і впровадження. Непідготовленість суб'єкта господарювання до впровадження нововведення чи незацікавленість у цьому приводять до збільшення інноваційного циклу і є причиною «заморожування» проектів і програм розвитку.

Сприйняття нововведень визначається параметрами виробничої системи і нововведення. Оскільки виробнича система є соціо-технічною, то для визначення впливу системних характеристик на сприйнятливість до нововведень, доцільне формування адекватної їй системи, що складається із загальносистемних факторів сприйнятливості: технологічної системи, підприємства і персоналу.

На поліпшення якості виробничої системи в результаті нововведення можна розраховувати тільки в тому випадку, якщо наявне його визнання виробничою системою в цілому. Тому однієї з найважливіших задач управління науково-технічним розвитком є створення умов, що забезпечують визнання нововведення найбільшою кількістю складових (параметрів) виробничої системи.

Опір персоналу нововведенням багатьма авторами розглядається як результат егоїстичної поведінки. Але егоїстичність поведінки є не причиною, а наслідком недостатньої орієнтованості технічного

* Аспірант Харківської економічної академії

розвитку на соціальні інтереси і посилення трудової мотивації. Цей висновок із всією очевидністю підтверджується результатами виробничих експериментів.

Технічний розвиток повинен ставити перед собою економічні і соціальні цілі рівноцінної значимості, якщо не вдається віддати пріоритет соціальним цілям. Звичайно, пріоритет віддається економічним цілям на шкоду соціальним. Така спрямованість приводить до підвищення складності праці і неповноцінному використанню техніки, внаслідок зниження працездатності і низького рівня мотивації праці. Таким чином, технічний розвиток, що не має соціальної спрямованості, породжує відторгнення нововведення. Виникає проблема пошуку напрямків технічного розвитку, що поєднують економічні і соціальні цілі. Таке поєднання може бути досягнене стратегією розвитку і має на меті полегшення й інтелектуалізацію праці.

Викладені вище результати досліджень мотиваційного комплексу виробничих підрозділів дозволяють запропонувати мотиваційну модель поширення інновацій, засновану на особливостях людського сприйняття нового. Зовнішній мотив діяльності один - продуктивна праця, виробництво матеріальних благ з метою задоволення суспільних і особистих потреб. Однак, за більш прозорою та декларованою працівниками зовнішньою мотивацією праці, лежить глибинна (дійсна) мотивація, що відбиває внутрішні потреби індивіда. Автор вважає, що саме внутрішня мотивація праці впливає на ступінь сприйняття/заперечення інновації.

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне розглянути фактори, що впливають на ухвалення рішення у сфері сприйняття нововведень (див. табл. 1).

Таблиця 1. **Фактори, що впливають на ухвалення мотивованого рішення про нововведення**

<i>Фактори, що впливають на ухвалення мотивованого рішення</i>	
<i>Сприйняття</i>	<i>Заперечення</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення (збереження) доходів. 2. Задоволеність процесами і результатами праці. 3. Більш раціональна організація праці. 4. Професійний попит. 5. Професійна гордість. 6. Статус в організації. 7. Творчий елемент у роботі. 8. Можливість самореалізації. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення доходів. 2. Значне спрощення елементів праці. 3. Зростання монотонності праці. 4. Невідповідність кваліфікації новим вимогам. 5. Зниження статусу в організації. 6. Утрата робочого місця.

Наведені фактори свідчать про те, що нововведення одержує підтримку в тому випадку, коли воно веде до посилення позитивних внутрішніх і зовнішніх мотивів до праці й ослаблення негативних мотивів.

Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасних умовах господарювання неможливо відокремити інноваційний процес від процесу соціального перетворення виробничих структур. Економіка країни знаходиться в тому стані, коли людський фактор відіграє визначальну роль. Недостатня зацікавленість усіх членів колективу на місцях в організаційному розвитку виробництв є істотною перешкодою до проведення структурної трансформації економіки, технічного і технологічного переозброєння, відновлення виробництва. Це, в цілому, знижує темпи й ефективність ринкових перетворень в Україні. Необхідно шукати нові шляхи і методологічні підходи щодо питання розвитку інноваційної діяльності в Україні, розвитку малих інноваційних фірм, здатних з'єднати в собі і високий науково-технічний потенціал, і задоволення соціальних потреб суспільства.

*Ус І. В. **

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В РАМКАХ СОТ

Кожний етап розвитку суспільства в історичному контексті несе в собі основоположні ідеї, через призму яких слід дивитись на нього. Сучасний етап можна впевнено називати епохою глобалізму. На економічній мапі суспільства майже не залишилося повністю закритих країн. Зовнішнім виявом процесів глобалізації є створення великої кількості транснаціональних корпорацій та Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), яка в 1995 р. перетворилася на Світову організацію торгівлі (СОТ). Головна мета СОТ полягає у збільшенні товарообігу в цілому світі, руйнуванні бар'єрів на шляху торгівлі між країнами та її лібералізація.

Після здобуття незалежності, перед Україною постало питання щодо вибору свого власного шляху розвитку. Не зважаючи на досить тісні економічні зв'язки з Росією та іншими пострадянськими

* Аспірант Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

країнами, був обраний шлях на інтеграцію в світову економіку в цілому, та, зокрема, приєднання до СОТ. Звісна річ, вступ до організації, нормами і правилами якої регулюється приблизно 97% від загального обсягу світової торгівлі товарами та послугами, вимагає виконання певних вимог. До цих вимог належать також певні поступки з боку України щодо економічних пріоритетів.

З моменту створення СОТ та підписання комплексу угод і домовленостей у рамках Уругвайського раунду система ГАТТ/СОТ виступає у вигляді торговельно-економічної ООН, де угоди – це правова основа, а СОТ – інституційний механізм забезпечення дії цієї системи. Основні засади діяльності СОТ полягають у сприянні поширенню лібералізації торгівлі та ґрунтуються на загально визнаних принципах та правилах, таких як сприяння в торгівлі, використання тарифів, що захищають національний ринок, прогресивне зниження митних тарифів протягом періодичних раундів, взаємне надання торговельно-політичних поступок, вирішення торговельних спорів шляхом консультацій та переговорів.

Сторонами, що підписали угоду про заснування Світової організації торгівлі, визначено, що головною умовою набуття членства у СОТ є відповідність національного законодавства базовим стандартам і нормам, що містяться в угодах системи ГАТТ/СОТ, метою яких є забезпечення кожному її члену безпечного і передбачуваного міжнародного торговельного середовища та продовження лібералізації торгівлі, сприяння економічному зростанню і розвитку. При цьому правова система ГАТТ/СОТ є балансом між правами, вигодами членства та зобов'язаннями, а СОТ виконує роль міжнародного форуму для торгових переговорів, врегулювання торговельних суперечок (торговельного «суду»), постійно діючого інституту моніторингу національної торговельної політики країн-членів. Отже, СОТ є однією з наймолодших, проте найвпливовішою всесвітньою організацією – 148 країн-членів та 95–97% від обсягів світової торгівлі є тому найкращим підтвердженням.

Питання приєднання України до СОТ зараз не сходить зі шпальт газет та екранів телевізорів. Сотні провідних науковців та аналітиків висловлюються щодо нього. Проте, єдиної точки зору поки що немає. Не дивлячись на те, що СОТ – це економічна організація, вона є досить заполітизованою. Тобто політичні фактори іноді відіграють значно суттєвішу роль при приєднанні країн до СОТ, ніж їх економічні показники.

Одним з головних аргументів противників приєднання України до СОТ є те, що нашу країну проковтнуть транснаціональні корпорації. Не останню роль у наявності такої хибної думки відіграє той факт, що згідно соціологічного опитування лише 16,7% респондентів добре поінформовані про наміри вступу до СОТ. Спробую розвіяти таке судження лише з допомогою одного факту. А саме, Україна має свої власні ТНК, які не те що не дадуть проковтнути нашу країну, а ще й самі спробують зайняти сильні позиції на світових ринках. Як приклад, української ТНК, можна привести Індустріальний союз Донбасу (ІСД). Ця компанія із штаб-квартирою у Донецьку в минулому році мала оборот у декілька мільярдів доларів США. Нагадаю, що вимогою до набуття статусу ТНК є оборот не менше 50 млн. дол. США та наявність представництв більш, ніж у 6 країнах. Щодо ІСД, то окрім значної кількості підприємств у різних галузях економіки, вона володіє 70% найбільшого угорського металургійного комбінату «Данофер» (оборот 890 млн. дол. США), готельними комплексами в Іспанії та Туреччині, будівельною компанією в Узбекистані та інше.

Також ІСД мало наміри щодо придбання двох металургійних комбінатів у Польщі та Чехії. Минулого року їм вдалося виграти конкурс на придбання польського металургійного гіганту «Гута Ченстохова», проте на думку багатьох фахівців саме неучасть України в СОТ стала на заваді цій угоді.

Враховуючи, що ІСД є четвертою за розміром українською компанією, можна впевнено стверджувати, що в сучасному глобалізованому світі у нашій країні достатньо аргументів для конкурентної боротьби із зарубіжними ТНК, тобто при приєднанні України до СОТ ми зможемо грати за світовими правилами без значних втрат для економіки, а з досягненням певного рівня досвіду ще й зазіхати на позиції світових лідерів.

1. Вступ України до СОТ: Поінформованість та ставлення населення. Загальнонаціональне опитування, вересень 2004 р. Дослідження проводив Український освітній центр реформ за фінансування Агентства США з міжнародного розвитку // www.surge.org.ua.

2. Инвестиционная газета.– 2004.– №2.– 22.07.2004.

3. Киевский капиталист.– 2004.– №6.– октябрь 2004 г.

Історичні і культурні традиції і гуманістичні ідеали на хвилі глобалізаційних процесів

Піскун В. М.*

КУЛЬТУРА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ЧАСУ І ВІДПОВІДЬ СПІЛЬНОТ

Уявлення того чи іншого етносу та нації про самих себе і про інших, передовсім про найближчих сусідів, є багатозначним соціокультурним та історико-психологічним феноменом, і залежить від тих стосунків, що склалися в минулому та від дієвості міждержавного і міжнародного спілкування. В сучасних умовах рівень спілкування й інформативності зумовлюється розвитком телекомунікаційних, інформаційних і освітніх технологій.

У сучасному конкурентному світі від стану мобілізаційних можливостей нації залежить успіх економічного розвитку й забезпеченості відповідного рівня життя людини. Кожна спільнота творить свою «картину світу» як спосіб унезалежнення, як можливість відстоювання свого життєвого простору. Втручання чи тиск інших культур, наприклад, на сучасну українську культуру, відбувається на рівні руйнації образів і архетипів, і намагання заповнити «власний світ» архетипно іншим (передовсім це стосується мови). Створення стереотипів, пов'язаних з уявленнями про національний характер, етнічний менталітет і межуючих з ним явищ, які у своїй сукупності породжують відповідні етнокультурні комплекси, є одним із засобів конкуренції і впливу на масову самосвідомість. Ось чому кожна нація не тільки захищає свій внутрішній простір, а й намагається активно впливати на інших, застосовуючи відповідні доступні їй методи.

* Центр українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидат історичних наук

Об'єднавчі процеси в Європі викликали до життя пошук нової європейської ідентичності, яка, проте, вступає в протиріччя з національними ідентичностями країн Євросоюзу. З'явилися нові форми вираження ідентичності «європеєць», «парижанин», «бретонець», «берлінець» тощо. Проте традиційні ідентичності чинять опір таким розмитим як в національному, так і в культурному значенні поняття. Більше того, подразнюючи сформовану національну ідентичність громадян цих країн, спонукують до прийняття законів по захисту своєї традиційної культури.

Одним із визначальних чинників національної ідентифікації є мова. Саме через мову відбувається процес самореалізації індивіда, мова є як код і носій генотипічних відмінностей між народами.

У процесі становлення і розвитку націй видатну роль відіграло усвідомлення народом спільності свого простору та історичної долі. Підґрунтям для цього завжди була історична пам'ять, яка зберігалась у народному середовищі як у фольклорній формі, так і у вигляді речових доказів історичного минулого (предметів побуту, реманенту, прикрас тощо). Створення уречевленого образу тієї чи іншої спільноти здійснюється через музейні збірки, що є національним здобутком і яскраво представляють культуру тієї чи іншої спільноти і впливають на культурну і національну ідентифікацію. Саме культурна і національна ідентичності є тими основами, на яких базується світове розмаїття спільнот. Адже в елементах традиційності (способах одягання, харчування, будівельної практики, мовного самовираження) формуються ментально-світоглядні особливості людності світу.

Модернізацію розглядаємо як спосіб запровадження новизни на базі усталеної традиційності. Вона набуває виявних форм спершу у способах діяння (запровадження технічних і технологічних новинок тощо), а згодом і зміна культурно-поведінкового типу і свідомості як окремої людини, так і цілої спільноти. Наприклад, важливими змінами у свій час в Європі і світі ознаменувалися такі винаходи як книгодрукування, авіасполучення, радіопересилання тощо.

Процес формування власної ідентичності в українців (як і в інших народів) розвивався в рамках цивілізаційного поступу й проявився через загальні тенденції. В епоху Середньовіччя важливу роль відіграла своєрідна бінарна опозиція «свій – чужий». Цей чинник є фундаментальним при розкритті специфіки будь-якої культури, її самосвідомості. Визначаючи предмет не за подібністю, а за несхожістю первісне мислення чітко розмежувало поняття «Я – мій світ» і «інший – чужий» –

себто не схожий за зовнішніми ознаками. «Це є спосіб встановлення власної національної ідентичності. Сегрегативний фактор, протиставлення, розділення, відчуження, навіть з широким спектром оціночних, здебільшого негативного забарвлення визначень, є головним моментом формування етнічної й національної свідомості» [6, 28].

У світовій традиції маємо декілька підходів до вичленування поняття «свій – чужий». В античності опозиція: варварство – цивілізація, де головним критерієм інакшості були спосіб життя, мораль і мова; середньовічна західноєвропейська культура «інших» оцінювала передовсім за релігійними критеріями, арабська традиція осмислювалась в категоріях «природа – антиприрода», «природне – неприродне» й наголошувалося на тому, що «мусульманин відрізняється від латинянина перш за все мовою і вдачею» [3]. В епоху Просвітництва відбулася зміна парадигми в концепції Іншого. Образ Іншого стає онтологією невігластва, неосвіченості. І лише в ХХ ст. встановлюється поняття відмінності між «Я» – «Інший» передовсім як культурного розмаїття. Інший розглядається як рівно-правний суб'єкт.

Як наголошувала українська дослідниця Н. Яковенко, «все нове, привнесене в буденне життя прискореним пульсом доби, ковзає легкими брижами над товщею ще непорушних вод, усе приміряється до звичної шкали цінностей. Не менш ясно й те, що неухильно глибшає викликана цим диспропорція в старій гармонійній моделі, але її ще не помічає ніхто, крім найпрозорливіших» [8, 91]. Рівень буденної свідомості ординарних людей, форми їхньої соціальної реакції й стереотипи мислення є доволі консервативними і будь-які нові привнесення чи ідеологічні зміни акцептуються часовопротяжно та потребують великих зусиль ідейних провідників.

Смислом національної самоідентифікації є усвідомлення людиною того, що, набувши національного статусу, вона істотно обмежила свою свободу бути «громадянином світу». Але водночас така людина мусить усвідомити істотні переваги, яких їй надає національна приналежність – не лише у плані суто матеріальному, а й що найголовніше – у плані духовному [4]. Через духовне осягнення світу й самоусвідомлення свого «Я», людина неодмінно ідентифікує себе з колективним «Ми», до яких себе прилучає. У розмаїтті спільнот «Я» виступає як первісно-особистісне, а «Ми» як усвідомлено культурно виявне, тобто зідентифіковане до певної культурно-осередкової приналежності, вступає в інший діалогізм «Ми – не Вони». Таке культурно-етнічне представлення урізноманітнює світ, напов-

нює його новими зв'язками, підштовхує до співставності, і разом з тим постійно зберігає рівновагу межового переходу та різношляхової етнічної асиміляції.

Модернізація та традиція перебувають у постійному протистоянні і взаємозалежності. Наскільки швидко спільнота утрадиційнює зміни, настільки мобільним є самоорганізація суспільства.

Побудова взаємин у сучасному світі є досить взаємозалежна як від теоретичних уявлень науковців про побудову життєздатної моделі світового суспільного розвитку, так і від практичної буттєвості, у якій доволі традиційно (уявно й діяльнісно) зберігаються і конвергуються попередні модуси взаємин. Це з влучною афористичністю висловив український письменник Юрій Андрухович. «Минуле – також товар, його можна купити, воно лежить у своїх різноманітних іпостасях на полицях велетенського гіпермаркету буття» [1].

Творячи єдиний європейський простір, культурний, економічний, європейці намагаються забезпечити себе створенням певних структур: військових – НАТО, політичних: Європарламент, Європейський Союз. Проте частина європейських країн, в тому числі й Україна, залишаються за межами європейської виявності, а це так само створює напругу у взаєминах, породжує у свідомості людей принцип сегрегації. Тобто, пошук логічних шляхів взаємопізнання і взаємопорозуміння в умовах глобалізації є однією з найважливіших проблем. На мій погляд країни світу й народи мають у взаєминах застосовувати принципи пізнання «іншого» як світового феномену незалежно від культурно-традиційної виявності чи особливостей політичного устрою (і навіть у їхній бездержавності).

У буденній свідомості людини поняття національна ідентичність і глобалізація сприймаються як щось доволі складне, недостатньо зрозуміле, але таке, що притаманне сучасній цивілізації й є її архетиповою ознакою. Більше того, дослідники суспільних процесів схиляються до думки, що саме глобалізація виступає головним чинником кризи сучасної цивілізації. Глобалізація як всеохоплюючий процес, передовсім, протистоїть національній державі як структурній одиниці об'єднання певного соціуму. Саме глобалізація підриває територіальні межі держави, відкриваючи кордони або принаймні роблячи їх прозорими. Проте події початку XXI ст. показують всезростаючий опір національних держав і, передовсім, прояви національно-консолідаційних чинників у протистоянні глобалізації. Проблеми національної ідентичності актуалізувалися не лише на

пострадянському та постсоціалістичному просторі, а й доволі розлого прокотилися європейськими країнами. Перейшли зі сфери науково-дослідницької у сферу практично-буттєву.

Глобалізацію розглядаємо як всеохоплення, тобто це є тенденція до утворення всесвітнього телекомунікаційного, інвестиційного, соціокультурного простору та інтеграція національних ринків капіталів. ХХ ст. серією нових відкриттів і винаходів кинуло виклик людству. Швидке поширення інформації є одним із засобів впливу на людину, її культуру, стереотипи поведінки, формування певних образів. Ці образи потрапляють у свідомість суспільства, допомагають визначити саму природу національної приналежності, ставлення до довкілля, родини, сусідів, уряду, держави.

Вплив засобів масової інформації на формування і зміну історичних образів надуманих, або штучно створених колективних ідентичностей став загрозою номер один і сприяв швидкому занепаду цих ідентичностей. Адже образи можуть підтримувати ідею людей, проте їм не під силу зберігати основи держави, яка не забезпечує реалізацію інтересів своїх громадян. У той час як національні символи, утрадиційнені в культурі, посилюють єдність, впливають на природу будь-якої гегемонії і тому є головними в ідеї держави. Культурне самовизначення людини й спільноти протистоїть глобалізації як процесу тиску на них (поза як глобалізація як спосіб тиску на національні культури має свою мовну виявність, технологічних носіїв і фінансове забезпечення).

Трансформації колективних ідентичностей у Радянському Союзі та Югославії є беззаперечним прикладом впливу зміни останніх на розпад цих держав [5, 235–239]. А подолання інформаційних кордонів стало своєрідним каталізатором даних процесів. Хоча ностальгія за старою колективною радянською ідентичністю і до сьогодні ще не подолана на пострадянському просторі, все ж національні ідентичності в більшості радянських республік стали переважаючими.

У зв'язку з глобалізаційним тиском та різючими змінами, що відбуваються внаслідок значних міграцій населення, якими позначений кінець ХХ ст. початок ХХІ ст., перед урядами багатьох країн постає також питання мультикультуралізму як складової процесу ідентифікації, а відтак і соціального обличчя національних спільнот. «Теоретична цілісність мультикультуралізму як системи соціально-значимих принципів визначається тим, що і етнічні групи іммігрантів, і «історичні» національні меншини вимагають визнання своїх культур, етнічності, особливого способу життя складовою частиною

національної культури певного суспільства. Визнання етнічності і культури меншин вимагає від національної більшості трансформації параметрів самоідентифікації, зміну образу свого суспільства, як суспільства мультикультурального.

У загальному мультикультуралізм визначається як особлива форма інтегративної, ліберальної ідеології, посередництвом якої поліетнічні, полікультурні національні спільноти реалізують стратегії соціальної згоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різноманітних форм культурного життя» [2, 99].

Українське суспільство йде шляхом творення своєї національної ідентичності з обличчям відкритості, толеранції, поваги до інших спільнот і намаганням ствердитися у глобалізованому світі. Через розуміння того, що саме на культурних перехрестях, у духовному вивищенні людини, у порозумінні з навколишнім світом, у пізнанні довкілля й гармонії з ним – майбутнє усього людства.

Прагнення людини до нового незнаного й незвіданого завжди переважає ностальгію за минулим, проте минуле таке звичне й достатньо апробоване заходами, засобами, методами, торованими шляхами тримає людську свідомість у безвиборі, старі гасла загортаються в нові обгортки, проте зміст залишається, як і декілька тисячоліть, у вузьких рамках імперського мислення. Перейти цю свідомісну межу – означає визнати не тільки етнокультурні особливості усіх тих, хто населяє нашу планету, а й сприйняти суспільно-політичний вибір кожного як рівного собі й зконтактувати у взаєморозумінні через пізнання.

Ідентичність народу, ідентичність цивілізації відбито та сконцентровано в тому, що створив розум, у тому, що відоме як «культура». Якщо цій ідентичності загрожує відмирання, культурне життя стає відповідно інтенсивнішим, аж поки сама культура не стає живою вартістю, навколо якої збираються люди [7, 24–53]. Ось чому в кожному із заврушень Центральної Європи колективна культурна пам'ять та сучасні творчі намагання взяли на себе таку велику і вирішальну роль – значно більшу і набагато вирішальнішу, ніж у будь-якому іншому європейському масовому потрясінні.

1. Андрухович Ю. До повного ностальгізму! // Дзеркало тижня. – 2002. – 27 липня.

2. Куропятник А. И. Мультикультуральная перспектива развития стран Северной Европы и Северо-запада России // Актуальные проблемы и источники по истории Северных стран и их связей с Северо-западным регионом России. Материалы международной научной конференции 27–29 ноября 2000 года. – СПб., 2001. – С. 99.

3. *Луцицкая С. И.* Образ Другого: опыт типологии // Вестник РГНФ.– 2000.– №1. – С. 72–80.

4. *Ожеван М.* Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації // *І.*– 2000.– №18. – С. 53.

5. *Піскун В.* Національна ідентичність і процеси глобалізації: роз'єднаність у взаємозалежності // *Українознавство – 2003: Календар-щорічник.* – К., 2002. – С. 235–239.

6. *Толочко О.* Образ «чужинця» в картині світу домонгольської Русі // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – К., 1992. – Т. 1.

7. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / *Фундаментальні орієнтири науки (ФОН).* – К.: Академперіодика, 2005.

8. *Яковенко Н.* «Чоловік добрий» і «чоловік злий»: з історії ментальних установок в Україні-Русі кінця XVI – середини XVII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – К., 1992. – Т. 1.

Решетніков Ю. Є.*

ЦЕРКВИ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Внутрішнє відчуття своєї європейськості є притаманним для багатьох Церков України. Зрозуміло, що в першу чергу це властиво Римо-Католицькій та Греко-Католицькій Церквам. Водночас усвідомлення своєї європейськості є характерним і для багатьох протестантських церков України. Цьому сприяли численні контакти із закордонними протестантами як на етапі формування протестантських церков України, їхньої інституалізації та догматичної кодифікації їхнього вчення, так і у пізніший період. Скажімо, знаковою в цьому відношенні є участь представників вітчизняних баптистів у першому всесвітньому конгресі баптистів, що відбувся у Лондоні 1905 року. Показником активності українських євангельських віруючих, їхньої включеності у світові релігійні процеси було обіймання одним з провідних вітчизняних євангельських лідерів І. С. Прохановим протягом багатьох років посади віце-президента Всесвітнього союзу баптистів. З 1958 р. вітчизняні євангельські-християни баптисти брали участь у роботі Європейської баптистської федерації, яка була створена 1950 р. і на сьогодні об'єднує баптистські союзи з 51 країни Європи і Близького Сходу.

* Виконавчий секретар відділу освіти ВСОЕХБ, кандидат філософських наук

Як відомо, переважна більшість Церков України підтримали минулого року на виборчих перегонах В. А. Ющенко, таким чином висловивши свою підтримку і його програмі, зокрема європейському вектору розвитку України. Однак це не варто плутати з готовністю безумовно прийняти все, що несе Україні такий процес. Переважно позитивно сприймається можливість запозичення європейського досвіду розвитку економіки, підтримки рівня життя громадян, захисту їхніх громадянських прав, принципу верховенства права. Що ж стосується специфічних для релігійної сфери питань, то тут як раз і не все так просто.

Першим таким питанням є накопичений в Європі досвід розбудови державно-церковних відносин. Відразу слід зазначити, що європейській досвід державно-церковних відносин неможливо оцінювати однозначно. Так само неможливо казати про державно-церковні відносини в Європі як про щось уніфіковане. Це пов'язано з тим, що протягом історії в різних європейських країнах склалися різні форми державно-церковних відносин, різні моделі співіснування та співпраці Держави і Церкви. Більше того, відомо, що питання уніфікації європейського законодавства, зокрема у сфері державно-церковних відносин, викликає доволі неоднозначну реакцію з боку різних європейських країн, що пов'язано з їхніми особливостями. Тому зрозуміло, що в цьому досвіді, є певні моменти, які можливо було б доцільно запозичити для розбудови даних відносин в Україні, але разом з тим, безумовно є моменти, які є об'єктивно небажаними.

Надзвичайно важливим є принцип відокремлення Церкви від Держави, проголошений у більшості європейських країн. Саме реалізація даного принципу має своїм результатом послідовне дотримання свободи совісті, свободи віровизнання. Безумовно, що даний принцип є базовим і для розвитку державно-церковних відносин в Україні, оскільки є закріпленим в Конституції держави та в її законодавстві.

Водночас реалізація цього принципу в багатьох європейських країнах не означає байдужості Держави по відношенню до Церков і не перешкоджає як певному сприянню з боку Держави діяльності релігійних організацій, так й розбудові державно-церковних відносин на засадах партнерства між Державою і Церквами. Наприклад, у багатьох країнах релігійні організації є звільненими від сплати податків, мають пільговий режим землекористування. Більше того, від

оподаткування звільняються не лише внески осіб до релігійних організацій, але оподаткування доходів таких осіб також зменшується на суму відповідного внеску. Зрозуміло, що в даному випадку можна казати про сприяння з боку Держави як благодійництву з боку вірних, так й діяльності релігійних організацій в цілому, оскільки це дає можливість людям допомагати Церквам, а їм, в свою чергу, допомагає розвивати свої соціальні програми.

В окремих країнах Європи, зокрема скандинавських, держава допомагає розгортанню добродійної діяльності релігійних організацій шляхом надання їм допомоги пропорційної кількості вірних. Це не обов'язково є гроші, це можуть бути й інші речі (продукти харчування, одяг тощо), що надаються релігійним організаціям за пільговими цінами для подальшого використання у благодійницькій діяльності.

Питання розбудови партнерських стосунків між Церквою і Державою можуть охоплювати багато областей. Наприклад, у багатьох країнах Європи священнослужителям дозволено звершувати правовстановлюючі дії, зокрема церковне звершення шлюбу має для сторін такі ж правові наслідки, як і реєстрація шлюбу в державних органах. Все вищевказане може служити певним орієнтиром для розвитку державно-церковних відносин в Україні.

Іншим позитивним для України європейським досвідом є участь Церкви в багатьох країнах Європи в освітньо-виховному процесі. Слід нагадати, що такі всесвітньо відомі університети, як Оксфордський, Кембріджський, Уельський вирости саме з богословських шкіл. Релігійні організації мають право на заснування загальноосвітніх шкіл, релігійні навчальні заклади проходять процедуру акредитації нарівні з іншими. Цьому сприяє й реалізація в європейських країнах так званих Болонських положень. Водночас в Україні питання визнання права Церкви на участь в освітній діяльності поки що не знайшло свого позитивного рішення.

Говорячи про європейський досвід розбудови державно-церковних відносин, про певні позитивні надбання в цьому відношенні, разом з тим слід зазначити, що на думку багатьох закордонних експертів, чинне законодавство України з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій є одним з найбільш демократичних не лише на пострадянському просторі, але й у Європі в цілому. Тому навряд чи є доречними зміни даного законодавства шляхом необдуманого запозичення певних європейських моделей. Скажі-

мо, українські протестанти виступають категорично проти спроб окремих Церков отримати привілейоване становище в Україні, хоча така практика присутня в окремих європейських країнах. Водночас відомо, що законодавство окремих європейських країн (наприклад, Франції, Бельгії, Австрії) встановлює обмеження для діяльності певних релігійних груп, зокрема протестантського напрямку. В Греції Православна церква має статус державної, водночас грецьке законодавство практично обмежує діяльність інших релігійних організацій на території країни.

Наступним важливим для Церков України питанням, а в певному відношенні й викликом у контексті європейського вектору розвитку держави, є питання суспільних ціннісних орієнтацій.

Зрозуміло, що визначення ціннісних орієнтирів необхідно як для кожної окремої особистості, так й для груп людей і цілих народів. Проголошення курсу на входження до європейського співтовариства актуалізувало питання вибору ціннісних орієнтирів для нашого народу. Сьогодні вже можна почути, що оскільки цей курс є проголошеним на високому рівні, нам, в тому числі Церквам, необхідно сприйняти цінності європейського суспільства. Не розглядатимемо саму трохи «радянську» постановку питання у такій площині, мовляв, Президент сказав, ми повинні виконати. З іншого боку, такі заяви є як мінімум поверхневими. Питання наскільки цінності західного суспільства варті копіювання, яких цінностей дотримуємося ми як християни, дійсно заслуговують обговорення. Тим більш, що можна припустити те, що на сьогодні західноєвропейські цінності не мають стовідсоткового поширення у нашому суспільстві.

Для християн найвищою цінністю виступає сам Бог як найвища особа. Власне, цінним, за християнською точкою зору, є те, що є таким в очах Бога. Тобто саме те, що є цінним для Бога набуває також значення й для людей, а отже ціннісності. Зрозуміла в такому випадку цінність Біблії – Слова Божого, яка як раз і дає нам змогу правильно визначити свої цінності у відповідності до Божого бачення. Отже, в центрі ціннісного ряду християн стоїть сам Бог.

Водночас для секулярного суспільства такою центральною цінністю стає сама людина. В цьому полягає принципова розбіжність між християнськими та так званими «загальнолюдськими» цінностями. Якщо бути точним, то загальнолюдські цінності в сучасному розумінні означають не стільки цінності, що дійсно сповідуються усіма людьми, скільки цінності євро-американської цивілізації. Ок-

ремим з них, зокрема свободі совісті, інші країни, скажімо, мусульманські, чинять спротив, оскільки вважають такі цінності неприйнятними для себе. Саме християнські цінності були підвалиною загальнолюдських цінностей, які отримали свою назву внаслідок секуляризму і відходу від християнської традиції. Хоча загальнолюдські цінності беруть свій початок з християнського світогляду, на сьогодні вони базуються не на ньому, а на гуманістичному світогляді, тому вони мають відносний і нестабільний характер. Скажімо, сім'я як цінність пережила певне знецінення в 60–70 роках минулого століття під час так званої «сексуальної революції» з одночасною абсолютизацією цінності свободи. Однак, зараз у США спостерігається повернення до даної цінності поруч із загальним поверненням до розуміння важливості християнських цінностей, що ми могли спостерігати зокрема й під час останніх президентських виборів у цій країні. За даними екзит-полу, для більшості американців, які взяли участь у виборах, вирішальним було саме питання моральних цінностей, зокрема ставлення претендентів до абортів та одностатевих шлюбів [1, 13, 15; 5, 4].

Сучасні західноєвропейські цінності відображають цінності ліберального секулярного суспільства і певним чином призводять до морального релятивізму. Цінностями Європейського Союзу є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права, повага прав людини, включаючи права осіб, котрі належать до меншин, плюралізм, відсутність дискримінації, толерантність, справедливість, солідарність, рівність чоловіків і жінок [4, 5]. Наслідком морального релятивізму стає «самознищення» Європи: дозвіл абортів у більшості європейських країн, роздача шприців і наркотиків у Голландії, а з іншого боку, заборона на публічні прояви своєї релігійної належності, зокрема християнської, у Франції [5, 4]. Знецінення багатьох традиційних для християнства понять у сучасній Європі, занепад моральності, пов'язаний із цим, є однією з причин того, що частина європейців у пошуках сталих морально-цінносних орієнтирів звертається до ісламу. Оцінка сучасного стану Європи в ціннісному відношенні добре дана у документах сучасного Папи Римського Бенедикта XVI – колишнього кардинала Йозефа Ратцингера, зокрема в Декларації «Dominus Iesus» («Господь Ісус»). Так, на його думку, християнство залишається важливим чинником, що надає моральну та культурну силу європейському континенту, є найважливішим чинником для спасіння європейської цивілізації.

При цьому він реально оцінює стан справ і заявляє про те, що втрата Європою свого християнського духу, поширення в ній культури антихристиянської за своїм духом, є викликом для Церкви і загрозою для майбутнього континенту.

Хоча загальнолюдські і християнські цінності в значній мірі співпадають, водночас між ними не можна ставити знака тотожності. Скажімо, християни поважають права людини, виступають за толерантність, водночас вони не можуть спокійно приймати як одну з можливих моделей людської поведінки, те, що Біблія однозначно визначає як гріх. Саме тому християни негативно ставляться до абортів, наркоманії, гомосексуалізму, еутаназії тощо. Скажімо, журналістка, яка практично виступає з пропагандою одностатевих зв'язків, дивується: «Почасти логічний парадокс демонструють регіональні показники опитувань. Толеранція гомосексуального світу є ознакою ліберального суспільства. Захід України вважається регіоном з проєвропейськими цінностями, демократичними традиціями. Але, як свідчать опитування та дослідження, саме Західна Україна більше за все не готова до визнання прав і свобод геїв і лесбіянок» [3, 19]. Все вірно, дійсно толерантне, або ж байдуже, ставлення до одностатевих зв'язків є ознакою ліберального суспільства і однією з цінностей цього суспільства. Але ж невтямки журналістко-захисниці даного явища, що Західна Україна в даному випадку, з усім своїм демократизмом та європейськістю, наочно демонструє прихильність не до європейських ліберальних, а саме до християнських цінностей, до традиційної християнської точки зору, згідно з якою, і що навіть більш важливо з Біблією, гомосексуалізм є гріхом. Зазначимо, що практично уся критика нинішнього Папи, звинувачення його в надмірному консерватизмі і небажанні пристосовуватися до сучасності, пов'язані якраз з його послідовним відстоюванням християнських цінностей, бібліоцентричною оцінкою сучасного стану європейського суспільства.

Тому мабуть є певним перебільшенням вважати, що українці, зокрема християни, минулого року вийшли на майдани багатьох міст саме в прагненні до європейських цінностей. Не все так просто. І більшість християн стояли за правду не тому, що вони безумовно поділяють ліберальні цінності, але саме тому, що вони стоять на позиціях християнських цінностей, серед яких полягає і правда, і свобода людини, як невід'ємне, дароване самим Богом право особи. А тому мабуть слід бути доволі обережними з закликами щодо без-

застережного перенесення на вітчизняні терени західноєвропейських цінностей. І вже зовсім несерйозними виглядають міркування про те, що, мовляв, українські Церкви та християни повинні прийняти європейські цінності. Не тільки не повинні, але й навпаки повинні принципово стояти за біблійну, Божу правду, навіть якщо це і не співпадає з сучасним розумінням ліберального європейця.

Більше того, якщо ми можемо казати про необхідність запозичення Україною багатьох складових європейського досвіду, мабуть у першу чергу економічних, то в духовному плані все якраз навпаки. Сьогодні багатьма визнається те, що християнські цінності збереглися саме в Україні, в той час як європейське християнство знаходиться в занепаді, перебуваючи під тиском агресивного секуляризму, релятивізму та гуманізму. Саме тому дехто починає вважати, що історична місія України, в першу чергу українських Церков, полягає у духовному впливі на європейське суспільство, у відновленні в ньому християнських цінностей. На сьогодні, це вже не лише теорія, але й практика. Скажімо, українські євангельські християни-баптисти беруть активну участь у релігійному житті не лише України, але й Європи. Відомо, що на початок нового тисячоліття Всеукраїнський Союз Об'єднаних ЄХБ вийшов на перше місце в Європі як за кількістю своїх громад, так й за кількістю вірних. Результатом впливу вітчизняних баптистів у Європейській баптистській федерації стало обіймання Головою ВСОЄХБ Г. І. Комендантом посади Віце-президента, а потім й Президента ЄБФ. Заступник Голови ВСОЄХБ В. К. Кульбич у дев'яностих роках займав посаду Голови комітету ЄБФ з євангелізації та місіонерства, радник Голови ВСОЄХБ С. В. Санніков на сьогодні очолює Комітет ЄБФ з питань богослов'я та освіти.

Українські євангельські християни-баптисти активно включені в місіонерську діяльність на теренах Європи. На сьогодні українські баптистські місіонери працюють в Болгарії, Албанії, Боснії, Португалії, Франції, беруть активну участь у євангелізаційних заходах в Румунії, Польщі, Чехії, Словаччині. Лише в Португалії українськими баптистами було започатковано 18 нових баптистських церков. Один з провідних навчальних закладів ВСОЄХБ Кременчуцький біблійний коледж має свій філіал у Німеччині. Головою Союзу баптистів Боснії минулого року було обрано українського місіонера Федора Райчинця.

Процеси євроінтеграції носять об'єктивний характер. У цілому євроінтеграція сприяє розвитку християнської місії, відкриваючи

кордони, долаючи міжнародні конфлікти, сприяючи розвиткові контактів і комунікації, а звідси й толерантності [2, 7]. З іншого боку, уніфікація європейського законодавства містить у собі й певну небезпеку, пов'язану з ігноруванням особливостей, що склалися в тих чи інших країнах внаслідок їхнього історичного розвитку; запозичення європейських цінностей може мати не лише позитивні, але й негативні наслідки для українського суспільства. Тому підходити до цього слід з великою обережністю, намагаючись, з одного боку, зберегти те, що найбільш відповідає реальним умовам України, її традиціям, християнському світогляду, оскільки переважна більшість українців вважають себе саме християнами, а з іншого, використовуючи наявний позитивний досвід європейського співтовариства. Або, як казав великий Шевченко: «І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь».

1. Єленський В. Реєструйся, молись і голосуй // Людина і світ. – 2004. – №10. – С. 13–15.
2. Ісіченко І. Глобалізація // Наша вера. – 2002. – №4. – С. 7.
3. Маерчик М. Ориєнтації, котрі ми вибираємо // Зеркало тижня. – 2005. – №3. – С. 19.
4. Стаття І-2 Конституційного договору ЄС // Дзеркало тижня. – 2005. – №4. – С. 5.
5. Сьомін О. Уроки американських виборів: християнський фактор // Християнський демократ. – 2005. – №1. – С. 4.

Баранівський В.*

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ВИМІРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація є безумовно об'єктивним явищем у світовому розвитку. Будучи за своїм змістом спрямованою на консолідацію, поєднання потенціалів та зусиль все більшої частини людства, вона має відігравати вирішальну роль у забезпеченні успіху подальшого розвитку людської цивілізації. Однак процес глобалізації є суперечливим, на його шляху виникає низка проблем, що потребують негайного вирішення. Головною з них є низький стан культури та духовності в суспільстві як на глобальному рівні, так і стосовно окре-

* Національна академія управління, академік Академії наук вищої школи України, академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор

мих спільнот та особистостей. Без високої культури та духовності суспільства, особистості, що поєднують у собі, насамперед, такі якості як гуманність, розуміння найвищої цінності людини та людського життя, повага до людей інших держав, націй та рас водночас із самоповагою до себе, до своєї національної приналежності, є неможливий позитивний розвиток глобалізації.

Проблема відсутності необхідних культурних, духовних засад для успішного суспільного розвитку проявляється як на загальносвітовому, так і на регіональному та національному рівнях. Науковий аналіз свідчить, що насамперед суттєві відмінності в системі культур та підходів до вирішення глобальних проблем спонукали певні сили з мусульманських країн до агресивних, варварських дій, зокрема до терористичних актів проти США та інших країн.

Проблеми глобалізації проявляються і в рамках певних регіонів, суспільств, наприклад, українського. Як і на світовому рівні, вони пов'язані з наявністю різних світоглядних, релігійних позицій, з низьким рівнем культури та духовності людей. Один із головних шляхів вирішення зазначених проблем ми бачимо у покращенні системи освіти, піднятті рівня культури, а водночас і духовності громадян.

Освіта та освіченість є самі по собі елементами культури, її складовою частиною. А тому, наприклад, коли ми ведемо розмову про вдосконалення чи розвиток культури у суспільстві, то це завдання буде нездійсненне без продуманої освітньої програми для населення. Щоб перебудувати суспільство, недостатньо перебудувати живий організм суспільства, необхідно перебудувати свідомість у найістотнішому – в усвідомленні способу свого існування. Не випадково академік В. І. Вернадський надавав великого значення знанням і освіті. Він вбачав у цих складових суспільного розвитку ефективний засіб удосконалення людини, її духовної могутності [2, 277]. Сучасна ж практика суспільного життя на теренах пострадянських країн переконливо засвідчила, що напівосвіченість багатьох людей, які отримали владу, криє у собі більше самозакоханості, пихатості, деструктивної енергії, чим виважених, гуманістичних рішень та дій. Стан гальмування науки та освіти в суспільстві стримує, відповідно, і розвиток громадян цього суспільства.

Помилкові підходи до оцінки особистості, залежно від рівня її освіченості, йдуть від поширеного розуміння людини як *Homo sapiens* (людини розумної). Постає питання: яка розумність? Утилітарна раціональність? Освітянина? В останні десятиріччя дуже часто саме

освіченість, значною мірою, і сприймалася як культурність людини. А тому поширилася «повзуча раціональність», прагматизм, егоїзм – якості, що є явно недостатні для надійності людини в сучасних складних умовах, для довір'я до людської порядності, для терпимості та здатності до взаємопогоджених інтересів та взаємопорозуміння, без яких неможливе соціально організоване та безпечне буття людини у світі перенасиченому технікою знищення та агресивною культурою зла.

Покращення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян можливе за умови відповідного аксіологічного (ціннісного) спрямування навчального процесу. На сьогодні в Україні проблема аксіологічного спрямування навчального процесу в навчальних закладах є дуже актуальною. Причина одна: від змісту і спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура молоді. Виходячи із сучасного стану особистості, неоднозначних соціокультурних впливів на неї, спрямованість освітянського процесу в Україні має бути націленою на духовне збагачення і творчу діяльність особистості, що розкриває свої здібності до самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей.

Звичайно, при визначенні аксіологічної спрямованості навчально-виховного процесу потрібно враховувати як реалії сьогодення, так і прогнозовані перспективи суспільства. Саме враховуючи ці чинники у межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватися у процесі навчання, необхідно визначити пріоритетні цінності. Такими для України, очевидно, мають бути цінності гуманізму, людської гідності, патріотизму, демократизму, соціальної ініціативи та відповідальності, а також національної самосвідомості.

Зміцнення держави, захист національних інтересів в умовах глобалізації залежать від свідомості, патріотизму кожного громадянина. Проблема патріотизму для України, як незалежної держави, є особливо актуальною. Патріотизм особистості формується впливом виховання, всіма засобами національної освіти та культури. У формуванні патріотизму надзвичайно велику роль відіграє національна мова. У галузях державного управління, освіти, культури та побуту українська мова має в повному обсязі забезпечувати інтегративно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції.

Підсумовуючи вищевикладене, ми стверджуємо, що не рівень освіти та культури, а їх характер, спрямованість є актуальними з

точки зору вирішення сучасних проблем духовності особистості в суспільстві, що має також незаперечне позитивне значення і для подолання суперечностей процесу глобалізації.

1. Мунье Э. Персонализм // Французская философия и эстетика XX в. – М.: Искусство, 1995. – 250 с.

2. Шинкарук В. І. Культура і освіта. Світоглядні аспекти // Філософія освіти в сучасній Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні». – 1–3 лютого 1996 р. – К.: ІЗМН, 1997. – 544 с.

Павленко П. Ю.*

ХРИСТИЯНСЬКА МОРАЛЬНА ДОКТРИНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Найголовнішу і найважливішу парадигму християнської моралі становить ідея гуманізму. Весь європейський соціокультурний комплекс мусить завдячувати саме християнству за те, що воно утвердило в його межах високий гуманізм і цінності, обстоювані християнською традицією. Так, християнська моральність втілила дещо загальнолюдське, безумовно цінне, а саме: принципи любові до ближнього, поваги до нього як особистості і визнання за нею її безумовної цінності, бо ж людина, згідно зі вченням Ісуса Христа, незалежно від того, якою вона є, насамперед уособлює божественну істоту. Вектор євангельського вчення спрямований не просто у бік людини – він веде в її серцевину, в її душу.

У цьому контексті колишня більшовицько-радянська атеїстична програма боротьби з Християнською церквою була зорієнтована загалом проти самої людини. Власне кажучи, більшовизму людина як особистість була не просто непотрібною, а й прямо таки ворожою. Цінність для нього (більшовизму) представляв лише певний клас (точніше, певне згромадження) людей, сіра бездуховна маса людських істот. Іншими словами, нищівно розправляючись із релігією, радянська влада заодно розправлялася і з конкретною людиною, руйнуючи її внутрішній світ, її світоуяву, а в етнічному вимірі – ламаючи традиційну етнокультурну сферу її буття.

* Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, м. Київ, кандидат філософських наук

Утім, протягом останнього тисячоліття саме християнство, поступово трансформуючись через призму українського національно-культурного комплексу, поставало для українців як їхній релігійний феномен, а відтак як їх невід'ємне, суто природне культурне явище. З огляду на це, війна проти релігії не могла не завдати шкоди і українській культурі загалом. Більше того, викорінюючи християнство зі свідомості мас, тим само викорінювалися не лише окремі етнічні світоглядні парадигми українців, а й традиційно притаманні їм моральні норми.

Суть проблеми сучасного українського національно-культурного ренесансу відтак залежить від слідування чи нехтування передусім християнською мораллю, яка традиційно вже становить єдине ціле з нормами загальнолюдської моралі. Власне, сила українського народу, як і взагалі будь-якого європейського етносу, знаходиться передусім у його моральному законі, який, у свою чергу, витікає із закону Христової Євангелії. Відтак наше сучасне національно-культурне відродження передбачає й відродження традиційної для українця християнської моралі. Наголосимо, що розуміння процесу українського ренесансу поза відродженням традиційної християнської моралі, християнських чеснот, наперед уже приречене на невдачу. Власне, де сила цього морального закону слабне, де замість служби високим ідеалам християнського гуманізму приходиться жага служити суто матеріальному, прагнення жити попри всіх і вся лише собі у вигоду, там замість розвою нації, наступає її розклад, дегенерація й зникнення. Це призводить до спустошення рідної землі, більше того, до плюндрування у народі всього людяного.

Таким чином, проблема відродження моральності набирає ваги бути нині доленосною. Втім, зауважимо, що ми жодним чином не маємо права розуміти під поняттям «відродження моральності» (навіть і християнської) відродження її, так би мовити, взагалі, як то продукувала, певною мірою, більшовицько-атеїстична ідеологічна машина, проголошуючи не без підстав на фоні споконвічно християнських моральних заповідей свої.

Як бачимо, останні жодним чином не спромоглися суттєво стримати тотальну морально-світоглядну дегенерацію радянського суспільства. Наочний досвід доводить, що мораль мусить витікати не з самої людини, вона не повинна залежати від будь-якого її коливання в той чи інший бік чи ж відносно окремої людини, а чи ж загалом відносно будь-якої ідеологічної системи (вона не повинна мати ста-

тус суб'єктивної норми, що ґрунтується на атеїстичній (розумій – антитеїстичній) ідеології і тих категоріях «добра» і «зла», які вона обстоює), але завжди мусить детермінуватися чимось безумовно вищим і сталим, іншими словами – вищим божественним Законом. «Якщо етика (і мораль – П.П.) будується лише на людині як на «мірі усіх речей», якщо вона є винахід, відносний і мінливий, то що тоді заважає людям прийняти вовчі закони? Релятивуючи моральність, ми відкриваємо простір для тваринної боротьби за існування, для «війни всіх проти всіх», для безмежного владоловства, яке не зупиниться перед пірамідами з черепів і перетворенням цілих народів на «табірну пилюку»...» [1, 35].

Коли в контексті сучасного процесу переоцінок цінностей усі радянські цінності відверто виявилися фальшивими (пустим декларуванням), коли старий більшовицький закон рухнув, переважна більшість українців у наш час усвідомила важливість та актуальність свого навернення в лоно саме християнства, зауважуючи, що саме в його сфері лежить корінь всього того, що так необхідно сьогодні для людини, – віднаходження реального щастя, ідеї вищої моралі і справедливості.

Однак загальний контекст нашого сучасного національно-культурного відродження передбачає не просто відродження християнської моральності. Вона мусить проголошуватися неодмінно на фоні і в контексті української етнічної ідеї і лише тоді зможе принести добрий плід і користь у справі відродження людини й суспільства, виступити гарантом розбудови української державності.

Зрозуміло, що здійснити подібне під силу буде лише українським традиційним християнським конфесіям. Маємо на увазі тут, насамперед, українські православні, греко- і римо-католицькі церкви, ряд протестантських конфесій, провідними серед числа яких є церкви українських баптистів, адвентистів і християн віри євангельської, що впродовж тривалого часу, увібравши в себе певні характерні для української ментальності ознаки, але, поруч із ними, й низку неохристиянських конфесій, при умові, що ці будуть обстоювати поважне ставлення до української етнокультурної сфери.

Важливо усвідомлювати, що український ренесанс передбачає передусім ренесанс духовний. І в цьому відношенні проблема відродження християнських моральних чеснот мусить складати справу першочергову. На противагу цьому, якщо розуміти відродження нації лише в суто матеріальному, матеріалістичному спектрі (як то

розбудова економіки, впровадження новітніх технологій, прагнення поліпшити матеріальне становище громадян тощо), це, взяте лише саме по собі, нічого доброго врешті-решт не принесе. Власне, все це ми вже бачили у недалекому минулому, а результат – виховання і возвеличення людиноподібного бездуховного монстра, якщо дозволите, матеріального вампіра, людини без совісті й честі, без моралі, без серця.

1. Мень А. Культура и духовное возрождение. – М., 1992.

Пітякова Т. С.*

МІСІЯ ТРАДИЦІЇ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Глобалізація є складним та багатовимірним явищем, суперечливим феноменом, котрий постав перед людством в останні десятиріччя. Глобалізація виступає ознакою формування єдиного всепланетного людства. Процес цей спричинює болісні метаморфози та кризу багатьох традиційних культурних, соціальних, господарських систем.

У неминучому процесі глобалізації є багато як позитивних, так і негативних тенденцій. Глобалізація спрацьовує позитивно в аспектах, пов'язаних з економікою, політикою, інформацією. Ризики ж, насамперед, стосуються культури, де так важливо зберегти самобутню культурну ідентичність. Оскільки в умовах глобалізації спостерігаються тенденції до уніфікації в культурі, то у країн, які намагаються зберегти свою ідентичність, виникає ряд проблем, які вирішуються по-різному.

Перетин з іншими культурними системами може здійснюватися через різні форми. Так, зовнішня культура для того, щоб вторгнутися в наш світ, повинна перестати бути для неї «зовнішньою». Вона повинна знайти собі «місце та ім'я в мові тієї культури, в яку вривається ззовні» (Ю. М. Лотман).

Тема змінення культурного поля суспільства під впливом модернізації є особливо актуальною для України, яка переживає часи непростих соціальних метаморфоз. Основним стрижнем у вирішенні

* Викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету

проблеми збереження своєї ідентичності повинно стати надання підтримки власній культурі всіма можливим засобами, відсутність утисків стосовно інших культур. Важлива роль тут відводиться традиції. Традиція є постійним елементом людської культури взагалі, характерним для всієї суспільної практики способом передачі досвіду поколінь.

Культурна традиція, як специфічний для суспільного життя механізм акумуляції та передачі соціокультурного досвіду людей, виникає та конститується як своєрідна форма стабілізації розвитку, опанування його результатів у процесі колективної творчості. Поза традицією немає соціальної пам'яті, отже, девальвуються почуття відповідальності перед минулим, життя перетворюється на потік беззмістовних новацій, виникає відчуження людини як від історії, так і від майбутнього. Отже, традиція є саме тим важливим гомеостатичним механізмом культури, який приходить на зміну біогенетичним формам наслідування і забезпечує адаптацію людини в умовах соціального середовища та природи, що змінюється.

Специфіка традиції як форми збереження духовних цінностей та актуалізації їх у нових умовах визначається формальним алгоритмом зв'язку між старим та новим, котрий сутнісно характеризує традицію. Вона є не просто елементом соціокультурної спадщини, що передається від покоління до покоління, а певним типом передачі цієї спадщини. Будучи взятою в єдності своїх формальних та змістовних моментів, традиція визначається як «особливий тип відношень між послідовними стадіями» соціокультурної системи, що розвивається, «при якому на новому рівні буття цієї системи стереотипно та інваріантно відтворюються структурні та функціональні характеристики її попереднього буття» [2, 5].

Традиція постає як доля (В. Липинський), що вимагає від людини праці та творчості, боротьби та руху в ім'я творення нового, виходячи й спираючись на усталене. А тому традиція трактується не як консервативний момент, що забезпечує статичність, нерухомість форм життя, а як творчий, динамічний чинник історичного розвитку. Введення поняття творчої традиції зумовлене необхідністю усунення всепоглинання як сторони традиції (тобто утримання в собі як позитивного, так і негативного досвіду). Лише в критичному традиціоналізмі постає можливість об'єктивного погляду на минуле та сьогодення, можливість заперечення минулого досвіду як винятково позитивного. Прагнення штучно відтворити віджилі форми життя ви-

глядає в кращому випадку комічно; сучасна людина має творити своє буття, свою реальність, але при цьому важливо зберегти плідний дух давнини.

Будь-яке культурне, соціальне утворення, придатне до життя лише тоді, коли вписується в існуючу національну традицію, продовжує та поглиблює її, в іншому разі це буде мертвонародженим дитям.

Отже, основним змістом поняття «традиція» є не просто досвід минулих поколінь, а саме такий досвід, який включає в себе умови майбутнього розвитку на даному історичному етапі, в конкретних соціальних умовах для даного суспільства, класу, соціальної групи. (М. Ю. Русин) Успадковується й розвивається лише те, що не втрапило своєї суспільної й культурної значущості.

Феномен глобалізації представляє собою виклик людини самій собі і є випробуванням здатності людей існувати у вигляді всепланетної єдності, не втрачаючи своєї культурної ідентичності.

1. Виклик глобалізації. – К., 2001.

2. *Зеленков А. И.* Социокультурный статус традиций и их роль в динамике науки // *Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.* – Минск, 1996. – Сер. №3.

3. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв. – М., 1992.

4. *Русин М. Ю.* Фольклор: традиції та сучасність. – К., 1991.

Горенко-Баранівська Л. І.*

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Одне із завдань системи українознавства є виявлення та висвітлення місця і ролі культури в розвитку української нації, держави та суспільства. Зміст українознавства як науки та навчальної дисципліни ґрунтується на засадах української культури, всотуючи в себе найбільш актуальні традиції українського народу. Культура як об'єкт дослідження має свою структуру (від лат. *structura* – розміщення, порядок, побудова) – мережу усталених і впорядкованих зв'язків між її складовими, елементами, які забезпечують її цілісність і то-

* Старший науковий співробітник, завідувач відділу національної культури Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, кандидат мистецтвознавства

тожність самій собі, тобто зберігають основні якості при різноманітних внутрішніх і зовнішніх змінах. У широкому розумінні культура (лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, а також втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовно-мистецької творчості, а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування (школи, ВНЗ, музеї, театри, творчі спілки, міністерства тощо) [5, 320–321]. Водночас під культурою розуміють культуру особистості, культуру професійної діяльності (культура виробництва, культура праці), культуру мови, культуру побуту, правову, моральну, естетичну, політичну культури тощо. Джерелом культури є суспільна праця, здатна практично й духовно перетворювати дійсність і саму людину.

Культура має власні закони розвитку і функціонування. Культура як продукт суспільної практики здійснює активний вплив на людей, на процес націотворення та державотворення. Культура займає чільне місце в системі українознавства. Місце культури в системі українознавства визначив директор НДІУ Міносвіти і науки України, проф. П.П.Кононенко: «Українознавство – це не просто система знань; це – уроки (історичні, державно-політичні, соціально-економічні, етнонаціональні, міждержавні, культурно-мистецькі, релігійно-філософські, морально-етичні) досвіду віків; аналіз причин і характеру проблем сучасності; прогноз тенденцій і проектування шляхів майбутнього» [2, 4, 7].

Якщо аналізувати культурно-мистецький аспект українознавства не за «компонентним» (матеріальним чи духовним) принципом, а за його належністю до тієї чи іншої сфери життєдіяльності людини і суспільства, то приймаючи за основу усталений поділ суспільства на чотири основні сфери – матеріальне виробництво, суспільно-політичні відносини, духовне життя і побут, можливо умовно виділити такі основні види культури: 1) виробнича (економічна) культура суспільства (культура праці, матеріального виробництва); 2) політична культура; 3) духовна культура (художньо-естетична культура і мистецтво, моральна і релігійна культура, інтелектуальна та інформаційна культура тощо); 4) культура спілкування та побуту (культура споживання, життєоблаштування, дозвілля) [3, 21].

Поширеним є також підхід до структурування культури за її суб'єктом, у якості якого постають такі спільності, як народ, нація, інтелігенція, робітники та селяни, молодь, діти та ін. Відповідно розглядаються «національна культура», «народна культура», «молодіжна культура», «дитяча культура» та ін. Матеріальне й духовне, моральне й естетичне, виробниче й інформаційне в ній постають як своєрідні аспекти, взаємодія між якими створює синтез якісної визначеності і спрямованості. Культура як суспільно-історичне явище виконує низку функцій. Серед них виділяються пізнавальна, інформативна (інформаційна), світоглядна, комунікативна, регулятивна, нормативна, аксіологічна (оціночна) та виховна. В системі українознавства, кожна з цих функцій має українознавчий аспект.

Важливе місце серед них належить пізнавальній. Вона проявляється у фіксації в кожен конкретну епоху результатів пізнання навколишнього світу. Завдяки культурі соціальні спільноти пізнають самі себе, свої суспільні потреби та інтереси, свої особливості й місце у світовій та власній історії. Вивчення української культури в системі українознавства забезпечить виконання його основного призначення як науки пізнання та самопізнання українського народу.

З пізнавальною функцією тісно пов'язана інформативна функція культури. Вона здійснює передачу, трансляцію нагромадженого соціального досвіду від попередніх поколінь до сучасних. Інформативна функція культури дозволяє людям здійснювати обмін знаннями, навичками, вмінням, здібностями, тобто своїми сутнісними силами. Українознавство має спиратися на багатий інформаційний матеріал з історії культури українського народу з метою передачі його кращих культурних традицій сучасникам та наступним поколінням. З цією функцією нерозривно пов'язана комунікативна. Культура регулює спілкування людей, активно сприяє розвитку особистості, примноженню її духовного багатства. Національна культура надає поведінці та спілкуванню людей національний зміст та характер. Крім того, культура уможливує не лише спілкування людей, але й регулює їх взаємовідносини і діяльність. Регулятивна функція культури реалізується за допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. Нормативна функція культури включає надзвичайно широке коло вимог, які стосуються духовного світу людини, її знань, світогляду, моральних якостей, поведінки. Норми культури в їх зовнішній формі проявляються через символіку та певну знакову систему. Український народ

у процесі історичного розвитку створив національно відмінну систему норм, правил та зразків поведінки людини. Ці норми, правила та зразки знайшли яскраве відображення у звичаях та обрядах українців.

Культурі притаманна аксіологічна функція, яка відображає якісний стан культури. Культура як система цінностей формує в людині певні ціннісні орієнтири й потреби. Українська культура має певні національно специфічні ціннісні орієнтації, які визначаються особливостями характеру, менталітету та смисложиттєвих орієнтирів українського народу. Особливе місце належить виховній функції культури. Вона виступає ще й універсальним фактором саморозвитку людини та людства. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та розвиток українського суспільства.

Світоглядна функція культури виявляється в тому, що вона синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу особистості – пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінних, вольових [4, 41–45]. Українська культура в системі українознавства висвітлює також світоглядні особливості української нації. Особливості світогляду українців знайшли свої відображення в народному епосі, фольклорі, народних традиціях, міфах, а також в історико-документальних і художніх творах українських та зарубіжних авторів.

Культура реалізує свої функції, спираючись на досягнення людства, народу, нації, іншої спільноти, особистості в усіх сферах суспільного життя. В системі українознавства культура українського народу органічно поєднується з його іншими складовими і набуває повноцінного звучання, подальшого розвитку та прогресу [1, 44].

1. Баранівський В. Ф. Розвиток духовності українського суспільства як завдання українознавчої науки // Матеріали X щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» 18–20 жовтня 2001 р., Київ; Загальна ред. Кононенко П. П. – К.: НДІУ, 2001. – С. 44.

2. Кононенко П. П. Українознавство третього тисячоліття // Українознавство. – К.: НДІУ, 2001. – №1. – С. 4–7.

3. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002.

4. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.; За ред. М. М. Заковича. – К.: Знання, 2000.

5. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука; 2-ге вид. перероб. і доповнене. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1986.

Крижешевська Л. Ю.*

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: НЕОРЕЛІГІЙНИЙ ДОСВІД

XX ст. називають періодом активних релігійних експериментів. Глобальні трансформації усіх сфер життя спричинили руйнацію тісних міжособистісних відносин, що суттєво позначилося на розриві зв'язків між поколіннями і, як наслідок, на втраті людиною традиційної релігійності. Ці тенденції не обійшли й Україну.

Серед відомих глобалізаційних трансформацій сфер буття українського суспільства опинилася й сфера релігій. Хоча, тут треба зазначити, що серед загальнопланетарних ознак глобалізації Україна має й свої специфічні, які, так би мовити, із середини постали, як плідний ґрунт до сприйняття і розвою цих універсалістських тенденцій. Тут, передусім, йдеться про те, що оскільки впродовж тривалого часу Україна знаходилась під владою тоталітарного режиму, зазнавала впливу компартійної ідеології, то це визвало глибоку кризу суспільно-політичного життя, трансформацію світоглядних орієнтирів і повне знецінення системи смисло-буттєвих цінностей а, поруч з цим, спричинило й кризу традиційної релігійності. Внаслідок цього етнічна ідея, а разом з нею і етнічна культура, якщо не були скасовані повністю, то, принаймні, зазнавши суттєвих негативних видозмін, були відсторонені на периферію життя суспільства. Саме це й постало одним з головних факторів до сприйняття (свідомого чи несвідомого, не в тому зараз суть) глобалізаційно-універсалістських парадигм. Це, у свою чергу, зумовило універсалізацію сфери етнічної культури, поширення нових (розумій – «чужих») релігійних систем на наших теренах. Поява більшості неорелігійних течій в Україні не просто співпала з крахом комуністичного режиму і кризою етнічної ідеї, а саме це виступило одним з головних чинників, що спричинили тенденцію навернення українців до сфери нетрадиційної релігійності.

На сучасному етапі розвитку українського соціуму дедалі все з більшою гостротою постає проблема відродження культури та духов-

* Аспірант Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

ності, що передусім базується на системі глибинних релігійних, морально-етичних цінностей. Інтерес до релігії, який нині спостерігається у нашому суспільстві – це реакція на відроджувальні процеси, що зумовлені змінами світоглядної парадигми і ціннісних орієнтацій. Заповнення духовного вакууму релігійною інформацією спричинює нині присутність релігійного компонента в усіх виявах людського світу.

Так, релігійну сферу українців нині складають ряд конфесій, які по праву можна визначити як традиційні: українське православ'я, українське католицизм, ряд протестантських конфесій, які впродовж тривалого часу свого існування в українському суспільстві увібрали в себе певні характерні для української ментальності ознаки (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво). Утім, за останні 15 років релігійна карта України, яка раніше окреслювалася 9 «дозволеними» конфесіями, суттєво розширилася. На сьогоднішній день в Україні представлені майже всі відомі у світі неорелігійні напрямки і рухи. Зазначимо, що частина наших громадян останніми роками з тим, щоб задовольнити свої духовні потреби звертається як до традиційних конфесій, так і до нетрадиційних.

Однак, тут треба розуміти, що нетрадиційна для нас, українців релігія, бодай там, яке б щодо етнічного віровчення вона не відстоювала – була б цілком етнічним явищем чи «універсальною» – несе у своїй основі конкретну культурну матрицю того етносу, тієї культури, в умовах якої вона постала. Навіть, так звані «універсальні» неорелігійні чи неохристиянські системи тримають у своїй основі цілком конкретні етнічні виразники. Іншими словами, глобальних чи універсальних релігій ніколи не було і ніколи не буде, як не буде й універсальної культури.

Неокультура чи глобальна культура новітнього часу є плодом тільки техногенної цивілізації і, власне, немає нічого спільного ні з вченням Нового Завіту, якщо говорити про неохристиянство, ні з етнічною чи національною культурою як такою, бо ж у ній (глобальній культурі), насамперед, немає місця для особистості, для конкретного «Я», не зауважуючи вже на тому, що вся її суть вихолощена від притаманних для звичайної культури стрижнів – вона немає ні етнічного коріння (попри те, що частково спирається на окремі етнічні, здебільшого зовнішні, виразники окремих конкретних культур), ні часу і місця свого походження, ні історії. Вона є лише штучним витвором планетарної цивілізації. Вона є тільки підробкою, спробою підміни етнічних культур, зумовленою прагненням технічно й інформаційно розвинутих суспільств підпорядкувати менш цивілізовані, але культурні держави

й етноси. Риси цієї постмодерної технічно-цивілізаційної універсальної культури якраз і проглядаються у віровченнях неорелігій. Незважаючи на те, що адепти неорелігійних течій зауважують на своїй прихильності до національного, сфера останнього в їхній уяві окреслена тільки зовнішніми (і то частково!) її атрибутами.

Треба усвідомлювати, що людини без етнічної належності не може існувати. Нівеляція етнічності особи і цілого народу перетворює його тільки на згромадження людей, на масу, якою в умовах технічно-інформаційної цивілізації дуже легко маніпулювати. Зрозуміло, що за таких умов саме поняття «держава» стає умовним, також зовнішнім, географічно-територіальним.

Універсальна культура, як і універсальна неорелігія, може спертися у своєму поступі виключно на етнічно несвідомих осіб, які будуть її носіями і провісниками. У цьому відношенні релігійна форма є дуже зручною для її поширення. А зважаючи на те, що сучасний український представник якогось з неорелігійних рухів, істотно відрізняється від традиційного віруючого, бо ж, на відміну від останнього, не просто заявляє про свою релігійність, а, більше того, активно її демонструє й популяризує усіма можливими засобами. Більше того, дякуючи тому, що неорелігійні громади в Україні складаються здебільшого з осіб віком від 20 до 40 років і то саме з інтелектуалізованих прошарків населення, то треба зауважити на його динамічному поширенні в нашому суспільстві, а значить, і поширенні на українських теренах масової псевдоетнічної культури. Подібний динамізм не може не викликати занепокоєння, бо ж на карту ставиться доля існування нації і держави.

Релігійна традиція, яку намагаються приєднати до українського культурного тіла – чи то американська, чи індійська, чи ще будь-яка буде мати конкретні негативні наслідки, оскільки буде руйнувати українські національні виразники, головним з яких є українська мова.

Саме по собі явище релігійного і культурного різноманіття в суспільстві не є негативним. Приклад багатьох країн світу доводить, що поліконфесійність і етнокультурне різноманіття, поряд із основною, титульною культурою явище позитивне і є доброю ознакою. Однак національно свідоме суспільство не може підмінювати свою культуру іншою, як «чужорідною». Це буде початок занепаду і краху такого суспільства, зникнення його з арени світових етносів. На сторожі суспільства і культури мусить завжди стояти етнічна ідея.

Крупник Л. О.*

ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

«Суспільство, яке не культивує і не береже віковичних надбань культури свого народу, приречене на деградацію, на виродження – воно ніколи не виявить прогресу, не досягне розквіту»
(І. М. Гончар)

Глобалізаційні процеси на нашій планеті актуалізували питання про збереження неповторності, унікальності кожної окремої культури, адже це істинне багатство є невід'ємною складовою здобутків людської цивілізації. Випадання хоча б одного з компонентів цього єдиного культурного комплексу неминуче тягне за собою зміни інших складових, веде до непоправних втрат для людства в цілому. Українська культура попри складну історичну долю ще з часів Київської Русі творила естетичні взірці високого стибу, стала органічною складовою європейської цивілізації, увібравши в себе також потужні впливи Сходу. Ця специфіка обумовила двоякість менталітету українців, які увібрали східну емоційність та західний раціоналізм.

Особливістю української історії є те, що в умовах бездержавності, українці зберегли своє національне обличчя завдяки саме народній культурі, оскільки культура елітарна не могла повноцінно розвиватись, знищувалась державами-загарбниками. Зважаючи на ці перепони, українська культура збереглась завдяки жертовній праці одиниць, котрі всупереч усім перешкодам, заборонам і цькуванню до кінця виконували свою місію. Серед цих постатей – видатний громадський та культурний діяч, скульптор, живописець, графік, народознавець і колекціонер Іван Макарович Гончар (27.01.1911 – 18.06.1993). Свою життєву позицію він обґрунтував так: «Коли проходив боями Європу, бачив як там у часи воєнного лихоліття свято берегли пам'ятки історії мистецтва. У 30-х та й після війни тільки в Києві знищено десятки пам'яток світової слави. Нищилися й шедев-

* Київський юридичний інститут МВС, кандидат історичних наук

ри живопису в храмах, рушники, килими, металеві вироби. Хотілося на весь голос кричати: «Рятуйте!» – Але розумів, що нікого з керівних чиновників не зрушить. І я кинувся по всій Україні у пошуках скарбів мистецтва, які зникали» [1, 2].

Повернувшись із війни, починаючи з 1958 р. І. М. Гончар поряд із власною мистецькою роботою почав збирати по селах шедеври народної творчості, купував, а часто отримував в дарунок ікони, народні картини, музичні інструменти, народний одяг, рушники, килими, кераміку, різьблення, писанки, стародруки тощо (за дуже приблизними підрахунками етнографічна збірка, зібрана ним особисто складає понад 8 тисяч одиниць). Подорожуючи Україною, І. М. Гончар досліджував народну культуру Київщини, Житомирщини, Полтавщини, Донбасу, Поділля, Подністров'я, Галичини, Буковини, Закарпаття. Як результат – лише фото, зібрані у різних куточках України і впорядковані автором у історико-етнографічному альбомі «Україна і українці» налічують 18 томів. У І. М. Гончара побували десятки тисяч відвідувачів, оскільки як ніде на той час тут була представлена українська традиційна культура, зокрема народне мистецтво, без ідеологічних обмежень і цензури. Таким чином, його хата перетворилась у неофіційний музей з унікальною колекцією народного мистецтва XVII–XIX ст., а він – відомий скульптор, Заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1960 р.) в опального митця, що за свою подвижницьку роботу зазнав гонінь та ізоляції з боку радянських державних і партійних органів. Так, 18 квітня 1972 р. його виключили з лав Комуністичної партії «за пропаганду антипартійних поглядів по національному питанню» [2]. Неодноразово також намагались усунути зі Спілки художників УРСР, позбавити звання Заслужений діяч мистецтв УРСР.

Причина цькування полягала в тому, що хата І. М. Гончара стала осередком, де люди не лише вчилися любити культуру свого народу, продовжувати її у професійній творчості, а й школою змужніння для українських патріотів, серед яких багато відомих культурних та політичних діячів. Цей «розсадник націоналізму» безумовно не давав спокою радянській владі, тому починаючи з 1970 р. художника методично переслідують. Спочатку митця хотіли обдурити – прагнули забрати у нього колекцію, пропонуючи гроші, а коли він не погодився – погрожують. Його ізолювали від суспільства, людей, які з ним спілкувались і відвідували його помешкання, попереджували про неприємності пов'язані з подальшим підтриманням стосунків з опальним художником. За ним постійно стежили, вдавались до

провокацій тощо. Однак ця мужня людина вистояла й дочекалась часів, коли його титанічна праця отримала державне визнання. У 1989 р. І. М. Гончар став лауреатом Державної премії ім. Т. Шевченка, а у 1991 р. Народним художником України.

Проте найвищою нагородою для майстра є те, що справа його живе і продовжується. Ще за життя художника (І. М. Гончара не стало у червні 1993 р.) було підняте питання про створення державного музею на засадах, запропонованих митцем. 22.09.1993 р. розпорядженням представника Президента України в м. Києві Л. М. Косаківського для Музею було виділено будинок колишньої канцелярії генерал-губернатора по вул. Січневого Повстання, 29 – пам'ятку архітектури національного значення XVIII–XIX ст. Указом Президента України від 2 грудня 1999 р. Музей І. М. Гончара був реорганізований в Український центр народної культури «Музей Івана Гончара». За мету поставлено створити поліфункціональний Центр – заклад нового музейного типу, в якому б органічно поєдналися науково-дослідницька, організаційно-методична та культурно-просвітницька діяльність високого фахового рівня. Визначальним напрямком діяльності Центру є розвиток традиційної культури і адаптація її явищ у сьогоденні. При Центрі діють: клуб українського народного вишиття «Оріяна», студія українського народного вишиття; відбуваються заняття з різних галузей народного мистецтва для дітей та дорослих, організовуються семінари-практикуми. Кожної п'ятниці збираються всі бажаючі і вивчають народні танці. Відроджуються українські вечорниці, свята та обряди календарного циклу. Зростає музейна збірка, зокрема, окрім придбаного самим І. М. Гончаром, за останні роки колекція поповнилась приблизно на 8 тисяч одиниць. Діє експозиція музею, ведеться активна виставкова, наукова та видавнича діяльність.

Проте найголовніше, що зібрано в УЦНК «Музей Івана Гончара» – це колектив одностайців, котрі не мислять свого життя без цієї роботи. Директор музею художник П. І. Гончар, його славетна дружина співачка Н. М. Матвієнко, співробітники музею, всі, кому не байдужа наша культура гуртуються, черпають натхнення, працюють на тих засадах, які заклав фундатор музею І. М. Гончар. І поки будуть горіти такі вогнища ентузіазму та самопожертви українська культура не втратить своєї актуальності.

1. Музиченко С. В світлиці Івана Гончара // Молодь України. – 1989. – №33. – С. 2.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 32. Спр. 657. – Арк. 136.

Лопушинський І. П.*

ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Проблема визначальної ролі державної (української) мови в забезпеченні національної безпеки України з новою силою постає в умовах посилення процесів глобалізації. Це потребує від Української держави цілеспрямованих, науково виважених кроків задля пошуку власного шляху розвитку в сучасному світі.

У цьому зв'язку важливою залишається проблема мови, яка відіграє найважливішу роль у консолідації суспільства. Спільна для всього суспільства мова дає змогу сконцентрувати весь його інтелектуальний потенціал і зрештою перетворити на могутню силу суспільного прогресу. Оскільки мова є одним із базових понять національної ідентичності в умовах постійного протиборства, активний захист мовного середовища залишається одним із важливих аспектів національної безпеки України.

Виходячи з такого розуміння проблеми на парламентських слуханнях «Про функціонування української мови в Україні», зокрема, зазначалося: «Мова – це, дійсно, генетичний код етносу і від цього не можна відмахуватись. Відтак, бажаєте того чи ні, українська мова була і залишається державною мовою України. Саме національно свідомо еліта має стати на чолі цього процесу. Саме їй бракує у вищих ешелонах влади розуміння необхідності захищати українську мову, як захищати і національні інтереси, бо українська мова є основною частиною наших національних інтересів» [1, 18].

В умовах сьогодення найбільш руйнівною, небезпечною сферою агресивного впливу, що несе загрозу етнічній, культурній, мовній переідентифікації, є засоби масової інформації та телекомунікації, оскільки інформаційно-психологічний вплив на свідомість людини й народу здійснюється переважно через мовне середовище і засобами мови.

Ураховуючи державницьку роль української мови, Верховна Рада України ще 16 січня 1997 р. в ухваленій нею постанові за №3/97-ВР «Про Концепцію (основи державної політики) національної без-

* Голова Суворовської районної у м. Херсоні ради та виконкому, кандидат педагогічних наук, доцент

пеки України» до пріоритетних національних інтересів, зокрема, віднесла розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ» [2]. Після цього, 19 червня 2003 р. Верховна Рада України приймає Закон України «Про основи національної безпеки України», де в статті 6 «Пріоритети національних інтересів» закріплено «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України» [3].

А тому з метою усунення суттєвих недоліків у мовній політиці, забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері, Верховна Рада України своєю постановою від 22 травня 2003 р. за №886-IV «Про Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні» рекомендувала Кабінету Міністрів України розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект Концепції державної мовної політики України, проект загальнодержавної Програми розвитку, функціонування та дослідження української мови на 2004–2010 рр., проекти законів України про внесення змін до відповідних законів України.

Крім того, 13 липня 2004 р. в Українському домі відбулося спільне засідання колегій Державного комітету телебачення і радіомовлення, Міністерства освіти і науки, Міністерства культури і мистецтв, на якому було заслухано питання координації дій центральних органів виконавчої влади щодо реалізації державної мовної політики та виконання зазначеної вище постанови Верховної Ради України. Зокрема, прийняття Закону України «Про розвиток і застосування мов в Україні» дасть змогу зміцнити правові та організаційні засади розвитку й застосування державної мови та мов національних меншин, сприятиме реалізації прав громадян на користування рідною мовою.

Враховуючи суспільну значущість цього законопроекту та вимоги Указу Президента України від 1 серпня 2003 р. №683 «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості в діяльності органів державної влади», 5 грудня 2003 р. було проведено Громадські слухання з обговорення проекту Закону України «Про розвиток і застосування мов в Україні». На них зазначалося, що з часу прийняття Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 р.) відбулися кардинальні зміни в житті українського суспільства. Сьогодні існує нова геополітична реальність – незалежна і суве-

ренна держава Україна. Разом з тим унаслідок недосконалості низки положень чинного Закону України про мови, тривалості запровадження окремих його статей (від 5 до 10 років), а також відсутності належних механізмів контролю та відповідальності за його виконання наявний Закон не відповідає вимогам сьогодення. Як наслідок цього, у деяких сферах суспільного життя суттєво звужується використання державної мови. З огляду на зазначене та з метою належного виконання вимог Конституції України щодо мовної політики в державі нагальна потреба в прийнятті нового Закону України щодо розвитку і застосування мов. Новий Закон покликаний забезпечити застосування державної мови як основного засобу спілкування в усіх сферах суспільного життя на всій території України і водночас гарантувати вільний розвиток використання і захист російської та інших мов національних меншин в Україні.

Отже, останнім часом Уряд України докладає значних зусиль для утвердження державності української мови, а значить і для зміцнення національної безпеки України. Україна має стати сильною, демократичною державою, діяльність і цілі якої визначаються українськими національними інтересами, має зробити все необхідне, щоб українська мова стала авторитетною і перспективною, щоб захистити мовний суверенітет українського народу, інформаційний простір держави, а значить і незалежність Української держави.

1. Про функціонування української мови в Україні: Матеріали парламентських слухань 12 березня 2003 року. – К., Поточний архів Верховної Ради України, 2003. – 66 с.

2. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. №3/97-ВР // rada.kiev.ua.

3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV // rada.kiev.ua.

Кузенко О. Й.*

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Формування концептуальних основ національної школи та виховання у педагогічній думці Галичини початку ХХ ст., перебувало в тісному зв'язку із східноєвропейською педагогічною наукою і відбу-

* Івано-Франківська державна медична академія, кандидат педагогічних наук, доцент

валосся під безпосереднім впливом досягнень західноєвропейської педагогіки. Закономірно, що в освітній теорії та практиці українці краю активно використовували виховний потенціал національних та загальнолюдських цінностей.

Зауважимо, що крім економічних і політичних негараздів, особливо гостро для народів, втягнутих у воєнне протистояння 1914-початку 20-х рр., безпосередню участь у Першій світовій війні, постала проблема виховання підростаючого покоління. Для вирішення актуальних завдань у галузі виховання в липні 1922 р. у Швейцарії було проведено Третій міжнародний конгрес з морального виховання. Представники педагогічної громадськості Англії, Франції, Німеччини, Голландії, Швейцарії, Австралії, Північної Америки, незважаючи на їх національність та релігійні переконання, мали можливість висловити свої погляди на цю проблему. В центрі уваги наукових дискусій було питання «Спільнота і виховання» [3, 8–9].

Проблема, піднята світовою громадськістю, знайшла свій резонанс і в українській педагогічній пресі, в якій широко опрацьовувалася теорія виховання. У численних публікаціях галицькі автори звертали увагу читачів на досвід освітян Європи і Америки, які здійснювали моральне виховання, у першу чергу, в навчальних закладах. Констатуючи той факт, що інші народи розглядають сучасну школу не тільки як установу, покликану розвивати інтелектуальні здібності дитини, але й формувати глибоке усвідомлення нею моральних законів людства, галичани закликали краян до аналогічного розуміння завдань цих освітньо-виховних закладів. На їхню думку, якщо вищезгадані проблеми стали об'єктом уваги самостійних держав Західної Європи й Америки, то ще актуальнішими вони мали бути для поневоленого українського народу.

Відповідно до потреб шкільної практики, у педагогічній думці Галичини широко опрацьовувалися основотворчі принципи виховання. За переконанням Б. Заклинського, В. Пачовського, І. Ющишина та ін., для досягнення успіху у розбудові національного шкільництва, виховання повинно ґрунтуватися на загальнолюдському принципі гуманізму та бути проникнутим національно-патріотичним духом. Для його успішного здійснення необхідно вивчати свій народ, його духовні надбання та середовище, в якому він існує. Опираючись на такі знання, здійснювалося обґрунтування поняття етнопсихологічних особливостей українців та необхідності їх врахування у навчально-виховному процесі.

На думку просвітителів краю, у вихованні молоді треба найперше врахувати національні особливості. Зміст виховання повинен відповідати умовам життя, особливостям культури і психіки етносу. Даючи відповідь на запитання, яке виховання можна вважати національним, М. Євшан (М. Федюшка) звернувся до досвіду передових європейських народів [2, 38].

М. Ваврисевич, у свою чергу, наголошував на тому, що тільки через задоволення національних потреб народу пролягає шлях до загальнолюдської культури. Незважаючи на те, що поняття «культура» загальнонаціональне, вказував він, кожний народ повинен йти особистим шляхом розвитку виховання [1, 6–7]. Проте слід відзначити, що в міжвоєнну добу, коли в європейських країнах розпочалося формування «расової вищості» над іншими націями, галицькі українські педагоги стали, добиваючись національної окремішності, виховувати молоде покоління на національному ґрунті, водночас забезпечували єдність національного із загальнолюдською культурою, доповнювали національне цінностями інших культур.

У центрі уваги педагогів досліджуваного періоду опинилися проблеми виховання національно свідомої людини, небайдужої до потреб народу, здатної до самопожертви заради нього. У пресі йшов активний обмін думками про саму суть національної свідомості і джерела її розвитку.

На шляхи та засоби формування національної свідомості у підрастаючого покоління, вказував Я. Чепіга, який стверджував, що це можливо зробити «тільки на ґрунті народу, його національних прикмет» [4, 342]. Інші автори були переконані, що основними засобами для реалізації цього виховного завдання є національна культура, зокрема усна народна творчість.

Патріотичне виховання галичани пов'язували, насамперед, із формуванням у дитини почуття національної гідності, гордості за те, що вона народилася саме українцем, таким чином долаючи насаджуваний нашому народу столітнім чужоземним гнобленням комплекс меншовартості. Водночас автори публікацій застерігали, що формування патріотизму ні в якому разі не повинно приводити до елементів шовінізму у вихованні. Зауважимо, що прогресивні галицькі педагоги розробляли теорію національного виховання на основі культурних надбань народу та сучасних подій, опираючись як на українську, так і на європейську педагогічну практику. Вони розуміли, що національне виховання повинне пройти складний шлях: від усвідомлення дитиною

себе як частини нації в широкому розумінні цього слова, абстрагуючись від таких понять як класи, партії, громади – до вироблення у свідомості дитини ідеалу національного виховання.

Таким чином, досвід і наукова спадщина наших славетних попередників свідчить про те, що характерним для української освіти й культури є устремління до переосмислення й використання загальнолюдських цінностей. Проте, пріоритетну роль у процесі формування підростаючого покоління – майбутнього українського народу вони відводили саме національному компоненту освіти, що важливо не забувати й враховувати в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

1. *Ваврисевич М.* Національне виховання // *Учительське слово.* – 1922. – Ч. 10. – С. 6–7.

2. *Євшан М.* Національне виховання // *Життя і мистецтво.* – 1920. – Ч. 2. – С. 38.

3. *Лобай І.* Третій міжнародний конгрес для морального виховання // *Учительське слово.* – 1922. – Ч. 6. – С. 8–9.

4. *Чепіга Я.* Проблема народнього виховання й освіти // *Учительське слово.* – 1913. – Ч. 15. – С. 342.

Артюх А., Батова О.*

САМОБУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ: СХІД – ЗАХІД

Фемінізм і гендерна політика є дуже актуальними на сьогоднішній день. Феміністичні рухи закликають жінок до активних дій. У судах Європи та Америки розглядають сотні справ щодо дискримінації жінок у бізнесі, сім'ї і т.і. Цікавим, з огляду на це, є той факт, що такі судові справи в українських судах відсутні. На наш погляд, це пов'язано, перш за все, з ментальністю нашого народу. А відтак, і з історією становлення української жінки. Українка, як правило, не зазнавала такої дискримінації, як, скажімо, в Московії або Польщі. Так склалося історично, що вона часто була головою сім'ї, рішучою і самостійною. Отже, розглянемо еволюцію ставлення до жінки в Україні, її становище в різні часи.

Зосередимося на двох проблемах:

- «жіноче начало» в ментальності українського народу;
- процес формування особливого становища української жінки в соціумі.

* Студенти Національної академії управління, м. Київ

Зупинимося на таких проблемах:

- а) рівень освіченості і культури українського жіноцтва;
- б) участь у державних справах;
- в) становище жінки в сім'ї, зокрема, шлюбно-сімейні відносини, майнові відносини, розлучний процес.

Що ж відрізняє українську жінку? Перш за все, кордоцентричність, емоційно-чуттєвий характер душі. Це пов'язано і з особливостями ментальності нашого етносу взагалі. Зазначимо також її високу активність у громадському житті, духовну силу, мужність, навіть, іноді у порівнянні з чоловіками. Так, наприклад, відомо, що жінки козаків були їх помічницями і, навіть, ходили з ними в походи. Господарка дому була сильною фігурою, організуючим началом не тільки в сім'ї, але і в громаді. Чоловіки часто були відсутні – служба, війна, робота далеко від домівки. Жіночий авторитет забезпечувався владою над священним вогнищем та їжею, впливом на дітей, майстерністю у виготовленні одягу. Тобто жінки мали доволі велику свободу самовиявлення вдома. Саме до жінки-матері звернена глибока любов і пієтизм її дітей.

Цим висновкам не суперечать відомі нам дослідження світосприйняття давніх русичів, особливо ті, в яких підкреслюється жіноча основа українських етнокультурних символів. Україна найчастіше виступає під цим символом: «Україна – мати», «Ненька – Україна». В цьому, на наш погляд, особливість українського патріотизму, як відданості дітей матері.

Якщо порівнювати становище жінки в Україні і Московії, то навіть з огляду на історію вони істотно різняться. Жінка в Московії була затворницею у своїй світлиці. Свідчення цьому є у відомому «Домострої», а українка, навпаки, відіграла помітну роль у суспільно-політичних подіях.

Принагідно нагадаємо про участь українок у меценатстві – заснуванні церков, монастирів, шкіл. Ось лише деякі факти:

- вдова чернігівського скарбника Катерина Угорницька передала монастирю усі свої маєтки;

- Гальшка (Єлизавета) Гулевичівна, дружина київського шляхтича Стефана Лозки, була однією із засновниць Київського Богоявленського монастиря та школи при ньому;

- княжна Гальшка Острозька заповіла в 1759 р. велику суму грошей на шпиталь та Острозьку академію, на монастир Святого Спаса недалеко від Луцька.

Справді, недарма говорили: «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка – за три». Навіть давнє слово «дружина» яскраво показує становище нашої жінки: вона друг своєму чоловікові, тоді як загальнослов'янське «жена» означає «та, що народжує».

Але не можна ідеалізувати становище жінки в сім'ї у цей час. Так, І. Франко в роботі «Жіноча неволя в руських піснях народних», хоча й відзначає поважне та почесне становище жінки в родині, але додає, що пісенна творчість української жінки – спроба знайти вихід із нестерпного становища, фізичної неволі. Ця фізична неволя була обумовлена тим, що, незважаючи на скасування кріпацтва в XIX ст., селяни залишались тимчасово зобов'язаними, тобто змушені були виконувати повинності, доки не зможуть викупити землю. Письменник робить висновок, що однією з найсуттєвіших природних ознак української жінки є вільне, живе чуття, ненадламна, цілісна особистість і бажання особистої самоуправності. Зазначимо, що «вольності» були притаманні не тільки освіченим жінкам шляхетного роду, а й козачкам, селянкам.

Отже, як формувалося особливе становище української жінки в соціумі? Важливим чинником тут є освіта. В XI ст. українська жінка була писемною на відміну від інших європейських жінок. Онука Ярослава Мудрого – Анна Всеволодівна в 1089 р. самостійно правила посольство у Візантії. Вона заснувала Андріївський монастир у Києві. При ньому Анна Всеволодівна заснувала першу відому в історії Русі школу для дівчат. Традиції жіночої освіти у Візантії, з якою Русь підтримувала контакти, благотворно впливали на загальний рівень культури і поширення грамотності серед жінок княжого дому. Княгинь навчали так само, як і княжичів: не тільки грамоті, але і математиці, азам філософії, «лікарським хитростям», астрономії, риторичі, іноземним мовам. Навчання іноді велось за «еллінськими книжками», тобто грецькою мовою, і починалось з раннього віку. Багато освічених жінок XI–XIII ст. мали свої бібліотеки, багато з них займались переписуванням книг. Отже, завдяки освіченості, складається відчуття впевненості і незалежності української жінки. Не тільки великі княгині, а й княжі дружини, сестри, дочки були учасницями політичних подій, феодальних війн, досягли успіхів у медицині, математиці, астрономії, в культурному житті князівств. Відомі, зокрема, такі факти:

- велика княгиня Ольга залучила Київську Русь до християнської віри і тим самим зрівняла її з іншими великими державами Європи;

- руські княгині, видані заміж за іноземних принців, королів, відіграли свою роль у державному і культурному житті Франції, Німеччини, Візантії, Швеції, Норвегії, Данії, Польщі, Угорщини.

Таким чином, жінок панівних верств Русі відрізняв високий для того часу рівень культури, що і робило можливим їх участь у державних справах, в управлінні своїми землями.

За часів козацтва іноземці відзначали особливе становище жінки в Україні. Так, Павло Алепський, що подорожував Україною у 1654–1656 рр., писав у своїх записках про побут і традиції жінок тих часів: «По всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малим винятком, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів». Член шведського посольства К. Я. Гільдебрант, побувавши в Україні у 1656–1657 рр., підкреслив у описі своєї подорожі мужність жінок-козачок та їхню незалежну поведінку. А мандрівник У. Вердум відзначав м'якість та ніжність характеру жінок, їх такт у поведінці та ставлення до інших людей. Відомо, що в Запорізькій Січі зневага до жінки суворо переслідувалась козаками. Найвищою карою за це була страта. В системі духовних цінностей запорожців важливим вважалось шанування жінки, а особливо жінки – матері. Ця традиція набула світоглядного значення.

Шлюбно-сімейні відносини. В Україні з давніх-давен вважалось, що найважливішим елементом шлюбного процесу є згода вступаючих в сімейну спілку. Постанова про вільний вступ до шлюбу за Статутом стосувалась лише жінок вищих суспільних станів, у другій і третій редакціях Статуту вона поширилась і на жінок «всякого іншого стану».

Оскільки шлюбна угода мала перш за все характер майнового договору, підсумкове рішення дійсно приймалося батьками або родичами нареченої. Однак, це не було обмеженням прав лише жінки, бо шлюбні справи синів, як правило, теж здійснювали батьки. В історичних джерелах є свідчення того, що на Русі, на відміну, наприклад, від Чехії, Литви, інтереси жінки враховувались її родичами. Про юридичне закріплення права жінки на виявлення власної волі в справах про заміжжя свідчать статті Уставу Ярослава про грошовий штраф, який накладався на батьків при невиконанні бажання дочки одружитися. Шлюбний вік на Русі: 15–16 років, в XIV–XV ст. від 12 до 18 років. Православна церква забороняла укладення шлюбів з представниками інших конфесій. Порушників цієї установи чекало

суворе покарання. Литовський статут визначав смертну кару за розпутне життя жінки.

Інакше регулювалися ці відносини у наших сусідів. Католицька церква не приховувала свого різко негативного ставлення до жінки. Звідси і принижене становище жінки в Польщі. Шляхетська вільність ніяк не впливала на емансипацію жінки з-під влади чоловіка. В польській середньовічній сім'ї панівне становище займали батько, чоловік, брат. Дружина знаходилася під владою чоловіка, який управляв справами, і без його дозволу не мала права розпоряджатися навіть своїм рухомим майном. У Московській державі жінка, за визначенням Костомарова, була постійною невільницею, від дитинства і до могили. Вона не мала права вийти з дому без дозволу чоловіка, впливати на виховання дітей, які цілком були під владою чоловіка. «Домострой» узаконив биття жінок. Це правило проповідувалось православною церквою, навіть, російськими царями.

Майнові відносини. На відміну від Московської держави, де тільки в XVI – сер. XVIII ст. у зв'язку з пануючою владою чоловіка була санкціонована його юридична та майнова гегемонія, в Україні ще з XI–XIII ст. заміжня жінка, яка належала до стану «вільних» володіла майном та розпоряджалася ним на свій розсуд до самої смерті. Чоловік не мав права без згоди дружини розпоряджатися її особистим майном. Відповідно, в майновому відношенні заміжня жінка володіла певною самостійністю, що робило її становище в сім'ї відносно незалежним. Звідси, на наш погляд, незалежність характеру українки, відчуття її власної гідності. Ще в античні часи вважали, що «платня перетворює людину на раба». Тобто свободу вони пов'язували з економічною незалежністю. Українське законодавство не знало опіки над жінкою і після смерті чоловіка, жінка в цьому випадку ставала головою своєї родини.

Про жіноче майнове право згадується ще в «Руській Правді». Особисте майно жінки не зливалося в Україні з майном чоловіка і після її смерті передавалося до дітей. На такому тлі відносин між чоловіком, жінкою та дітьми постали і спадкові закони, які передбачали в деяких випадках, що спадок можна було передати дочкам. Суспільне становище жінки – шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка хіба тільки тим, що «жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини, материзну ж відбирали всю». Це пояснюється тим, що за литовсько-феодальним законодавством володіння маєтностями завжди поєднувалося з обов'язком військової служби.

Другий литовський статут 1566 р. чіткіше, ніж перший, розділив шляхту і нижчі верстви населення. Він же позбавляв спадкових і ставнових прав жінок, «які за простих людей заміж ідуть».

Українські жінки вищих суспільних станів мали досить широкі спадкові права, на відміну від більшості країн Західної Європи. В Західній Європі спадкова власність у руках жінки розглядалася як можливість розвитку господарства чужого роду, тому була неприпустимою. Українські жінки панівних верств з давніх-давен, ще з часів Київської Русі, володіли широкими правами в галузі придбання рухомого і нерухомого майна, були дієздатні в галузі продажу, обміну, закладення, дарування. Жінка ж у Московській державі, втративши всі свої права з поширенням «Домострою», перетворювалася на деталь хатнього інтер'єру.

Українські жінки, завдяки своїй освіченості, у той час навіть могли брати участь у судових процесах. Серед них були такі правознавці, які добре знали Статут та інші закони, розуміли всі тонкощі судової казуїстики. Жінки усіх суспільних станів мали право передоручати ведення судових справ як сторонній особі, так і власному чоловікові, якому жінка за законом повинна була давати формальну довіреність.

Розлучний процес. Давньоруське право розлучення виникло разом з прийняттям християнства і поширенням церковного шлюбу. Хоча світська влада неодноразово втручалася в цю сферу діяльності церкви, саме церква була монопольним регулятором його розвитку.

На початку шлюб визнавався недійсним лише через смерть одного із подружжя, а в епоху Уставу Ярослава підставою для розлучення могла бути невірність дружини. Цікаво, що подружня невірність чоловіка не давала підстав для розлучення. І тільки з розвитком феодалного права жінки дістали право розлучення через зраду чоловіка.

Сім'ю на Русі самовільно покидали як чоловіки, так і жінки. Це свідчить про те, що українські жінки різних верств мали досить високий громадянський статус, а також рівні з чоловіком права в розлучному процесі.

Отже, на відміну від католицької Польщі і православної Московської держави, жінка на українських землях майже не зазнавала утисків. Українська жінка завдяки високому рівню освіченості, активній діяльності в усіх сферах життя, своєму унікальному світогляду, що впливає з її надзвичайної сердечності, емоційності, щирості почуттів і кмітливого розуму, ставала значущою одиницею в системі економічних і соціальних зв'язків суспільства в різні історичні часи.

За радянської влади наші жінки юридично були рівними чоловікам, високоосвіченими, суспільноактивними. Вони не могли залишатись байдужими до долі своєї країни. Проте їх реальні права у державно-му житті були обмежені. За нових часів самостійної України в цьому сенсі мало що змінилося, хоча в Конституції України (ст. 21, ст. 24) та міжнародних актах закріплено гендерні права українок. Реальна практика, на жаль, поки що не відповідає конституційним ідеалам і намірам.

Нікішов Л., Чурікова А.*

ВПЛИВ УКРАЇНСТВА НА СВІТОВУ КУЛЬТУРУ

Асиміляція українства у світову спільноту не осмислена повною мірою й донині, ні як явище в цілому, ні як різнорівневий процес. Українська діаспора досить динамічно розповсюджується по всьому світу. При цьому вона органічно входить у чужі культурні простори, ретельно оберігаючи свої національно-етнічні традиції.

Протягом тривалого часу Україна в цілому, або окремі її частини, знаходилась «під патронатом» різноманітних імперій та «міцних» держав. Ці, так би мовити, «патрони» зводили нанівець українську мову, культуру, релігію тощо. Їм не потрібна була етнічно та культурно цілісна Україна з розвинутою самосвідомістю, бо першим гаслом всіх цих «керівників» було «розподіляй та володарюй». Цим гаслом керувались Австро-Угорщина, Польща, Російська імперія, а, пізніше, певною мірою, і Радянський Союз, закривались українські видавництва, просвітні, культурні та інші товариства і організації, вивозилось устаткування, культурні скарби, знищувалась інтелектуальна національна еліта. Ті, хто не міг терпіти утисків і гніту, не хотів пристосовуватись до культурного рабства, їхали за кордон, у пошуках кращої долі. Але і там вони намагались зберегти своє коріння, залишитись українцями.

Українська діаспора відрізняється від діаспор інших народів тим, що вона не мала повнокровних зв'язків із Батьківщиною. Вона існувала не лише в географічній, а й у культурній, політичній і, навіть, родинній ізоляції від рідного краю. Мало того, образ діаспори змальо-

* Студенти Національної академії управління, м. Київ

увався як ворожа сила, яка бажає лиха українському народові. Та, попри все це, діаспора жила Україною, діаспора виховувала дітей на українських ідеях, діаспора мріяла про незалежну Україну. Традиційно історики розглядають чотири хвилі української еміграції.

Перша хвиля. 1861 р. вважається роком початку масової еміграції українців, яка тривала до 1914 року. Переважну більшість її становили вихідці із Галичини, Буковини та Закарпаття, земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Ці емігранти осіли в основному у степах Західної Канади, де потрібна була дешева робоча сила: хлібороби, лісоруби, шахтарі. Головними причинами виїзду за океан були перенаселення, безземелля, безробіття та утиски за релігійною та національною ознакою.

Основна маса іммігрантів не вміла читати і писати. Але вони були національно свідомими і віруючими людьми. Заснували українські школи для дітей і дорослих. У 1907 р. побачили світ перша в Канаді україномовна газета «Червоний прапор». У 1910 українські вчителі почали випускати часопис «Український голос», який і досі виходить у Вінніпезі. Канадський уряд пішов назустріч іммігрантам, створив на їхнє прохання двомовні англо-українські школи, які діяли до 1914 року.

Нині за океаном відзначають великий внесок перших українських поселенців у розбудову Канади. Першу хвилю еміграції називають «трудовою», але і серед них були такі діячі культури і мистецтва, як живописець Сергій Васильківський; історик, фольклорист, публіцист, літературознавець та публічний діяч Михайло Драгоманов, співачка і педагог з вокалу Соломія Крушельницька, Іван Пулюй, видатний фізик, викладач, перший декан першого в Європі електротехнічного факультету

Друга хвиля. Після перерви, викликаної першою світовою війною, з 1918 по 1945 р., за кордон ринула друга хвиля українських емігрантів. Ця хвиля отримала назву «політичної еміграції». Цього разу Батьківщину покинули робітники, селяни, представники інтелігенції, ветерани армії Української Народної Республіки. З цією другою хвилею до Канади прибуло близько 67 тисяч чоловік. Вони оселилися у великих промислових містах східної частини Канади, де знаходили роботу на заводах та фабриках.

У різних країнах Європи залишилось близько 80 тисяч українців. Усі інші емігрували до США, Південної Америки, Австралії. Це були люди переважно молодшого та середнього віку, що призвело до

створення в діаспорі дуже динамічної структури, яка охоплювала все – від спортивного життя до літературних гуртків та видань. Частково активна українська громада охопила і попередню генерацію емігрантів. Велику роль тут відіграли національні церкви – Українська православна та Українська греко-католицька зі своїми метрополіями, єпархіями та семінаріями. До другої хвилі еміграції відносяться такі діячі світового рівня, як вчений, авіаконструктор, засновник компанії військових озброєнь «Сікорські ейєркрафт» Ігор Сікорський, кадровий військовий, гетьман України Павло Скоропадський, інженер-механік, професор Політехнічного інституту, професор Стендфордського університету США, громадський діяч Степан Тимошенко.

Третя хвиля. У 1947 р. Канада ще раз відчиняє двері для еміграції з Європи. Тоді сотні тисяч українців перебували в таборах для військовополонених та біженців у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Серед них було чимало «остарбайтерів» – людей, вивезених з України під час другої світової війни на примусову роботу в нацистську Німеччину. Значну частину також становили колишні вояки УПА, ветерани української дивізії «Галичина», яким вдалося прорватися на Захід. Після закінчення війни більшість із них категорично відмовилася вертатись на батьківщину через пам'ять великого голодомору 1932–1933 р. та сталінські чистки 1937–1939 р., в яких загинули мільйони українців. Емігрантів третьої хвилі вважали «політичними біженцями». Серед них було багато мешканців Східної України. Власне, третя хвиля тривала з 1947 по 1953 рік. Цього разу серед емігрантів була велика кількість науковців та інтелігенції. Вони сприяли розквітові українського політичного, громадського культурного та релігійного життя в діаспорі. Цих емігрантів об'єднувала відданість ідеї незалежності України та відновлення української суверенної держави.

Українська діаспора тих років створила в Канаді громадську та релігійну спільноту – Конгрес українців Канади, який є членом Світового конгресу українців. Загалом, за три хвилі еміграції з українських земель виїхало близько 1 млн. українців.

Представником третьої хвилі української еміграції є Богдан Гаврилишин, учений, політичний діяч, член Світової академії науки та мистецтв, член Ради Фонду Жана Моне тощо.

Четверта хвиля. З 1980 р. почали приїжджати в Канаду представники четвертої хвилі еміграції. Четверта хвиля дуже відрізняється від трьох попередніх. Більшість людей подалися в дорогу через

скрутні економічні умови, що настали після розвалу Радянського Союзу. Основна маса їх має вищу освіту, володіє іноземними мовами, що дає змогу знайти роботу в Канаді, США, Європі тощо. Ці прибульці намагаються одразу влитися в нове для них суспільство і не знаходять спільної мови з представниками старої еміграції. У багатьох з них світогляд радянський, рідна мова російська. Ця четверта хвиля викликала шок у старої української діаспори, яка не очікувала такого байдужого ставлення до своїх національних традицій. Четверту хвилю еміграції дехто зі старшого покоління сприймає як дев'ятий вал, який шкодить іміджу української діаспори. Та, незважаючи на всі непорозуміння між поколіннями, нова еміграція поступово знаходить себе. Представники нової хвилі вже роблять певний внесок у громадське і культурне життя української діаспори. Загалом, емігранти четвертої хвилі, що лишили батьківщину вже незалежною, не мають такої сильної об'єднавчої ідеї, як попередні три, бо вона сконцентрована на економічних та соціальних перспективах перебування за кордоном.

Таким чином, закордонне українство є важливим інтелектуальним та соціально-культурним ресурсом України, який, за умови тісної співпраці, взаємної підтримки та поваги, здатний стати вагомим фактором реалізації політики нашої держави, розвитку економічних, політичних та культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

Расін Б.*

ХИМЕРНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ В. В. ГОРОДЕЦЬКОГО

Через віки і тисячоліття історії пройшло безліч поколінь. І лише одиниці залишаються світочами в людській пам'яті. Це не просто люди, це Прометей людського буття, це ті, хто ведуть нас крізь віки темряви до світла незбагненого майбутнього, вкритого мереживом мрійливості, до примарливого минулого. Завдяки безмежному обрію їхнього внутрішнього світу, ми залучаємось до вічності в простих, іноді буденних речах. Генії не мають національності, вони творять заради людства. Вони не такі, як ми, в кожному з їх творів присутня химерність, щось загадкове, неповторне. Їх називають «обраними».

* Студент Національної академії управління, м. Київ

Саме до таких людей належав видатний архітектор, митець, мисливець і просто яскрава людина – Владислав Городецький. Все його життя це свого роду синонім слова «химерність». Вигадливість долі, дивні, незвичайні події не могли не вплинути на життя та творчість генія. Так, ми можемо прослідкувати одну з ліній його «дивакуватості», простеживши за подорожами, що він здійснив впродовж життя. Народився митець у Польщі, в селі Жабокричи, де й провів своє дитинство. Пізніше національно-етнічні риси знайдуть свій прояв у його творах у вигляді натяків або конкретно сформованих форм. Так ми можемо побачити скульптуру жаби на Будинку з химерами, що, як вважають мистецтвознавці, може бути прямим натяком на назву його рідного селища. Проживши у маєтку батька приблизно 10 років, Городецький їде до Санкт-Петербурга на навчання в Академії мистецтв. Закінчивши її з відзнакою, працює та проживає більшість свого життя в Україні, де набуває світової слави та популярності. На мою думку, саме ця хаотична сукупність емоційних рис слов'янських країн проявилась у витворах митця, основними з яких є тваринна людськість, хаотична впорядкованість, поєднання непоєданого, мінімізація форми, яка переростає у безмежність.

1. Тваринна-людськість. Химерне поєднання дивакуватості природного світу з людським. Тваринний бік людини виявився у природному прагненні чоловіка до полювання, в інстинкті мисливця. Пізніше його дитячі мрії втілились у нескінченній кількості різних подорожей заради здобуття трофеїв. Найголовніші, які мають найбільший прояв у його творах, – це полювання в Африці, на Кавказі, в Інані. Людськість – у тому, що тварини, впольовані чи просто бачені ним, віднайшли своє місце на фасадах його будинків, у вітражах, на дахах, навіть у вигляді торшерів, дверей, столів. Городецький говорив: «Я маю все це зберегти так, як наші нащадки вже не зможуть цього побачити у зв'язку з нашою дикістю та нелюдськістю у відношенні до природи...».

2. Хаотична впорядкованість. Наявність великої кількості різноманітних дивацтв, речей, трофеїв, пам'яток, скульптур, прикрас, які, на перший погляд, не мають нічого спільного між собою. Але це лише поверховий погляд, так би мовити, «картина», що відкривається людині, яка не замислюється. Якщо ж зазирнути глибше, то ми можемо побачити, що кожне маленьке «я» (предмет, символ, образ), незважаючи на всю хаотичність, має своє місце та відіграє роль, яка не є випадковою. Кожна дрібничка приховує особливе значення та істо-

рію, без якої сукупний витвір мистецтва не мав би закодованого автором змісту і настрою. Прикладом може служити будинок самого митця на Банківській, 10. Там присутні усі перелічені особливості творчого почерку В. Городецького, які взаємодіють і доповнюють один одного. Це, у свою чергу, породило таке химерне явище, як ця будівля. Зовнішній вигляд, інтер'єри, легенди, породжені цим будинком свідчать, що цим домом цікавились, можливо навіть боялись його нестандартності. Інтерес до цього творіння не вщухає і сьогодні.

3. Поєднання непоєданого. Кожна будівля – це вияв геометрії і фізики у кожному її міліметрі. Тут же ми бачимо повну диспропорцію, якщо брати окремо певні деталі. Але поєднані разом, вони дають нам досягнути стійкий фундамент кожної мікрочастинки його «дітища», при цьому занурюючи нас в океан багатой палітри мистецького таланту. За приклад можемо знову взяти Миколаївський костюл у Києві, або вокзал, спроектований і побудований ним у Тегерані.

4. Мінімізація форми, яка переростає у безмежність. У творах Городецького кожна тварина, кожний структурний елемент є окремим світом, який не потребує доповнення. Він є майже ідеальним. Але при цьому, поєднавши їх всіх в одне ціле, ми отримуємо безмежність плинну фантазії, нескінченність внутрішнього світу митця, химерність мирського буття. І все це виливається у певну дивакуватість генія.

Виникає логічне питання: що ж таке тоді взагалі «химерність»? Тлумачний словник, визначає: «Химерність – це нісенітниця, щось нелюдське, міфологічне». Погодимося з цим частково. На нашу думку, сенс цього слова полягає у вияві дивакуватості, чогось неосяжного для людського розуміння. Це те, чого люди не розуміють, вони не відчують тієї експресивності, яку хоче передати архітектор. Найчастіше люди, яких не розуміють, і є геніями свого часу. Вони роблять мистецький прорив у майбутнє. Таким і був Владислав Городецький.

Беспалова Г.*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Наше майбутнє залежить від того, наскільки вдало ми зможемо накреслити і почати реалізовувати свої цілі, усвідомити власні інте-

* Студентка Національної академії управління, м. Київ

реси, вміло поєднати свої інтереси з інтересами держави. Але, щоб визначитися з цілями, потрібно зрозуміти, що буде ліпше для нашого народу, зрозуміти його психологію. Психологію можна розглядати крізь призму ментальності.

Ментальність відбиває сутність колективної свідомості. Ідея на рівні ментальності – це не продукт чийогось світобачення, а емоційний ґрунт, на якому формуються ідеї і символи. Цінність ментальності полягає у тому, що вона є відображенням історичного процесу у суспільній психології. Поняття «ментальність» віддзеркалюється в таких латинських аналогах, як *mentalis*, *mens*, *mentis* – «розумовий», «розум», «думка» або «інтелект», «розумові особливості», «міра інтелектуальної енергії», «характер» або «спрямування інтелекту».

Дослідники, проаналізувавши український характер, дійшли висновку, що визначальну роль у формуванні ментальності української людини відіграло географічне і геополітичне розташування України, особливості клімату та господарського життя. Це пояснює тісний зв'язок українця з землею, у свою чергу веде до домінування емоційного над раціональним у свідомості українця.

Вплив геополітичного становища на формування менталітету українців до кінця невизначений. Ним пояснюється дуже сильне прагнення свободи, стихія вільної самодіяльності. Він спонукає до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації і водночас до анархізму. Так, М. Костомаров характеризує Україну як соціальну спільноту, яка ніколи не хотіла знати «ні царя, ні пана», а Д. Яворницький дає оцінку запорізькому козацтву як хранителю політичних і суспільних ідеалів українського народу.

Не можна розглядати Україну як місце перетину лише хліборобської і кочової цивілізації. Адже Україна зазнала як місце взаємовпливу західного і східного християнства, до якого приєднався іслам та іудаїзм. Отож, Україна сфокусувала, з одного боку традиції європейської цивілізації, заснованої на визначальній ролі міст, з іншого боку, євразійсько-російської цивілізації, в якій чільна роль належала панським маєткам. Яскраво виражена автохтонність, формування способу життя у відповідності з місцевим ландшафтом стали визначальними чинниками ставлення української ментальності. Розглядаючи це питання, вчені виділили такі головні ознаки ментальності українського народу:

- *інтровертивність* вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється у зосередженості на фактах і проблемах

внутрішнього світу. Цим ми пояснюємо замиловано-мрійливе ставлення до природи. Інтровертивність української душі і характеру проявляється і в певних особливостях української релігійності. Українська людина завжди намагалася виокремити, відділити своє ставлення до природи і релігії. В українцеві завжди домінувала піднесеність у ставленні до світу. Сам український народ пережив багато страждань. Це стало причиною розвитку в українському характері співчутливості, співпереживань і відчуття чужого болю як власного. На протязі багатьох століть наш народ був пригноблений і позбавлений багатьох прав. Це зробило його високочутливим до всього, що діється в світі;

- *кордоцентричність*, що проявляється у сентименталізмі, чутливості, любові до природи. Українець надає перевагу емоційному, чуттєвому над волею та інтелектом. У це поняття противагою вплітається нерозвиненість уявлень про особистість, що веде до конфлікту особистого і суспільного. Цей конфлікт вирішувався українцем завжди на користь особистого. Формування індивідуалізму веде до набуття крайніх форм асоціального егоцентризму, намагання зачинитися у власному світі й ізолювати себе від суспільства. Надалі це проявляється у сильному потягу до особистої свободи, схильності до непокори. Ця риса загострюється у вирішенні питань про державність. Українці не в змозі організуватися задля досягнення суспільного блага. Несформованість свого «ми» призводить до історичних колізій. Чисельні історичні факти підтверджують відсутність згуртованості, єдності, без прагнення до державності. Характерним є формування спільнот під впливом почуттів, а не розуміння необхідності чи інтересу. Але українським народом шанується традиція як сума витворених століттями ідеалів. У цьому випадку традиція виконує дисциплінуючу функцію. Але за певного егоцентризму («моя хата скраю»), соціальної байдужості українці все ж таки схильні до співчуття, гуманізму. Український інтровертизм не є замкнутістю в собі, він є лише спрямуванням на себе. Егоцентричне спрямування уваги на внутрішній світ заважає також визнанню авторитетів. Чи можемо ми уявити зведення авторитета над нашим пращуром-козаком, над Запорозькою Січчю?

На наш погляд, емоційність не є негативною, а є не просто позитивною, а й певною мірою захисною рисою, прикметою «нашої національної вищості». Треба повільно рости і виховувати в собі нові якості, але на засадах вже сформованих, які ми плекали багато сто-

літь. Не можна відкидати нашу людяність і емоційність перед входженням у новий світ.

В українській свідомості давно вже сформувався комплекс меншовартості. Він ґрунтується на пріоритеті раціонального над ірраціональним. Можливо, якщо по-новому подивитися і переоцінити українську чуттєвість, ми зможемо зректися цього комплексу.

- усі вищезгадані риси доповнюються такими, як *неспокій і рухливість*, завдяки яким українці здатні до прийняття нового. Отже, наш народ має схильність до зміни своєї психології. Українцями швидко опановує ейфорія у вирішенні спільного питання.

Ми будуємо свою державу, у якій, як писав геніальний Т. Шевченко, своя правда і воля. Ми маємо пізнаємо себе не тільки в собі, а і в світі, пізнати своє внутрішнє «Я», глибше зрозуміти, чому ми є такі, які є нині – з нашими перевагами і вадами. Таке самопізнання нам потрібно, щоб позбутися невірних комплексів, зокрема, відчуття меншовартості. Знання свого національного характеру – це пізнання світлого і темного у собі. Лише пізнавши і переборовши у собі зло, можна творити у світі добро!

Пихалова Ю.*

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В РОМАНТИЧНОМУ КІНОМИСТЕЦТВІ 60-Х РОКІВ

В історії світового кіно є країни, які започаткували свій неповторний кінематографічний стиль («масове кіно» в США, неореалізм в Італії, грузинське кіно). Україна за досить складних умов розвитку національної культури за радянських часів спромоглася сказати своє неповторне «слово» в кіно і тим самим зайняти особливе місце у світовому кінематографі. Маємо на увазі поетичне, романтичне кіно 60-х років ХХ ст., коли на терені мистецтва СРСР панував соціалістичний реалізм.

В українському поетичному кіно сконцентровані особливості національно-етнічної філософії нашого народу. Зазначимо, насамперед, антеїзм, пов'язаний із споконвічною єдністю українців з природою, землею; кордоцентричність – обумовлену православно-язич-

* Студентка Національної академії управління, м. Київ

ницьким способом життя, в якому серце – джерело не тільки особистої моралі, а і передвічних суспільних ідей; екзистенціальність як глибинна зосередженість на своєму внутрішньому світові. Українське кіно шестидесятників – спроба допомогти народу віднайти та зрозуміти себе в довіклі, опираючись на одвічний український символізм, контрастність, образність світовідчуття. Врешті-решт, це є спробою самоідентифікації в такому строкатому, багатобарвному світі.

Основою становлення і розвитку українського романтичного кіно, на наш погляд, є українська ментальність, яка характеризується символічною ідеологією: «Дім – Поле – Храм».

Отож, Дім як свята округа буття людини, в якій він посідає центральне місце, в якій «своя правда, і сила, і воля». Дім символізує і сім'ю, і забезпеченість особистості, рівень її заможності та соціальної захищеності. Дім – це антропоцентричне буття, ніша людини в драматичному світі. Не менш важливим є образ Поля. Образ Поля – це, як правило, життєвий топос, поле життя, джерело багатства і ноосферної мрії українця (його місце у світі, як творця блага). Образ Поля пов'язаний з архетипом землі. А українська земля – не тільки ґрунт, а й рідний край. Земля як етнічна територія має особливу енергетику, яка впливає на душу та долю етносу. Духовні аспекти архетипів Дому й Поля в українському менталітеті інтегруються в такому його формоутворенні, як образ Храму, тобто святинь народу. Такі особливості ментальності українства знайшли органічне відображення в українському романтичному кіно.

У 60-х рр. ХХ ст. це світобачення знаходить своє втілення в новому напрямі українського кіно, так званій «новій школі». Напрямок називають то поетичним, то живописним, то асоціативним, але він, безумовно, був пов'язаний з традиціями українського мистецтва, з процесами, які відбувались у світовому кінематографі, зрештою із зростаючими естетичними запитами глядачів. Україна була, можливо, найбагатішим ґрунтом для розвитку поетично-романтичного кінематографа. Поетичне, романтичне начало мало глибоке коріння в традиціях українського фольклору, живопису, літератури, музики. На цьому виріс О. Довженко. Хто він був для України і світу? Насамперед, геніальний кіномитець. Автор стрічок «Сумка дипкур'єра», «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Переважну більшість кінострічок створював за власними сценаріями – блискучими й неповторними художніми творами. О. Довженко переніс у кіно дух ук-

раїнської думи, її епічність і задушевність, величний речитатив і пісенність. Він був фундатором української романтичної лінії в кіно, з характерним експресіоністичним монументалізмом, сміливим темпоритмом, оригінальним монтажем, монументальною викадровкою, незвичними ракурсами, лірико-романтичною тональністю.

Друга, не менш видатна, постать С. Параджанов, вірменин за походженням, але прекрасно засвоїв українські етнічні традиції та перейнявся культурою українського народу, його літературою, піснями, народним живописом, фольклором, побачив романтизм способу життя українців. Його кінороботи – це, насамперед, поетичність, «легендарність» матеріалу, в якому знайшло відображення народне життя у формі піднесеної, барвистій, романтичній. «Тіні забутих предків» – це один із найвідоміших і найпрекрасніших фільмів. Поетична оповідь на межі реальності і казки, дійсності й уяви, автентики і фантазії, ця стрічка втілює захоплення красою світу, життям і любов'ю, а також безумство від втрати кохання, понурий фаталізм, що тяжіє над людською долею, фатум смерті, розпач, що межує з божевіллям. Українська жінка у С. Параджанова є, з одного боку, втіленням ліричного кохання, а з іншого – втілення пристрасті і чуттєвості. Він відтворює етнографічні культові обряди, атмосферу див і архаїчних вірувань. Все, як у народній поемі, у вимірі остаточному: якщо любов, то єдина і трагічна, якщо конфлікт, то такий, що закінчується смертю. Людина – дитя природи, зв'язок їхній органічний і нерозривний. Ця думка знаходить своє яскраве образне втілення у фільмі, втілення зорове, пластичне, звукове, хоча жодного слова про те не говорять ні автори, ні герої. Так розкривається одна із суттєвих сторін народного життя. Такого буяння української ментальності, філософії, образності ще ніколи не було в українському кіно.

Саме параджанівський фільм визначив дорогу ще одній талановитій постаті Юрію Ілленку. Його «Вечір на Івана Купала» та «Білий птах з чорною ознакою» стали явищем у романтичному кіно. Обидві роботи дивують, вражають, захоплюють. Метафори, образи фільмів не так-то легко «розшифрувати». Тому глядачеві доводиться виконувати просто-таки художницько-аналітичну роботу. А варто тільки образний, метафоричний лад Ю. Ілленка витлумачити прямолінійно, як відразу ж фільм починаєш сприймати не більш ніж барвісто відзняту хрестоматію з історії нашого краю. Але ці фільми не можна назвати екранізацією сценарію у повному значенні слова. Сценарій позбавлений сюжету у звичайному розумінні. Жанр пое-

тичного кінематографа і породив ось таке розмаїття багатозначних образів, які, здається, кожен може тлумачити на свій лад. Розмах історичних подій, філософська і соціальна проблематика ніби диктували створення полотна епічного. Ю. Ілленко створив не епос, а поему. Можна назвати ці фільми і поетичними кінороманами. Відчувається глибокий внутрішній зв'язок з кращими фільмами О. Довженка. Знову постає яскравий, поетично-романтичний, масштабний кінематограф в самобутньому національному вигляді, в його прагненні розповісти про народних героїв і значні події.

Творчі пошуки О. Довженка, С.Параджанова, Ю. Ілленка та багатьох інших кінематографістів відкрили шлях до вирішення значних філософських та соціально-історичних проблем українства засобами екранної поезії і романтики.

Кочубей Т. Д.*

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ У XVIII СТОЛІТТІ: ГЕОРГІЙ КОНИСЬКИЙ

З огляду на проблему винесену для обговорення на конференції, досить цінним у контексті гуманістичної ретроспективи є спадок Георгія Кониського (1717–1795) – українського та білоруського церковного діяча, філософа, письменника, педагога. Свою педагогічну діяльність він розпочав з 1745 р. як професор Києво-Могилянської академії, де викладав риторику, поетику, філософію. З 1751 по 1755 рр. обіймає посаду ректора Києво-Могилянської академії. У цей період Г. Кониський викладав курс богослов'я, розробив новий статут академії. Виконуючи обов'язки єпископа Білоруського, з 1755 р. засновує у Могильові училище, готує для нього підручники і посібники. Він є одним із перших професорів Києво-Могилянської академії, який включив етику окремим розділом у свій філософський курс [1; 3]. Даний курс в загальному дає уявлення про рівень розвитку та викладання української професійної філософії у першій половині XVIII ст., а розділ етики є досить привабливим для педагогічної науки з точки зору морального виховання. З позицій

* Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини, кандидат педагогічних наук, доцент

гуманізму він розглядав етику як практичну науку, що «відноситься до людських дій, скерованих до морального добра або погоджених із здоровим розумом» [1, 386], і яка тісно пов'язана з життєвою практикою. У Г. Кониського предметом гуманізму виступали «природні речі, земні людські потреби» [1]. Гуманістичними є його погляди на людину, якими пронизаний весь курс філософії, здобуття нею щастя, що й вказує на антропоцентричність його поглядів. Підтвердження цьому знаходимо у М. Кашуби. На її думку, Г. Кониський вважав, що «людина має можливість пізнати світ і закони його розвитку, а також пізнати саму себе як частину світу. Одним із основних принципів гносеології, висунутої Кониським, – це необхідність звільнення мислення людини від влади всяких авторитетів, у першу чергу схоластичних і церковних. Кониський глибоко усвідомлює, що середньовічні авторитети й догми Св. письма заважають пізнанню природи та людини» [1, 24]. У душі гуманізму епохи Відродження Г. Кониський «висуває ідеал активно думаючої людини. Саме людина виступає у нього як активне і творче начало в процесі пізнання світу» [1, 27]. Для нього людина і світ нероздільні, він вбачає їх у єдності. Людина виступає частиною природи і є «вінцем творення», «стоїть вище від усіх створених речей і відображає в собі весь світ» [1, 27]. У ній природа досягла повної досконалості. Розглядаючи при цьому систему «Людина-Бог», Г. Кониський вважає, що для людини Бог – найвища досконалість, найвище благо, до якого вона повинна прагнути. Звідси і мета етики полягає в тому, вважав Г. Кониський, щоб «бути загальним правилом доброї поведінки», мету ж доброї поведінки вбачав у досягненні щастя або блаженства [1, 386]. Обов'язок етики, на його думку, полягає в тому, щоб «шукати і навчати, в чому полягають найвище добро або найвище благо і щастя» [1, 411]. З огляду на це людина має навчитися керувати «своїми діями і почуттями, спрямовувати їх на добро» [3, 138], яке науковці відносять до гуманістичних цінностей. Під добром Г. Кониський розумів «все те, що служить людині, веде до блаженства і щастя як вищої мети людського життя» [3, 138], і був «переконаний у можливості щастя на землі» [3, 138], а «в нещастя людина потрапляє, – на його думку, – не через природу, а з власної вини» [1, 403]. З гуманістичної точки зору цінними є погляди Г. Кониського про мету життя, як одну із центральних проблем етичних учень. Уявлення Г. Кониського про людину як моральну істоту пов'язане із уявленнями про свободу й необхідність у моральній поведін-

ці. Адже людина у своїх діях, виборі життєвого шляху керується вільною волею. Такий погляд на людину яскраво виражений у книзі першої «Основи людських вчинків», яку вміщує «Моральна філософія або етика». У ній він пише: «Тверджу: людина є істотою вільною» [1, 424].

У Г. Кониського людина виступає у новому прояві. Вона здатна до самореалізації та самовдосконалення, адже «за своєю природою, як і все живе на землі, схильна і прагне до добра» [1, 40]. Так само як і Григорій Сковорода, Георгій Кониський «шлях до щастя вбачав у самопізнанні, бо люди здебільшого не досягають щастя саме тому, що не знають себе, не знають того, що їм понад усе потрібно» [3, 138], а також у мудрому та доброчесному житті, тілесному здоров'ї. Мету виховання вбачав у тому, щоб навчити людину досягати щастя, проявом якого є інтелектуальна діяльність. Як зазначають І. Огородник та М. Русин, людина для Г. Кониського, – особистість, «керована розумом, здатна до цілеспрямованої діяльності» [3, 139], володіє свободою дії. Розум виступає «вищою ознакою і критерієм моральної поведінки» [3, 139]. Аналіз творів Г. Кониського та праць дослідників [1; 3] його спадку, уможливив зробити висновок, що моральні норми і моральні оцінки не є вічними, не даруються Богом, а виступають історичними категоріями, які встановлюються людьми. Великого значення у становленні людини надавав освіті та науці. Серед домінуючих принципів педагогічних поглядів Г. Кониського можна назвати такі, як принцип доступності, який полягає у здобутті освіти всіма верствами населення, а також принцип науковості. На його думку, суспільний прогрес залежить від розвитку науки. Про його позицію свідчать два розроблених ним курси філософії, які досить відрізняються один від одного. Його новий курс був побудований на засадах природознавчої науки свого часу.

Вищевикладені ідеї втілювалися Г. Кониським у практику через відкриття шкіл, семінарій, видання навчальних посібників, виступи з морально-дидактичними проповідями, написання і видання наукових та художніх творів. Останні з яких відіграли значну роль у становленні та розвитку шкільної драматургії. Класифікуючи драми за тематикою, О. В. Мишанич [5, 16] твір Кониського «Воскресеніє мертвих» (1746, за іншими джерелами – 1747) відносить до досить поширеної групи – драми-мораліте, тобто морально-дидактичних п'єс з алегоричним сюжетом. Як зазначає О. В. Мишанич, «давній

український театр є продуктом шкільної освіти й тісно пов'язаний з театром європейським. Духовна драма ... почала культивуватися у стінах Києво-Могилянської академії. Тут вона стала не стільки знаряддям релігійної пропаганди, скільки засобом розвитку ораторських і літературних здібностей учнів, необхідним компонентом шкільної освіти» [5, 17].

1. *Кониський Г.* Філософські твори: У 2 т. – Т. 1 / Перекл. з лат., упоряд., передм. та прим. М. В. Кашуби. – К., 1990. – 490 с.

2. *Литвинов В. Д.* Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. – К.: Наукова думка, 1984. – 150 с.

3. *Огородник І. В., Русин М. Ю.* Українська філософія в іменах: Навч. посібник / За ред. М. Ф. Тарасенка. – К., Либідь, 1997. – 328 с.

4. Памяти Георгія Кониссаго // Киевская старина.– 1895.– Т. 48. год. 14. – С. 257–264.

5. Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Упоряд., приміт. і вступ. стаття О. В. Мишанича; Ред. тому В. І. Кречотень. – К.: Наук. думка, 1987. – 608 с.

Татарин Я. Г.*

«НАЦІОНАЛЬНЕ» ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ІНТЕГРАЦІЇ У ВСЕЛЮДСЬКУ СПІЛЬНОТУ

Людина постає перед світом як одиничне і переживає своє буття персонально. Питання цілісності людини, з'ясування тих чи інших аспектів її буття одухотворюється сьогодні антропологічним відродженням. Людина є частиною світу, мікрокосмом, який містить у собі в концентрованому вигляді всі фундаментальні властивості і закономірності світового цілого, і вчення про неї повинно узгоджуватися із вченням про світ у цілому. Специфіка людини проявляється не як відмежованість від решти світу і чужість йому, а в її частковості, унікальність якої визначається універсальністю, співвідносністю зі світом буття в його загальності. Загальна природа людини існує в її соматичній заданості, яка доповнюється такими атрибутами людського існування, як розум, свобода, гра, духовність, соціальність тощо. Усе це – лише окремі характеристики людини, в той же час, важливо уявити її цілісну істоту, яка втілює в собі єдність світового цілого.

* Аспірант Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

Об'єктивне значення та розгляд «національного» перш за все вимагає обов'язкового врахування конкретної обстановки, в залежності від якої і виходить на перше місце ті чи інші проблеми. Людство є взаємопов'язаною, взаємозалежною, цілісною соціальною спільністю, єдиною цивілізацією. Людство може виступати у двох формах: або у вигляді людської особистості як такої, або, у транснаціональній формі, що охоплює все людство в одну величезну об'єктивну реальність. Нація ж займає особливе, досить суперечливе становище, як проміжна ступінь між особистістю і людством. Нація – історично своєрідна форма переходу від індивідуального до загальнолюдського. З одного боку, вона поділяє людство на особистості, а з іншого – об'єднує ці особистості в спільності, що, у свою чергу, знову поділяє людство. Вселюдскість є вищою повнотою «національного». Все наше життя повинно ґрунтуватися на конкретних ідеях особистості і нації, але при цьому не заперечуючи абстрактні ідеї людства.

Людина, як і людство, виступають у різноманітних формах. Тобто, по-різному усвідомлюється реальна включеність кожної особистості в громадсько-національне суспільство, в структуру національної держави та вселюдську спільноту. Людство розглядається цілісністю, як велике збірне утворення або соціальний організм, живими членами якого є різні нації. З цієї точки зору, очевидно, що кожен народ не може жити в собі, через себе і для себе, але життя кожного народу становить лише певну участь у спільному житті суспільства. Різноманітність національних особливостей, а отже «національне», є корінною умовою розвитку вселюдської цивілізації. Будь-яке протиставлення нації і людства, національної множинності і загальнолюдської єдності неможливе і неприпустиме. Адже нації, при всій своїй специфічності, не заперечують єдності людства, як і єдність людства не заперечує існування нації.

Головною ж особливістю кожної людини виступає «національне» як особлива форма поєднання одиничного і загального. «Національне» визначає становище нації в суспільстві і особисту гідність людини та є фактором суспільного розвитку, без врахування якого неможливо проводити наукову (та іншу) політику в різних сферах життя суспільства. «Національне» – в широкому розумінні, – сукупність явищ суспільного життя народів (націй, народності, національної та етнічної груп). У вузькому ж – сукупність явищ суспільного життя, суб'єктом яких є нація. Людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина, а не як окре-

мішність. Людина не може перескочити через цілу ступінь буття, від цього вона б збідніла і спустошилась. Національна людина – більша, а не менша, за просто людину, в ній є риси людини взагалі і риси індивідуально-національні.

Поняття «національне» відображає, з одного боку, націю як історичне явище, а з іншого – людство. В той же час воно значно ширше за кожне з них. Тому «національне» є категорією, що синтезує, об'єднує, інтегрує ряд інших понять. Будучи більш високим рівнем наукової абстракції, категорія «національне», сама по собі, не є субстанційним утворенням. Вона може існувати лише як форма об'єднання людей, як прояв їх внутрішньої органічної єдності.

«Національне» виникає й існує як відображення процесів формування і розвитку націй, являючи собою специфічні риси матеріальної та духовної культури, соціального та політичного життя, свідомості та психології народів, особливості їхнього історичного розвитку, взаємовідносин з іншими народами. Проте, «національне» – це не тільки успадковане від старих епох, але й перетворене в нових умовах, а також те, що народжене сучасністю, і воно в такій же мірі є досягненням, гідністю життя нації. А тому, «національне» розвивається на загальнолюдській основі. Адже національні спільноти доцільно вивчати, виходячи не тільки від окремого через особливе до всезагального, але й навпаки, розглядати як всезагальне втілюється в особливому і одиничному. При цьому сама національна спільнота виступає як головне втілення діалектичної єдності національного і загальнолюдського, визначальну роль в якому відводиться вселюдському фактору.

Середовище «національне» і людство співвідносяться як єдність особливого і загального (з урахуванням широкого (макросередовища) і вузького (мікросередовища) розуміння такого співвідношення). Макросередовище охоплює всю систему національних та інших суспільних відносин. Мікросередовище включає безпосереднє оточення людини, конкретні характеристики нації.

Інтегральне людське «Я» втілює в собі як загальне, вселюдське, так і індивідуальне, особистісне. Цим індивідуальним, особистісним є «національне» в структурі свідомості людини. Філософія у своєму історичному розвитку в тій чи іншій мірі, тим чи іншим способом виражає не лише загальне, спільне в духовному світі людей, але й національно-специфічне. Тому у філософії «національне» передається методом, стилем і типом філософського мислення, або рефлексією.

Зуєв А. В.*

ЗРОСТАННЯ ЦІННІСНОЇ ЗАДАНОСТІ ЛЮДИНИ: ТРИУМФ ТЕХНІКИ ЧИ ЗАГИБЕЛЬ ДУХУ?

Поняття духовної еволюції людини передбачає, насамперед, неперервний процес саморозвитку, самостановлення та самоідентифікації особистості. Єдиний духовний вимір людської природи полягає в можливості творчості, створенні «Себе» для «Іншого». У зв'язку з цим, виникає актуальне питання: чи визначається сучасна людина зсередини, створюючи себе, чи її сутність зумовлюється вимогами зовнішнього середовища, умовами цивілізаційного розвитку?

Сучасна цивілізація, перетворюючись на глобальну сферу циркулюючої інформації, являє собою самовдосконалюючу систему. Цей процес цивілізаційного самовпорядкування передбачає відторгнення будь-яких явищ та факторів, що можуть йому завадити. Одним з таких факторів, безумовно, є особистісна творчість, адже особистість не може існувати в режимі логічної системності. Однією з визначальних характеристик персональності людини є спонтанність, імпульсивність та інтуїтивність творчого пориву.

Головним завданням глобальної системи є самозахист, у тому числі від внутрішнього саморозпаду, до якого може призвести лише світоглядна революція, заснована на духовному пориві людини. Історія дає багато прикладів таких кардинальних переглядів світоглядних основ. Але чи можливим є духовний поступ сьогодні? Або ж сучасна цивілізація забезпечилася від цього?

Філософські течії екзистенціально-антропологічного спрямування середини ХХ ст. настійливо попереджали нас про зростаючі тенденції об'єктивації людської свідомості, тобто про її аксіологічну визначеність цілями суспільства. Екзистенціалізм вбачав вихід з такої ситуації через бунт особистісного духу проти агресії соціуму. Людина повинна творити заради людини, а не заради суспільства.

Глобалістське суспільство, дійшовши до небаченого рівня незалежності від людини, натомість, винайшло дієвий засіб боротьби з особистісною творчістю та ідентифікацією. Сьогодні створено цін-

* Асистент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи, кандидат філософських наук

нісну систему, яка дуже вдало створює ілюзію такої творчості – у наголошенні на свободі вибору кожною людиною шляху свого розвитку та в граничному індивідуалізмі.

Людині не цікаво розмірковувати над тим, що мета, до якої вона прагне, це не її творіння, а лише товар, розкладений на вітрині аксіологічної матриці глобальної цивілізації. Суспільство дуже вдало розклало сучасну світоглядну формулу «гроші, влада, успіх» на безліч ціннісних компонентів, в тому числі «духовних». Людина прагне до ціннісного вдоволення, обираючи цілі, які вже задані ззовні, через що внутрішня самотворчість припиняється. Сфера споживання, таким чином, просто замаскована під сферу духу.

Не можна заперечувати сьогодні значний інтелектуальний прогрес людини, але інтелект – це середовище, в якому закладені можливості вирішення задач, досягнення цілей. Середовище ж людського буття, в якому ці завдання та цілі створюються, завжди було сферою духу. Заданість людини ззовні перетворює її на граничного індивіда зовнішньої системи, відбираючи в неї статус особистості.

Ще одним виміром кризи особистісного формування є криза заінформатизованості. Якщо декілька сторіч пройшли під гаслом «Знання – сила», то наша епоха почалася за принципом «Хто володіє інформацією – володіє світом». Якщо коротко пояснити важливість такої трансформації, то необхідно зазначити, що знання – це те, що створюється людиною, а інформація – це те, що отримує одиниця, до якої ця інформація спрямована (у випадку суспільства – це індивід).

Чи є сьогоднішня ситуація, у світлі викладеного вище, кризовою чи катастрофічною? Все залежить від ставлення до проблеми особистісної самоідентифікації. Якщо ми будемо наполягати на своїй духовній визначеності, то існує нагальна необхідність у «новітньому провітництві», яке б донесло до людської свідомості параметри сьогоднішньої світоглядної кризи та відшукувало б шляхи виходу з неї. Такий проект виглядає дуже сумнівним в межах інформаційної цивілізації. Але ж можна набратися мужності і визнати, що ми є істотами, які прагнуть не стільки до саморозвитку, скільки до самозадоволення, а сучасна техніка «західного» або «глобального життя» максимально вдовольняє цю нашу потребу. Така прагматична позиція, коли особистістю вважається те, що досягло певного соціального статусу, заспокоює нас, примушуючи забути про кризу духу.

Діалог культур: етикет і комунікація

Дерев'янка Т. М.*

АВТОРИТАРНІСТЬ ТА ГУМАНІЗМ: ОБРАЗИ МОРАЛІ ТА ЕТИКИ

Тема є надзвичайно важливою як у теоретичному аспекті, так і у практичному відношенні, зокрема, у контексті доленосного морально-духовного вибору під час Помаранчевої революції, еволюційно підготовленої мільйонами українців, які жертвували своїм життям в ім'я абсолютної морально-духовної цінності – свободи.

Спочатку варто нагадати значення термінів «авторитарність» і «гуманізм», а потім змалювати протилежні типи етичних систем – авторитарну та гуманістичну етики і відповідні образи моралі на основі ціннісних орієнтирів і типів моральних норм – заборон і взірців, укорінених у різних типах соціального характеру людини. У висвітленні цих питань будемо відштовхуватися від концептуальних ідей Е. Фромма – автора інтегративної антропологічної концепції, що мала значний вплив на розвиток сучасного етичного знання.

Слово «авторитарність» утворилося від поняття «авторитет». У філософському словнику знаходимо: «Авторитет (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – одна з основних форм здійснення влади, яка базується на загальному визнанні впливу будь-якої особи, організації, ідеї або норми»; «Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – система світоглядних орієнтацій, центром котрих є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Гуманізм визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами» [1].

* Національна академія управління, кандидат філософських наук, доцент

Використання терміна «авторитарний» викликає необхідність уточнити суть поняття «авторитет». Дійсна проблема полягає в тому, яким типом авторитету ми маємо справу: раціональним чи ірраціональним. Джерело раціонального авторитету – компетентність. Раціональний авторитет ґрунтується на рівності між авторитетом і суб'єктом, які різняться лише рівнем знань та умінь у тій або іншій сфері.

Раціональний авторитет не тільки допускає, але й вимагає оцінки і критики з боку підлеглих людей, він не претендує на довговічність, а тримається на компетентності та її підтвердженні діяльними справами.

Витоком ірраціонального авторитету завжди є влада над людьми, а, з іншого боку – страх. Сила й страх – ось ті підпори, на яких ґрунтується ірраціональний авторитет. Ірраціональний авторитет – ґрунтується на нерівності, що передбачає відмінність у цінностях. Тут критика авторитета не тільки недопустима, але і просто заборонена. У демократичному громадянському суспільстві, як правило, переважає раціональний тип авторитету, а тоталітарні системи ініціюють домінування ірраціонального авторитету.

Раціональний та ірраціональний типи авторитету внутрішньо пов'язані з типами соціального характеру та з відповідними етичними системами – авторитарною й гуманістичною етиками.

Запропонована Е. Фроммом концептуальна антропологічна модель є близькою до екзистенціальної традиції, де людина осмислювалася через суперечності її власного буття. Людина- суперечлива істота, вона може віднайти й утратити себе, це – онтологічний факт її існування, і, зокрема, глибока екзистенційна драма.

Буття і володіння розглядаються Е. Фроммом як основоположні буттєві модуси, а перевага одного з них визначає різницю в індивідуальних характерах людей і типах соціального характеру – продуктивного (плідного) і непродуктивного.

У людині приховані як витоки руйнівності, деструктивності, ненависті, авторитарності (так звана «некрофільна орієнтація» або «синдром розпаду» – спрямованість до «зла»), так і любові, гуманізму, альтруїзму («біофільна орієнтація» або «синдром росту» – рух до «добра» у термінології Е. Фромма). Отже, за душу людини з точки зору Е. Фромма, борються два принципи – принцип володіння і принцип буття, а тип критеріїв залежить від етичної системи, яку людина обирає.

У зрілої та цілісної особистості характер отримує назву «продуктивного», бо він є джерелом чеснот, «добра», а «зло» – байдужість

до себе самого та саморуйнування. Не самозречення і не егоїзм, а любов до себе, не заперечення індивідуальності, а утвердження істинної людської самості – вищі цінності гуманістичної етики. Е. Фромм прагне відродити принципи та дієвість гуманістичної етики, звільнити її від суб'єктивізму етичного релятивізму, наголошуючи на тому, що джерело моралі, різних типів моральних норм варто шукати в самій природі людини, її соціальному характері.

Е. Фромм виокремлює два основні критерії для характеристики особливостей та відмінностей між авторитарною та гуманістичною етиками: формальний та змістовний. З точки зору формального критерію авторитарна етика не визнає за людиною можливостей щодо самостійного вибору добра й зла. Зовнішній авторитет, влада визначає надіндивідуальні норми, встановлює закони та норми поведінки. Із змістовної точки зору, авторитарна етика відповідає на питання про суть добра й зла з точки зору інтересів влади, а не інтересів суб'єкта. Авторитарна етика – експлуативна, а абсолютистська, на який вона зорієнтована – це інтереси влади; звідси, слухняність як головна добродієвість, а неслухняність – головний гріх.

Гуманістична етика антропоцентрична, пріоритетом для неї є людина як найвища цінність, визнаються її права та свобода. Точка відліку тут – не зовнішній авторитет, влада, держава, нація тощо, а людина як законотворець і виконавець моральних норм.

У гуманістичній етиці під кутом зору формального критерію сама людина здатна й покликана визначати критерії добродієвості і недобродієвості, здійснювати вибір у бік добра чи зла. Змістовний критерій ґрунтується на принципі: «добре» є те, що є благом для людини, а «зле» – те, що шкодить їй. Критерієм етичної цінності є благополуччя людини. Добро в гуманістичній етиці – це утвердження життя, розкриття людських сил, чеснота – відповідальність по відношенню до власного існування, а зло – несприяття розвитку людських здібностей, гріх – це безвідповідальність по відношенню до самого себе.

Гуманістична етика – це прикладна наука «мистецтва жити», водночас це і «універсальна» етика, бо найвище покликання людини – бути самою собою, а умовою досягнення цієї мети – бути людиною для себе. Не самовідречення, а любов до себе; не відмова від індивідуального, а утвердження свого власного людського Я – це істинні вищі цінності гуманістичної етики.

Таблиця 1. Критерії авторитарної та гуманістичної етики
(за Е. Фроммом)

Критерій	Авторитарна етика	Гуманістична етика
	Одна людина, авторитет визначає, що є добро для людини: вона ж придумує і утврджує закон і норми поведінки	Людина сама створює, регулює і сама дотримується цих законів і норм
Авторитет	Ірраціональний (основа – влада над людьми і страх): не сприймає критики, передбачає нерівність та різні цінності	Раціональний (основа – компетентність): така людина не має потреб у залякуванні або у фальшивому захопленні її магiчними якостями. Має тимчасовий характер, бо визнання є в прямій залежності від ефективності його діяльності. Раціональний авторитет ґрунтується на рівності між авторитетом і суб'єктом, котрі розрізняються лише рівнем знань та вмінь у тій або іншій галузі.
Формальний	Заперечує здатність людини знати, що є добро, а що є зло; норму встановлює авторитет, що є зовнішнім по відношенню до індивіда.	Тільки сама людина, а не трансцендентний авторитет, може визначати критерії розрізнення добродійностей і неробочинностей
Матеріальний	Враховуються інтереси авторитета, а не суб'єкта при пошуках відповіді на питання розрізнення добра і зла	«Благо» – те, що є добро для людини, а «зло» – те, що їй зашкоджує. Благополуччя людини – єдиний критерій людської етики
Головна чеснота	Слухняність (гріх – неслухняність)	Відповідальність за своє існування (вада – безвідповідальність)

Оскільки людина не лише антропологічна, але й соціальна істота, то «соціально-іманентна» етика – норми й устої, що необхідні для нормальної життєдіяльності і подальшого виживання суспільства певного типу та його людей. Дієвість етичних норм у будь-якому суспільстві покликана визначати й підтримувати певний стиль життя даного суспільства. Така соціально-іманентна етика підтримує не лише інтереси цілого суспільства, але функціонує в інтересах індивідуума.

Суспільство має певну структуру, котру окремих індивід змінити не може, а його прагнення, надії, особисті інтереси нерозривно пов'язані з тим суспільством, в якому він проживає. Допоки існує історична необхідність в тому або іншому суспільстві з його визначеною структурою, то людині нічого не залишається, як примиритися із

суспільними нормами і дотримуватися них. Людина може пристосовуватися до рабства, суспільства, в якому панує ворожість, підозрюваність, підлабузництво, але за таке пристосовництво, конформізм потрібно розплачуватися – зниженням інтелектуальних і моральних якостей, слабкістю і легкодухістю, тобто вмиранням людини («мертва душа»). Такою великою є плата за пристосування та зраду собі.

Гуманістична совість – це не голос зовнішнього авторитету, котрому прагнемо догодити через страх, а це – наш власний голос, незалежний від зовнішніх санкцій і оцінювань. Людина – єдина істота, обдарована совістю, – тим унікальним голосом, який закликає. Парадоксальною й трагічною для людини є та ситуація, коли їй найбільш за все потрібно почути цей голос, а він звучить дуже тихо. У різноголосі буває його важко почути. Тут варто вміти зупинитися вчасно і озирнутися навколо, назад і вглибину, а також уміти слухати-мовчати, і тоді, можливо у мовчанні, народиться мова, особлива споглядальна мова одвічного діалогу...

Конфлікт між універсальною й соціальною етикою буде зберігатися доти, поки людство не зможе побудувати таке суспільство, в якому інтереси «суспільні» будуть збігатися з особистими інтересами кожної людини. Чи це можливо? Допоки ще не існувало такого суспільства, Проте найкращим із уже існуючих варіантів є демократичне суспільство (тому ми так прагнемо у Європу, але Україна є серцем Європи!).

У випадку, коли суспільство засноване на структурі, яка суперечить інтересам більшості, і вже з'являється суспільна сила для змін, тоді усвідомлення соціально зумовленого характеру норм даного суспільства є важливим елементом посилення тенденцій до зміни соціального порядку (як це трапилося в Україні в період Помаранчевої революції з її основоположними гаслами: «свободу не здолати», «нас багато, і нас не подолати», «ми – не бидло, ми – не козли, ми України – дочки й сини»!).

У зв'язку з особливим метафізичним статусом людини як багатомірної, суперечливої істоти – посередника між онтологічно різними світами: природно-соціальної необхідності (і тут вона є залежною – «раб Божий») та покликаність до світу Свободи – Любові – Творчості (син «Божий»), історично зумовлені соціальні потреби будуть конфліктувати з екзистенційними універсаліями індивідуума.

Завдання професійного етика: не дати замовкнути голосу людської совісті, а посилювати його, усвідомлювати, що є добро, а що – зло, незалежно від того, добро це чи зло для суспільства на певному етапі його історичного розвитку. Цей голос може бути «самотнім у пустелі», але він мусить бути живим і безкомпромісним, і лише на цій основі, з часом «пустеля зможе перетворитися у квітучу землю» (згадаймо знову ж таки гасла, які лунали під час виборів як переддуння Помаранчевої революції: «Вірю – Знаю – Можемо» або ж релігія (скоріше, віра) – знання (професіоналізм) – патріотизм/націоналізм; стверджувальне ТАК!; підкову; символіку яскраво-сонячного або помаранчевого кольору).

Суперечність між соціальною етикою і універсальною етикою буде пом'якшуватися і зникати з формуванням демократичного громадянського суспільства, яке буде по-справжньому людським (тобто держава буде служити народу, візьме на себе турботу про людський розвиток усіх без винятку його членів, визначить стратегію і тактику у цьому напрямку, й, зокрема, – пріоритети освіти, культури, медицини). І надія є, бо вже підросло покоління молодих людей з вірою в душі, освічених, порядних (звільнених від травм секуляризованої більшовицько-тоталітарної системи). Настав час, коли діти виховують батьків, вказують шлях до свободи! І прийде час України тоді, коли ми віднайдемо свій власний, унікальний шлях і водночас навчимося жити серед інших людей. Тобто ключик є: віднайти і залишитися собою, слухати той внутрішній голос – совісті (особливо в екзистенційних ситуаціях вибору, коли потрібно здійснювати самостійні й відповідальні вчинки, що пов'язані з виконанням власного покликання) і водночас навчитися жити серед людей, дотримуватися правил гри, тих норм моралі, які визначаються соціальними і професійними ролями, які кожен із нас виконує в часі, в біографічному аспекті розгортання нашого життя. Людина обдарована життям, вона покликана відповісти, вступити в діалог, дати свою унікальну відповідь як розгортання життя у часі, і ця буттєво-онтологічна відповідь мусить бути відповідальною. Наша мова українська нагадує українцям про діалог, про покликання, про єдність онтології й етики (відповідь і відповідальність). Бути відповідальним – це готовність і спроможність відповідати!

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.

Грива О. А.*

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ – ШЛЯХ ДО ПОРОЗУМІННЯ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Україна поступово, разом із світовим співтовариством, переживає процеси, пов'язані з глобалізацією, інтернаціоналізацією економіки, розвитком міграційних процесів. Нашу країну, як і багато інших, турбують проблеми бідності населення, порушення прав людини, насамперед, прав меншин, підвищеної конфліктності у суспільстві. Означений комплекс проблем є тісно пов'язаним із темою полікультурності – співіснування та взаємодією представників різних культур у єдиному соціумі. За умови інтеграції України у світову спільноту на одне з провідних місць виходять питання формування толерантності, як шляху до порозуміння в полікультурному суспільстві.

З іншого боку, велика кількість діючих у країні міжнародних організацій, міжнародних брендів, інвестиції міжнародного капіталу в Україну вимагають визнати дійсними потреби пристосування населення країни до нових соціальних умов, які диктує глобалізація.

На цьому тлі необхідно пам'ятати про необхідність цінувати самотність та культурну неповторність, які намагається зберегти та відродити сьогодні наша країна, тому важливим є і завдання виховання нового покоління громадян, здібного бути ефективним за нових умов, яке зможе підтримати процес стійкого розвитку України в умовах світової глобалізації.

У концептуальних підходах до даних питань ми виходимо з того, що формування толерантності в полікультурному суспільстві обов'язково включає такі завдання:

- допомогу у становленні культурної ідентифікації особистості й адаптації її в умовах сучасного кризового полікультурного середовища;

- виховання культури толерантних взаємовідносин у суспільстві через виховання толерантної особистості, формування її толерантної свідомості;

* Завідувач кафедри педагогіки, ректор Гуманітарного інституту «Артек», кандидат педагогічних наук, доцент

- профілактику негативних явищ, пов'язаних із специфікою полікультурного суспільства, таких як: соціальна виключність, культурна маргінальність, соціальна конфліктність, порушення прав людини, тероризм на етноконфесійному ґрунті.

Сучасний історичний етап розвитку, як відзначають дослідники феноменів полікультурності та толерантності (О. Асмолов, Є. Бистрицький, Г. Дмитрієв та інші), характеризується зміною домінант: її перенесенням із галузі соціально-класових конфліктів, властивих для попередніх століть, на етноконфесійне протистояння, яке на сьогодні розповсюджується на всі сфери соціально-економічного і суспільно-політичного життя. Тому найважливішим завданням стає формування толерантності в усіх громадян, а перш за все, у молоді, так як саме вона є головною діючою силою найближчого майбутнього.

Зворотною стороною толерантності є нетерпимість. Саме на її профілактику спрямовані дії за ствердженням толерантності в суспільстві. Важливим є і визначення потенційної групи ризику – людей, груп, співтовариств, які є джерелами нетерпимості. В цьому контексті особливої уваги заслуговують соціально незахищені групи – ті, хто схильний до маргіналізації, соціального виключення, а також піддається насильству і дискримінації. В даному напрямі проти нетерпимості, на протидію впливам, що викликають відчуття страху і відчуження у відношенні до інших має бути спрямовано всю систему освіти та виховання.

Глобалізація трактується як процес розширення взаємодії між народами, укріплення торгових та економічних зв'язків, які призводять до посилення взаємозалежності на рівні особистих і суспільних інститутів та держав. Наслідком цього стає формування єдиного фінансово-інформаційного простору. Люди різних країн і різної культурної приналежності, маючи можливість користуватися одними джерелами інформації, поступово засвоюють одні й ті ж цінності та норми, у зв'язку з чим змінюються ціннісні орієнтації, культурні стереотипи, що призводить до «стирання» етнокультурних бар'єрів. Інтенсивно формується нова світова культура, в силу чого деякі групи та деякі країни, намагаючись утримати свою культурну унікальність, ідуть на конфлікт на міжетнічному і міждержавному рівні.

Подібні зміни призводять до двоякого впливу на освіту: з одного боку, розширюються можливості творчого впливу гуманістичних культур та демократичних цінностей в освіті та вихованні молоді. Нові інформаційні технології дозволяють підвищити якість освіти.

Сучасні засоби комунікацій роблять освіту доступнішою для тих, хто живе в провінції чи за станом здоров'я не має можливості навчатися в масовій школі. Таким чином, можна казати про формування цілісного нового освітнього простору. З іншого боку, більш розвинені країни завдяки своїй економічній та політичній могутності можуть впливати на менш розвинені країни, нав'язувати їм свої стереотипи, свою ментальність, ігнорувати культурні особливості інших країн, тим самим знищуючи унікальність культур. Відповідною реакцією може бути збільшення ролі етнічних мов у процесі освіти і виховання та вагомості етнокультурного компонента в національних системах освіти. Охарактеризовані тенденції характерні для Великої Британії, Індії, Іспанії Росії, США та інших полікультурних країн.

У зв'язку з поступовим оформленням полікультурності світового співтовариства усвідомлювалася і необхідність полікультурної освіти (в інших варіантах – багатокультурної, міжкультурної). Спрямованість на таку освіту навіть стала частиною соціальної політики поліетнічних держав, що підкреслювалося рядом дослідників (Г. Д. Дмитрієв, В. Шалін та ін.).

Можливість випробування соціальних технологій із формування толерантності як норми існування у полікультурному регіоні надає, наприклад, Автономна Республіка Крим. Зараз на півострові проживає майже 2,5 млн. чоловік. У це число ввійшли представники більшості існуючих сьогодні рас, майже усіх світових релігій, більшості етнічних груп, що проживають на території СНД. За даними останнього перепису, який відбувся у 2001 р. в Автономії проживають представники більш ніж 125 національностей. На сьогодні етносоціальна ситуація Криму характеризується як «гаряча», тому що дана територія, по суті, є місцем зіткнення (і протистояння) християнського та ісламського світів з усіма наслідками, які випливають.

Формування толерантності у полікультурному суспільстві Криму передбачає певний алгоритм вирішення, який включає:

- історико-культурний аналіз ситуації, урахування історичних координат проблем;
- вивчення проблем сучасних мешканців регіону, що обумовлені фактором полікультурності;
- вирішення соціально-побутових проблем депортованих народів;
- надання можливості представникам усіх культурних груп для культурної самореалізації;

- спрямованість системи освіти на виховання толерантної особистості та толерантних стосунків у соціумі.

Василевська Т. Е.*

ПОЦІНУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК УСТАНОВКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕТИКИ

Динамічний розвиток сучасного світу вносить суттєві зміни в суспільне життя. Глобалізація та наступ масової культури під новим кутом ставлять питання унікальності та самоцінності кожного людини. Саме нівеляція специфічного, уніфікація різноманітного актуалізує етичний пошук.

Свого нового осмислення потребують проблеми, що пов'язані з етичним аспектами управлінської діяльності. Активне виокремлення специфічного проблемного поля управлінської етики, яке спостерігалось в другій половині ХХ ст., з одного боку, дозволило виявити особливості, нюанси, дилеми управлінської діяльності, тобто наблизило теоретичний дискурс до реальних проблем професіоналів-управлінців. З іншого – серед розмаїття норм, кодексів, технологій, алгоритмів, які розробляла управлінська етика, іноді губилася окрема людина, її унікальність. На терені нашої країни будь-які проблеми професійного життя розглядалися, перш за все, із позицій організацій, інтересами ж пересічних працівників почасти нехтувалося.

Нині настав час подивитися на управлінські процеси, виявляючи повагу до особистості працівників, враховуючи ступінь самореалізації, комфортності перебування в організації кожного співробітника. Теоретики та практики менеджменту все в більшій мірі усвідомлюють, що підприємства, установи функціонуватимуть ефективно при налаштованості працівників на реалізацію цілей організацій. Це можливо при вмотивованості до праці, підвищенні якості трудової діяльності, задоволенні в процесі роботи актуальних особистих потреб співробітників. Окрім вимог до матеріальних умов праці, сут-

* Докторант кафедри філософії і методології державного управління Національної академії державного управління при Президенті України, кандидат філософських наук, доцент

тевою складовою якістю трудового життя є інтерес до професійної діяльності, демократизація внутрішньо-професійного управління, гарантія роботи та впевненість у перспективах організації та своїх перспективах у ній, справедлива винагорода за працю, гармонійне співробітництво між колегами, керівництвом та підлеглими.

Формування інформаційного суспільства надає можливості для реалізації творчого потенціалу працівників, що виступає важливою складовою морального комфорту трудової діяльності. Нетворчі елементи управлінської праці все більше перекладаються на техніку, тим самим спричиняючи вивільнення людського потенціалу та робочого часу для творчої роботи. Це зумовлює появу нових можливостей для зосередження на творчих складових управлінської діяльності, в той же час загострює моральні проблеми управління.

Це, по-перше, пов'язано з тим, що, людина, працюючи з інформаційними потоками, певним чином утрачає «співвіднесення зі світом». У нашому випадку об'єкт прикладання зусиль управлінця носить для нього абстрактний, відсторонений характер, оскільки все менше асоціюється з конкретною людиною, або групою людей. Співвіднесення інформаційних потоків із живими людськими проблемами втрачає безпосередній характер.

По-друге, сучасна техніка розширює в просторі та часі наслідки діяльності людини. Так, на думку В. Гьосле, сьогодні суб'єкт діяння не здатен безпосередньо досягнути наслідки своїх дій, які розгалужені в часі та просторі, тому його моральнісне почуття не спрацьовує, навіть за умов, якщо можуть передбачатися негативні наслідки таких дій [2, 86]. Етична нечутливість стає важкою проблемою сучасності, яка здатна спотворити образ людяності.

Таким чином, інформатизація суспільства призводить до нового ставлення до споживача послуг як до абстрактної величини, утруднює усвідомлення та моральнісне сприйняття наслідків дій професіонала. Ця ситуація висуває до управлінців кардинально нові етичні вимоги, які потребують своєї розробки та реалізації.

Управлінська праця має свої ризики: управлінець розпоряджається значними матеріальними та людськими ресурсами, будь-яка нестандартна дія, рішення може спричинити організаційні або навіть значні соціальні деформації, виникнення та загострення соціальних проблем. Тому до представників професії та до їхньої діяльності висувається ряд вимог професійно-етичного характеру,

які обмежують творчий процес певними рамками і не дозволяють порушувати права та свободи громадян. За такого підходу існують і певні гальма для вияву свободи професіоналів. Проте це єдино можливий варіант творчої діяльності в управлінні.

Аналіз проблемної ситуації дозволяє нам стверджувати, що творчість можлива лише при певному рівні свободи, проте в ситуаціях, коли ця свобода певним чином регламентована. Такий «люфт» свободи, при якому індивіди демонструють найбільшу творчість і найвищий ступень самореалізації, Г. А. Саймон називає «масштабом структури», який забезпечується для людей їхнім середовищем. «У надто суворо структурованому середовищі творчість страждає від браку можливостей для дослідження та вирішення проблем. У середовищі, яке висуває надто малі вимоги, творчість страждає від браку структури, яку можна дослідити та використати», – пише Нобелівський лауреат [1, 207].

Підвищенню якості професійного життя та морального клімату в колективах, наданню професіоналам додаткових можливостей для задоволення особистих інтересів при одночасному підвищенні ефективності діяльності організації сприятиме децентралізація влади, розробка програм управління кар'єрним просуванням, підготовка високопрофесійних менеджерів, набуття управлінцями навичок більш ефективного спілкування та засвоєння ними етики службових відносин.

1. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

2. Хесле В. Філософія и екологія. – М.: Ками, 1994. – 192 с.

Абрамов В. І.*

МОРАЛЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ТА СТАНДАРТИ КЕРІВНИЦТВА

1. Зазвичай характеристика військової професії містить у собі три компоненти: а) «воєнної ефективності» і «боездатності»; б) ідейний, моральний; в) матеріальний. Професіонали, за визначенням, відповідальні в першу чергу за поліпшення і розвиток своїх власних

* Національна академія оборони України, кандидат філософських наук, професор

стандартів, а для сучасних демократичних держав підзвітність і прозорість усіх професій є визначальною характеристикою. Концептуальні і матеріальні компоненти військового професіоналізму, однак, оцінити набагато простіше, ніж моральні чи суб'єктивні якості професії, що є нашою темою обговорення.

2. Першою з невлених, суб'єктивних дисциплін військового професіоналізму є відносини між збройними силами і цивільним населенням як таким. Відносини між збройними силами і населенням, з якого вони набирають новобранців, включаючи потенційних офіцерів, залежать від основних змінних, більшість з яких говорять самі за себе:

- ступінь «близькості» або «ізолюваності» збройних сил і їхніх суспільств у відношенні духу, позицій і «бачення»;
- добровільна служба чи військова повинність;
- військовий чи мілітаристський стиль внутрішніх відносин;
- демографічна статистика щодо військового кадрового складу, кваліфікація й можливості просування в рамках «планування сил» щодо особового складу;
- репутація збройних сил.

3. Європейські держави, зокрема й Україна, мають намір із часом скасувати військову повинність, орієнтуючись на кінцеву дату. Багато в чому цей показник якості тісно пов'язаний із взаємовідносинами між збройними силами і цивільним населенням, контролюючими органами та іншими інститутами державної безпеки. Для відповіді на дане питання потрібно досліджувати складний комплекс психо-філософських аспектів особистості, а також самосвідомість і мотивацію групи. Традиційні немодернізовані збройні сили спираються в досягненні своєї ефективності на різні примусові заходи авторитарних мілітаристських методів. Модернізовані збройні сили, можна сказати, стимулюють раціональні, просвітянські, консенсуальні засоби для досягнення дисципліни. Обґрунтування встановлення дисципліни авторитарними методами в збройних силах демократичних держав зв'язано з упровадженням найвищих стандартів. Якісним показником репутації професійних збройних сил стає явна вимога того, щоб ними командували співробітники (офіцери й сержанти), які є ефективними керівниками і кращими представниками свого покоління. Їхній обов'язок – мотивувати. Мотивація є непостійним чинником, який заснований на бажанні і виборі. Сильна мотивація, вибір, що самостійно скеровується, і ро-

зумне підпорядкування – ось придатні характеристики для професійних, добровільних збройних сил.

4. Етична культура будь-якої установи є невливою, духовною характеристикою. Етика відрізняється від моралі тим, що поведінка може бути описаною як «моральна», якщо вона підтримується, чи спостерігається як факт, але стає «етичною», якщо вона рухається від факту до ідеалу. Ідеали, цінності, переконання і дії є частиною етичної культури збройних сил. Високі стандарти – здатність виконувати вимоги, що накладаються професією, – є прагненням усіх професіоналів, які серйозно ставляться до своєї професії. Вивчення і просування стандартів етичної поведінки у військовому контексті – вище і ширше правових вимог – усе частіше включається в навчальний план офіцерської освіти і відпрацьовується при проведенні операцій. Чистота збройних сил, у багатьох значеннях цього слова, є винятково важливою.

5. Мораль залежить не тільки від внутрішніх факторів, таких, котрі перераховані у всіх вищезгаданих показниках професійної якості, але й суттєво залежить від репутації серед цивільного населення, людей інших професій. Репутація, «ця безсмертна частина» людини чи установи, має особливу чутливість у життєво важливих професіях. Висока репутація залежить від високих стандартів внутрішнього керівництва й моралі, прикладом яких служить чесне та ефективне виконання обов'язків. Усі ці фактори динамічні й змінні. Вони також крихкі. Навіть несуттєва невдача може серйозно вплинути на мораль і репутацію та підірвати етичну культуру. Тому кращими гарантами й попечителями моралі та репутації є керівники в особі як військових, так і цивільних начальників. Мораль у збройних силах, таким чином, тісно зв'язана зі стандартами керівництва і колективної довіри, почуттям відповідальності кожного члена колективу, заснованих на ідеалах і етичній культурі. Низька мораль – наслідок страху невдачі чи дійсної невдачі. Вона, більше того, залежить від численних ситуаційних факторів, особистих відносин і подій. Деякі з факторів можна виміряти й оцінити їх вплив на корпоративну мораль, зобов'язання і їх виконання. Нарешті, мораль відбиває якість військово-цивільних відносин, що пояснюється вище. Мораль і довіра – синонімічні поняття.

Покотило Г. М.*

МИСТЕЦТВО І ПОЛІТИКА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Чимало мислителів та й діячів художньої культури вважають, що мистецтво і політика – різні материки в океані суспільної свідомості. Зокрема, для М. Дюфренна – «це два різних типи діяльності, які можуть захочувати і втягувати індивіда, хоча зовнішньо вони не інтерферують».

Справді, природа мистецтва й політики різна. Політика – це сфера реалізації інтересів певних соціальних груп. Її мета – завоювання, здійснення та утримання влади. Мистецтво ж акумулює естетичні цінності, які по відношенню до його реципієнтів виступають як об'єкти незацікавленого, безкорисного «милування» (Кант). Воно говорить про вищий сенс буття, що є глибинною сутнісно людською потребою. В ньому – втілення життя людського духу. Осмислюючи світ у художньо-образній формі, мистецтво розвиває в людині здатність чуттєво переживати його і, що особливо цінне, підводить нас до розуміння: «Що таке людина і чим вона може стати» (Кант). Митці важливі для нас, як люди духу, як творці самобутніх художніх цінностей. Акумулюючи в собі могутню духовну енергетику, справжні мистецькі творіння мають колосальний вплив на становлення ідеалів, інтересів, потреб особи, а, відтак, на хід історичного процесу. Збагачуючи завдяки мистецтву свій інтелектуальний та емоційний досвід, люди стають духовно зрілішими, свідомішими, змінюють свої життєві позиції. Отже, мистецтво і політика не тільки взаємопов'язані, але й взаємоперетинаються. Неможливо відокремити «Слово о полку Ігоревім» від боротьби за єдність Русі, трагедії В. Шекспіра від політичної історії Англії XVI ст., «Свобода на барикадах» Е. Делакруа від революційних подій у Франції, «Герніки» Пікассо і драматичних катаклізмів ХХ ст. При тому треба відзначити, що цей зв'язок досить складний і суперечливий, із моментами як взаємного притягування, так і взаємного відштовхування. Однак, спроби розірвати цей зв'язок не мають успіху, що свідчить про органічну взаємопов'язаність цих феноменів.

* Львівська національна академія мистецтв, доцент

Р. Кодуелл писав, що «мистецтво розвинулось у суспільстві подібно перлині в мушлі. Тому вийти за межі мистецтва – значить, зануритися в життя суспільства». Воно є втіленням синтетично цілісної картини взаємовідносин людини зі світом. Саме тому в системі культури мистецтво займає ключову позицію, як той центр, що фіксує вплив на людину всіх сторін і аспектів її життєдіяльності. Художник – син свого часу. Політика неминуче присутня в його естетичних ідеалах, уявленнях про життя і творчість. Політика входить у художній твір «як скелет, одягнутий плоттю, нервами, красою...» (В. Розанов). Пікассо, роздумуючи на сутність митця, відзначав, що художник «одночасно і політична істота, яка постійно живе всіма грізними або радісними подіями цього світу і створює їх образ». Хоча мистецтво і політика взаємопов'язані, однак, це автономні сфери, які мають власні специфічні закони розвитку. Бо взаємодіяють лише явища, що не збігаються одне з одним і співвідносяться як особливі (окремі) сутності. В історії ж розвитку художньої культури маємо приклади вульгарно-соціологічного потрактування цих понять, що виразилось в утилітаристському підпорядкуванні мистецтва політиці, як це сталося з мистецтвом тоталітаристських суспільств, зокрема, в Радянському Союзі. При тоталітаризмі, як зазначав М. Куліш: «Література і мистецтво... слугою, а не хазяйкою живе». Воно стає зброєю масової стандартизації свідомості за виробленими політичною системою зразками. А якщо мистецтво «політично приборкати», втихомирити його художні буяння, то це обертається примітивізацією самого історичного процесу, самого людського буття. Відмова в художній самоцінності мистецтва (а вона можлива при умові свободи творчості) веде до збіднення душ, до соціального тупика. Диктаторський режим, позбавляючи людину внутрішньої свободи, уніфікує й сковує її творчі можливості. Мистецтво в таких умовах працює на «соціальне замовлення». Творячи символи, іміджі, «ангажоване мистецтво» (Сартр) створює особливу ірреальність, яка вписується в конкретно-історичний хронотоп тоталітарної системи. Основний структурний елемент цього фантомного світу – ідеологема, яка спрямована на тотальну всеохопність свого впливу, на знищення всього нестандартного й особливого. Як інструмент влади ідеологеми працюють на перетворення мас в «стадо», в «людський матеріал», із якого можна ліпити будь-які, запроєктовані владою, соціально-політичні споруди. Основна мета ідеологізованих образів мистецтва – формування духовно одномірної людини.

Вимушений конформізм мистецтва тоталітарної доби після репресій і утисків (сталінських, хрущовських, андроповських...) часто призводив до самогубства як не фізичного, то творчого «інженерів людських душ». Тій же частині митців, які мали мужність проявити «трагічний стоїцизм», судилось безсмертя. Укоотре підтвердилась максима: «Визволиться тільки той, хто сам свободу здобуде». Це лягає в контекст думки К. Ясперса, що «подолати жах, страх перед терором можна лише в трансидентно обґрунтованій самосвідомості свободи». А бути вільним означає «бути людиною», – висноває філософ.

Суворе регламентація мистецтва доби тоталітаризму змінилась сьогоднішньою недооцінкою проблем розвитку художньої культури. На порядку денному, якщо ми хочемо стати повноцінною нацією, сильною державою Україна, а саме такі наші устремління, потрібна активізація інтересу до постановки таких зловбодених питань як мистецтво і політика, художня творчість і демократія, моральна відповідальність митця (що, зрештою, було продемонстровано в час Помаранчевої революції). Ігнорування, недооцінка цих проблем – небезпечні. Нехтуючи питання політики, зокрема культурної політики, ризикуємо віддати їх у руки бездуховних осіб, які використовують могутній потенціал мистецтва не на користь національному поступу, не для збагачення духовності. Не можна залишатись стороннім у цьому складному світі, не задавати собі й світові болючих питань (та й світ наш, за образним баченням М. Мерло-Понті, – це знак запитання), бо це веде до втрати майбутнього. Відповідальність людини за все, що відбувається у світі, є моральним імперативом. Адже відповідальність за теперішнє дає змогу нам відчути відповідальність за майбутнє, – наголошував К. Ясперс.

Зміна ідеалів та переоцінка цінностей, які ми зараз переживаємо, створюють у суспільстві атмосферу ідеологічного хаосу. Пошук морально-естетичних орієнтирів нині надзвичайно актуальний. Розгублена, дезорієнтована людина, поставлена нині обставинами свого життя в позицію відкритості питання: «Якою треба бути, щоб бути людиною» (Кант). Чи може мистецтво в цьому пронизаному драматичними колізіями світі відводити очі від дійсності? Однозначно, – ні. Життя вимагає від мистецтва мужності дивитися, бачити, просвітлювати. Значною мірою від мистецтва залежатиме: «Чи люди бути людством ще спроможні?» (Л. Костенко). Відкриваючи нові горизонти людського самоствердження, мистецтво в силу

своєї внутрішньої природи, привносячи сенс, допомагає людині долати шлях. Його завдання «в кузні духу» викувати свідомість народу. Так, ця свідомість значною мірою формується під впливом образів, символів, створених митцями. В них викристалізовується етична структура суспільства, бо художній досвід має моральну природу. Мистецтво має стати реальною силою, здатною допомогти сучасникові усвідомити своє місце в історії культури та відповідальність за неї. Бо «коли впаде пил століть, – казав харизматичний політик минулого століття Дж. Кеннеді, – про нас згадуватимуть не за наші перемоги або поразки на полі битви, чи в політиці, а за те, що ми зробили для духовного розвитку людства».

Фельдман О. Я.*

КОМУНІКАТИВНИЙ СТАТУС РЕКЛАМИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА

У сучасному світі, що має національні, культурні, державні кордони, існує постійний інформаційний потік, що не визнає ніяких перепон. Насиченість інформаційного середовища повідомленнями, здійсненими у традиціях інших культур та субкультур, робить актуальним вивчення особливостей сприйняття та ефектів, що викликають рекламні повідомлення. Рекламна діяльність сьогодні – складна форма спілкування, взаємодії та взаємовпливу груп людей та окремих людей, в результаті якої вони набувають певних навичок у спілкуванні з іншими людьми, представниками референтних груп, реклама набуває нової якості – комунікації для комунікації. В соціокультурних дослідженнях рекламна діяльність виступає основою створення нових форм культурного середовища і соціальної міфотворчості, формування системи культурних норм і цінностей. У результаті появи засобів комунікації, обумовлених розвитком електронних технологій, виникають нові форми соціального життя, формується новий мовний досвід. Розбіжності у світосприйнятті, категоризації та оцінці явищ дійсності у представників різних національних груп – у нерозривному зв'язку з розбіжністю у культурі. Весь зміст ментальності знаходить своє існування, опосередко-

* Національна академія управління, Київ

вучись у процесі семіозису, та підлягає кодуванню в межах знакових систем конкретного етнокультурного угруповання. Етнічна мова є базовим кодом та основою семіотичної системи будь-якої культури. Національна семіосфера включає в себе найрізноманітніші коди, кожен із яких відрізняється своєю специфікою у порівнянні з аналогічними кодами в іншій національній культурі. Яскравим випадком є семіотичність в одній культурі того, що не має знаковості в іншій. Те, що має яскраво виражену знаковість для одного співбесідника, для іншого взагалі не є суттєвим.

Процеси урбанізації й інтеграції інформаційного простору суспільства приводять до культурних змін. Це знаходить свій прояв у руйнуванні норм поведінки, що історично склалися, відходу від культурних традицій, і в цілому – стандартизації цінностей. Маючи набагато більшу свободу вибору цінностей і нормативів, людина не може традиційним способом ототожнити себе деяким визнаним зразком, одержати соціальне схвалення і підтвердження «Я» – концепції. Відбувається не просто руйнування традиційних соціокультурних зв'язків, але змінюються і самі критерії соціальної ідентифікації. Для збереження меж особистості доводиться спиратися на стійкі соціальні феномени, одним із яких є етнічна приналежність. Форма, у якій запропонована інформація про приналежність людини до певної культури, є основою для особистісної самоідентифікації. В той же час, інтеграція інформаційного простору веде до стислості інформаційного потоку, надлишку іноземних культурних продуктів.

При зіткненні людини з інокультурним продуктом масової культури, інформація, закладена в образі, сприймається значною мірою несвідомо. При цьому логічні зв'язки між об'єктами, які входять в образ, відтворюються або на основі відомого знакового коду (своєї культури), або безпосередньо із представленого образу. Сила і якість емоційного впливу повідомлення в цих випадках різна. Таким чином, успіх комунікації прямо залежить від відповідності культурного багажу учасників взаємодії.

Зіставлення метафор, що належать різним культурам, наглядно демонструє різницю у світосприйнятті та світорозумінні різних народів. Так, японцям здається більш «гармонійним» квадрат, представникам західної цивілізації (наприклад, канадцям) – прямокутник із пропорціями золотого перетину. Американська традиція частіше інших використовує апеляції до біологічно значимих стимулів.

Японська, користуючись, насамперед, метафоричним матеріалом, апелює до естетичного відчуття, позитивних емоцій. Людські стосунки та емоції японці часто передають через вираз обличчя, рух очима, нелінгвістичні аспекти мови (інтонація, тембр голосу, паузи, ритм), власне мову. Східна культура передбачає увагу до найменших мимічних і жестикуляційних проявів комунікатора – японські автори називають це тематичною передачею інформації. Контакт очей має велике емоційне навантаження і тому жорстко нормується, що дозволяє розглядати японську культуру як «неконтактну». Західна культура передбачає відкритість, широту жестикуляції (південна норма в більшій мірі, ніж північна) і відноситься до споглядально-контактних культур.

Для російської культури контакт погляду має високе комунікативне та етичне навантаження, виступаючи індикатором довіри: «шукати в очах правду», «збреше – оком не моргне» та інше. Зіставивши американський і японський стилі поведінки, можна підсумувати, що японці при контакті з американцями можуть бути шоковані безцеремонним відношенням американців до формальностей, їх «неуважністю» до статусу, шокуючими критичними репліками, допитливими питаннями, «неприродною» манерою тактильного контакту. З точки зору американців, японські ритуали є нескінченними, розмова не має точності, мовчання здається довгим, гумор дитячим, відстрочки й ухильність уявляються злим задумом, а в цілому поведінка японців здається відстороненою і холодною. З цього порівняння можна судити про адекватність сприймання повідомлення в умовах міжкультурної комунікації. Проте невербальна поведінка забезпечує емоційне сприйняття комунікатора, консолідацію партнерів із спілкування. Адекватність невербальних проявів забезпечує не тільки вірне розуміння смислу повідомлення, але і сприйняття комунікатора як «свого», довіри до нього і, відповідно, до його повідомлення.

Таким чином, реклама – не просто технічний засіб, що використовується з метою комерції, опосередкований механістичними та сугестивними технологіями, це – продукт соціокультурного порядку, складова частина сучасного фольклору, елемент масової культури. Соціокультурні аспекти рекламної діяльності тісно пов'язані з етнічними категоріями, вони базуються на глибинних соціокультурних передумовах, тому рекламу слід розглядати і як елемент національної культури. Рекламна діяльність виступає як складна фор-

ма спілкування, взаємодії та взаємовпливу груп людей та окремих людей, у результаті чого вони набувають певних навичок у спілкуванні.

1. Бергер Питер, Лукман Томас. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, Academia-Центр, 1995.

2. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство – СПб, 2000.

3. Матвеева Л., Данилова А. Реклама: этнокультурный перекресток // Альманах «Лаборатория рекламы». – 2000. – №3–4; №5–6.

Северин Л. В.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОРАЛІ ТА ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

У перші десятиліття ХХІ ст. дві сили значною мірою впливатимуть на ландшафт розвитку: глобалізація (інтеграція світової економіки, що продовжується завдяки розширенню потоків товарів і послуг, капіталу, робочої сили та ідей, а також сумісним діям країн по вирішенню глобальних екологічних проблем) та локалізація (зростання вимог по посиленню місцевої автономії, чому сприяє зростаюча концентрація населення країн, що розвиваються, в центрах урбанізації) [2, 160].

Наприкінці ХХ ст. глобалізація вже продемонструвала, що економічні рішення, де б вони не виносилися, мають враховувати міжнародні чинники. Міжнародний економічний порядок перетворюється у високоінтегровану систему. Фінансові ринки також переплелися такою мірою, що тісно пов'язаними виявилися й обмінні курси, й процентні ставки, й ціни на акції, а обсяг приватного капіталу, що задіяний на фінансових ринках, набагато перевищує ресурси багатьох країн.

У той час, коли глобалізація об'єднує країни світу, локалізація змінює баланс сил усередині них. Проте, ці процеси мають важливу спільну рису: вони революціонізують традиційні форми централізованого управління та значною мірою впливають на дискусію про сталий розвиток.

* Київський національний економічний університет, кандидат філософських наук, доцент

У доповіді про світовий розвиток за 1999/2000 рр. сталий розвиток трактується як спосіб буття сучасного світу, що передбачає рівність між поколіннями, тобто, надання можливості майбутнім поколінням розвиватися так само, як розвивається покоління теперішнє [2, 26].

Одним із важливих аспектів проблеми сталого розвитку сучасного світу в контексті загальнопланетарних тенденцій глобалізації та локалізації є питання про людський капітал, роль інститутів та значення інституційного підходу у формуванні політики розвитку.

Інститути – це правила (неформальні правила, традиції), формальні (регулювання, закони, конституції), організації (урядові установи, фірми, організації громадянського суспільства, поліція, суди) та суспільні норми, що сприяють координації людських дій [3, 38].

Чільне місце серед міжнародних інститутів посідають морально-етичні інститути, такі, наприклад, як цінності та соціальні норми. Інститути дозволяють фізичним та юридичним особам здійснювати певні дії й, водночас, слугують обмежуючими чинниками. Вони можуть допомогти стабілізувати глобальну економіку та покращити перспективи розвитку. Інститути, таким чином, покликані урівноважити різнорідні інтереси в суспільстві та визначити розподіл переваг, які створюються цими силами розвитку, а також пов'язані з ними витрати та небезпеки.

У країн, які розвиваються, немає необхідності створювати інституційні структури з нуля; в багатьох випадках вони можуть спиратися на вже існуючі міжнародні угоди та міжнародновизнані стандарти як глобальні правила. Ці інститути не виникають із нічого, вони є продуктом світового розвитку та результатом усвідомлення країнами своєї взаємозалежності, необхідності інтеграції до міжнародних структур із метою успішного подолання труднощів, пов'язаних із власним розвитком. Тому процедурам погодження відповідних глобальних правил та забезпеченню їх дотримання варто надавати неабиякого значення.

Глобалізація та локалізація – це ті сили, які будуть формувати ландшафт розвитку в майбутні десятиліття. Тому всебічні, своєчасні та багаторівневі реформи політики та інститутів постають необхідною компонентою сталого розвитку.

Отже, питання нарощування адміністративного та аналітичного потенціалу у сфері розробки, перегляду та проведення політики сталого розвитку набуває на сучасному етапі неабиякої актуаль-

ності, оскільки окреслює перспективи майбутнього, визначаючи пріоритети та переваги.

Процес «раціоналізації» та «модернізації» світу не має зачіпати найелементарнішого й, водночас, глибинного рівня міжлюдського спілкування – простих законів моральності. Концепція цивілізованих ринкових відносин, до яких прагне сучасний світ, має містити не лише матеріально-господарські, а й соціокультурні, психологічні, моральні компоненти [1, 19–23].

Проблема взаємозв'язку економіки та моральності активізується в наш час і в Україні, оскільки розвиток підприємництва багато в чому визначається типом та рівнем економічної та духовної культури суспільства. Проте, найнебезпечнішим для суспільства на етапі його системної трансформації є розпад духовного середовища й відсутність морально-мотиваційних джерел здійснюваних перетворень. Ми зіткнулися із ситуацією, коли на місці системи попередніх поглядів та переконань формується стан своєрідного світоглядного «вакууму». Суспільство дедалі частіше стикається з феноменом збайдужілої людини, ефектом її дедалі більшої відчуженості від трансформаційних перетворень. Вихід із такої кризової ситуації – відродження та слідування моральнісним цінностям, нормам та ідеалам.

1. *Апресян Р. Г.* Ценностные контroversы предпринимательства // *Общественные науки и современность.* – 1993. – №2. – С. 19–29.

2. Доклад о мировом развитии 1999/2000. – М.: Весь мир, 2000. – 261 с.

3. Доклад о мировом развитии 2003 года. – М.: Весь мир, 2003. – 255 с.

Заболотна В. О.*

ДУХОВНІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНОЇ МОРАЛІ

В історії людства на різному фундаменті неодноразово виникали великі цивілізаційні комплекси, світогляд яких ґрунтувався на ідеї цілісного завершеного стабільного світу (греко-римський світ, християнський світ та ін.). Такі об'єктивні реалії сприяли породженню суб'єктивних ілюзій і деякі з них виконували позитивну роль у

* Викладач Міжнародного інституту бізнесу

культури, дозволяли здійснювати духовні узагальнення, які значно випереджали конкретні форми соціальної практики. Духовна всезагальність, властива моральним ідеям, що втілені в пам'ятках давнього Сходу, в античній культурі (софісти, ранні стоїки). У традиційних культурах ці закони називались божественними, в епоху Модерну підґрунтям їх розуміння стала апеляція до природних законів розуму. Тому відносно самостійна логіка соціальної моралі виокремлюється в Європі лише в XVII–XVIII ст. на тлі духовної кризи в царині традиційної релігійності (Реформація), розвитку природних наук. Секуляризована універсалістська мораль ціннісно пов'язана з пріоритетом принципу гуманізму, з природним правом, із правами людини.

У зв'язку з цим немає ніяких підстав вважати секуляризовану соціальну мораль такою, що не відкриває нових можливостей для укріплення і збагачення духовних сил людини. Загальнолюдські мотиви соціальної моралі були органічною складовою, ідейним забезпеченням могутніх об'єднавчих процесів у західному світі, що обумовили розвиток державного життя у напрямі динамічного розвитку і формування відповідного цьому процесу змісту морального обов'язку. Моральні цінності – свобода, рівність, братерства, відіграла значну роль в об'єднанні різних етносів у національну державу сучасного зразку. В цій духовній атмосфері стало можливим співіснування різних церков. Духовність перестала розглядатись як сфера безумовної компетенції і діяльності церкви як соціального інституту. Негативним побічним продуктом цього процесу були ідеологічні зловживання ідеєю національно-патріотичного єднання, які практично блокували ті елементи духовно-всезагального, загальнолюдського, що уже склались у культурі.

Позитивним продовженням цих процесів є якісно нове духовне навантаження етичної проблематики, що складається в контексті сучасних процесів планетарної глобалізації. Відповідна запитам цих процесів глобальна етика має суттєві функціональні відмінності у порівнянні з традиційною універсальною етикою як моральним ідеалом. Так, сучасна прикладна етика бізнесу, яка ґрунтується на принципі соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством, багато чому завдячує протестантській етиці, що, на думку М. Вебера, духовно запліднювала економічний поступ капіталістичного підприємництва. Для цієї форми духовності був характерний менш формалізований рівень інституалізації (община єдиновірців) і біль-

ша відкритість до змін, які є невід'ємною частиною значно динамічнішого життя в порівнянні з попередніми умовами соціокультурного функціонування. Працелюбство, успішність у сфері професійної діяльності і активна громадянська позиція – важливі нові ціннісні складові самовдосконалення людини, «яка всім зобов'язана сама собі» (Франклін). Кант, розділяючи трансцендентне і трансцендентальне, пророче зафіксував тенденцію, яка ще не досягнула свого піку. Вона полягала в блокуванні безпосередніх проявів того виміру внутрішнього світу людей, яку узагальнююче можна назвати «високою моральністю», чутливістю до непересічності, героїчного масштабу життя, до тотальної одухотвореності «буття людини у світі». На різному фундаменті і з різних позицій у XIX ст. про це писали і великий англійський мораліст Т. Карлейль, і американські трансценденталісти Т. Торо та Р. І. Емерсон, а в XX ст. – польський соціолог моралі М. Оссовська. Особливо вагомою реакцією філософської думки на обезцінення фундаментальних цінностей став екзистенціалізм першої половини XX ст.

Якщо стратегічна ідея збалансованого розвитку в планетарному масштабі буде практично здійснюватися, то цей зовсім новий соціальний світ буде сприйнятливіший до першосмислів людського існування. А доки він залишається ідеалом, заслуговують на увагу принципи і підходи до впорядкування життя на основі концептуальних ідей прагматизму, утилітаризму та тренінгів, ділових ігор, групової та індивідуальної психотерапії на основі конкретно-наукових методик. На більш високі і власне антропологічно всезагальні горизонти орієнтована гуманістична психологія (Маслоу, Роджерс та ін.). Стратегічна раціональність, логічний розум у своїх продуктивних побудовах не протистоїть ні містичному духовному досвіду, ні людській соціальній організованості, ні любові як екзистенційному виміру людини. Такі першофеномени моральності як «організмична довіра» (Роджерс), «буттєве пізнання» (Маслоу) є органічними для повноцінно функціонуючих людей. На відміну від них, проблемно-центровані люди, які в турботах гублять самих себе, навряд чи здатні до вільного і конструктивного вибудовування засад для життєдіяльності «глобального етносу» (А. Печчеї) як об'єктивної передумови для «глобальної етики».

Сергеев А. В.*

ORDO ET CONNEXIO АБО DIVIDE ET IMPERA: ДВА ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Основним принципом, який оголошує глобалізація, є Ordo et connexio. Це означає, що глобалізація має своїм наміром привести світ до загального ладу і порядку, налагодивши і відрегулювавши зв'язки між різними сферами людського життя, різними людськими групами, етносами, між різними культурами. Цей девіз піднімають прибічники глобалізації, вказуючи на її розумну, зважену природу і телеологічну позитивність тих процесів і явищ, які вона несе із собою людству.

У чому полягає суть Ordo et connexio? Згідно із цим принципом люди мають свідомо йти тим шляхом, який указує глобалізація. Люди мають усвідомити, що остаточне єднання в одну надцивілізацію, надкультуру є закономірним та необхідним. Вони мають усвідомити це тому, що разом очевидно легше протистояти спільним великим загрозам, долати економічні та соціальні проблеми, різноманітні кризи, що зустрічаються людству на його шляху. І об'єднання в одну систему постає таким чином як єдине розумне рішення у даній ситуації. Глобалізація виправдовує себе, обіцяючи нам розв'язання цих і багатьох інших проблем. Принцип Ordo et connexio говорить нам, що найадекватніше веде себе той, хто усвідомлює необхідність і правильність глобалізації, що дає нам змогу зручно влаштуватися під одним дахом.

Отож, ми змушені рахуватися з глобалізацією. Проте глобалізація з нами не рахується.

Природа її така, що вона обов'язково залишає когось у мінусі. Якщо з двох людей один хоче глобалізації, а інший ні, вони не можуть мирно розійтись. Від глобалізації неможливо сховатися хоча б тому, що вона – глобалізація. Глобалізація – це система, яка захоплює весь світ лише повністю, вона не залишить своїм противникам резервацій, заповідників, жодних неглобалізованих куточків.

Звідки ж взяли її противники, коли вона обіцяє нам самі блага? Річ у тім, що противники побачили в ній інший, прихований принцип

* Аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

– divide et impera. Здавалося б, яке divide, коли вона виступає під гаслом *connexio*? Але це відкриття приходить до нас як тільки ми поглянемо на історію цього явища і торкнемося його прихованої природи.

Слово «глобалізація» увійшло до активного вжитку у 90-х рр. XX ст., хоча сам процес пішов значно раніше, умовно можна вважати початком будівництво першої залізниці в Англії. Глобалізація почалася зі зменшення світу. Те, що люди отримали змогу діставатися за порівняно короткі терміни до раніше недосяжних куточків Землі, мало своїм наслідком встановлення єдиної матеріальної культури для усієї планети. Історично так склалося, що цією єдиною культурою стала матеріальна культура Європейського світу, із цим, до речі, пов'язане ототожнення глобалізації з вестернізацією. Але, насправді, ситуація дещо інша. Витіснення різноманітних матеріальних культур однією призвело до дисонансу між духовним і матеріальним світом різних народів. Народи Африки, Азії, Північної і Південної Америки мали свої особливі матеріальні культури та традиції, які були тісно пов'язані з їх духовним життям; ці два світи – духовний і матеріальний – зростали один на одному й органічно доповнювали один одного. Потім один із них був раптово витіснений, і інший залишився без своєї половинки. З Європи прийшла й оселилася в усіх куточках світу інша матеріальна культура. І це було б схожим на вестернізацію, якби з Європою не трапилося те саме: вона теж розкололася на дві половини. Спільна матеріальна культура, яка зараз панує над усім світом, дійсно почала своє завоювання з Європи. Але це не означає, що вона і є європейська культура – вона так само витіснила традиційну європейську культуру, як і усі інші, і за допомогою європейців, духовні орієнтири яких вже встигла похитнути, розселилася по світу. Ось перше divide – роз'єднання матеріального і духовного.

Але, крім того, глобалізація, всупереч своєму девізу, роз'єднує і людей. Вона потребує постійного життєзабезпечення своєї машини. Економіка, яка продукує її матеріальні блага і таким чином зміцнює позиції глобалізації у світі, все більше і більше підкорює собі людину. Вона тепер не може погодитись з традиційним, століттями усталеним устроєм життя, оскільки він не дає можливостей найефективнішого використання людини для потреб глобалізації. Тому глобалізація приділяє особливу увагу транспорту, зв'язку та засобам масової інформації.

Ось четверо людей. А ось глобалізація, яка потребує поповнення золотих резервів. Але проблема у тім, що золота копальня знаходиться дуже далеко, працювати там доводиться в надважких умовах, і навряд чи комусь із цих чотирьох спало б на думку полишати сім'ю на невизначений термін, ризикувати своїм життям і здоров'ям у далеких землях аби заробити грошей. Тоді глобалізація звертається по допомогу до своїх ЗМІ, і вони роблять усе можливе, щоб звабити кого-небудь на дану роботу. Один із чотирьох пішов, але йому майже не було чого втрачати: він авантюрист. Тоді глобалізація звертається по допомогу до транспортних засобів: вона влаштовує регулярні пасажирські перевезення на сучасних авіалайнерах у дану місцевість із будь-якої країни світу. Другий погодився: його заспокоїла можливість будь-якого дня повернутися додому, тому він може залишитись на виробництві назавжди. Але лишились ще двоє. Тоді глобалізація пропонує кожному мобільний телефон. І ось третій погодився: його заспокоїла можливість постійно бути на зв'язку зі своєю сім'єю. Один, щоправда, так і залишився, але і для нього глобалізація згодом щось вигидає. Ось так виглядає друге divide – розділення людей.

Коли фараон був живий, він керував Єгиптом. Коли він помер, його забальзамували, поклали у піраміду, а згодом він потрапив до музею. Музеї – це сховище мертвих. Тепер ми можемо відвідувати музейні експозиції різноманітних народних культур та традиційного народного побуту. Коли ці традиційні культури були живі, вони жили у кожній людині і дивним би видавалося окреме їх дослідження. Тепер, коли місце цих культур – в музеях, а з «народу» ніхто про них і гадки не має, ці культури лишились лише у знанні окремих дослідників. З одного боку, це мало б нам говорити про остаточну перемогу глобалізації лише як про «питання часу». А з іншого боку, ми не можемо не помітити, що ці «музейні», а колись живі, народні культури чомусь-таки зберігаються. То чому б не задати питання: можливо ці, розкидані по всій землі законсервовані шматочки майже знищених культур становлять єдину «систему», єдину армію, що об'єдналася перед лицем страшної спільної загрози, прихованим принципом якої є divide et impera?

Так чи інакше, глобалізація йде собі далі, не питаючи нашої думки. Вона зверхньо залишає нам право лише «осмислити» її, підлаштуватись під неї. Одні люди бачать у ній один вимір, той, який вона проголошує як своє гасло. Інші бачать у ній інакший вимір, той, який

вона намагається приховати. Нам вирішувати – вірити *ordo et connexio*, тим «можливостям», які вона нам дає (тобто, наразі, обіцяє на словах), або вірити прихованому *divide et impera*, який ми спостерігаємо у реальності.

Лесів Т. В.*

ДО ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В САКРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Динамічне відродження сакрального мистецтва, що особливо активізується в останні десятиліття, супроводжується різноплановістю еклектичних проявів, зокрема, браком його ідейно-естетичного осмислення, що в свою чергу призводить до втрати еволюції такого основоположного фактору природи мистецтва, як «художній образ». Тому, розглядаючи дану проблему, перш за все, звернемось до історичного аналізу основних смислових орієнтирів даного поняття в контексті його розвитку.

Розуміння природи мистецтва в ранньому християнстві зосереджене на думках Платона. Визначальним фактором мистецтва Платон вважав натхнення як устремління матеріальної сфери до вічних ідей, які тлумачаться ним як справжня сутність, що існує поза матеріальним світом і не залежить від нього. Однак, у християнстві поняття «ідея», позбавляється космологічного аспекту, персоніфікується і вказує на Абсолют Бога («правдиву сутність»). Таке розуміння природи мистецтва для східного християнства залишається незмінним по сьогодні.

Слід зазначити, що візантійська естетика та й європейське мистецтво загалом, не відзначались однозначністю в прагненні осмислити і відтворити образ того, хто за природою своєю є Богом – Христа (Нікейсько-Константинопольський символ віри). Філософію, естетику і теологію завжди цікавило логічне запитання на цьому ґрунті про можливість чи неможливість зображення Божества. Тому спробуємо проаналізувати в чому полягає суть такої гострої суперечності, відлуння якої віднаходимо як у Реформації, так і в су-

* Аспірант Львівської національної академії мистецтв

часності. Кант на означення логічно нерозв'язаних суперечностей вжив поняття «антиномія», що містить тезу, яка виражає одну сторону й антитезу, яка розкриває іншу її сторону. І це лише момент на шляху пізнання істини. Отже, теза – Бог як Абсолютне Божество Ніщо (негативний шлях пізнання) й антитеза – Бог як Абсолютне в Собі самовідношення (позитивний шлях пізнання).

Негативний шлях пізнання в християнстві пов'язаний з апофатичною теологією, в першу чергу представлено іменем Діонісія Ареопігита, автора містичних творів (V–VI ст.), який, інтерпретуючи, творчо розвиває думки Платона. Його роздуми зводяться до того, що Божество немає тих якостей, якими ми його наділяємо. Воно є ніхто, ніщо, ніяке, воно, навіть, не є, оскільки буття є вже відношенням. «Цей негативний, апофатичний шлях, – пише російський богослов В. Лосський, – прагне пізнати Бога не в тому, що Він є, а в тому, чим Він не є» [4, 204]. Але ця ідея не належить релігії, яка є (лат. religio) зв'язком. Бог виступає тут як Абсолютне Божество Ніщо, яке перебуває поза творінням і релігією. Логіка іконоборчих рухів у цьому контексті стає більш зрозумілою і при зверненні на томос папи Лева Великого, який був прийнятий на Халкедонському Соборі (451 р.) і утвердив: «... одного і того ж сина, досконалого в Божестві і досконалою в людськості, істинного Бога й істинну людину ... у двох природах незлитно, незмінно, нероздільно і нерозлучно» [3, 52]. Тому і закиди стосувались не стільки зображуваності людської природи, скільки можливості зображення Божественної природи Христа. Реформаційні рухи в Європі ідейно наслідували іконоборців, однак відкинули їхню догматичну і філософську логіку. У своїх судженнях вони опирались, перш за все, на авторитет Святого Письма, особливо в тих місцях, де йде мова про те, що Бог є дух і його ніхто ніколи не бачив, а також на застереження проти ідола-поклонства.

Однак, поряд з цим негативним шляхом у теології відкривається шлях позитивний, означений як «катафатичний». Бог сокровений, який перебуває за межами того, що його відкриває є також тим Богом, який Себе відкриває нам. Йому притаманні всі позитивні якості (любов, мудрість, благість), але не в банально-приземленому значенні цих понять для людини. Бог як Абсолютне в Собі самовідношення є Свята Трійця, триособистісна єдина сутність. Захисники ікон, особливо вже після VII Вселенського Собору, розвинули цілу плеяду ідей на противагу іконоборцям. Так Іван Дамаскин говорить про сутнісний характер образу, але не як копію першообразу, а як

про подобу прототипу. Теодор Студит мислить категоріями Плотіна і вводить поняття «внутрішнього ейдосу» як відношення між образом і першообразом: першообраз у зображенні знаходиться по своїй подобі, а не по сутності. Як бачимо, сутність Бога в мислителів розглядалась як щось Абсолютне в собі і невиразиме через природу мистецтва, однак виразимим є першообраз, який у зображенні є його прототипом.

З падінням Візантії, в Західній Європі у цей час формується нове розуміння природи мистецтва, пов'язане концептуально з думками Арістотеля, який вічні ідеї, на відміну від Платона, розглядав не самі по собі, а як щось, що іманентне самим же речам, які виступають конкретним буттям і характеризуються взаємодією матерії і форми. Мистецтво розглядається ним не як «богонатхненний акт», а як вид людської діяльності. Такий підхід до природи мистецтва в різних інтерпретаціях і став поштовхом до пошуку нового вираження художнього образу в сакральному мистецтві.

Так Відродження, ідейно натхненне гуманізмом, у центр свого світогляду ставить людину та її індивідуальність, таким чином антропологізуючи Божественний Абсолют, образ якого мислить як духовну сутність тілесного.

Просвітництво, хоч і вносить своєрідну новизну в розуміння сакрального образу, зокрема, критерієм художньої правди починає вважатися відповідність образу навколишній реальності, однак скочується до прірви зникнення внутрішнього ейдосу, як чогось суб'єктивно іманентного, що не належить предмету. Таким чином, форма внутрішньо властивої ідеї твору відтворюється в суб'єктивно-емпіричному пережитті глядача.

Модерне розуміння сакрального образу проникнуте абсолютним нехтуванням особистісно існуючого як цілісного розуміння духовної монади. Образ розкладається на субстанційний дуалізм конструкцій (кубізм), чи розруху всієї духовно-внутрішньої сутності (абстракціонізм). Однак, у певних сферах естетики і мистецтва поняття художнього образу філософсько осмислене таким явищем як феноменологія, зокрема, розумінням інтенціональності пізнання об'єкта, що призводить до відриву від просвітницького іманентизму. Це у свою чергу дало поштовх до актуалізації східно-християнської культури, її теорій про сакральний образ.

Постмодернізм, який визначається Г. Грудзінським як «цирк цивілізації, що втратила віру в себе і продалась за безцінь» [2, 26],

не відкидає Абсолют Бога як метафізичну і релігійну цінність, однак у душі Ніцше іронізує його авторитет, скептично озираючись у минуле. Такий настрій спостерігаємо й у відродженні сакральних цінностей, знехтуваних попереднім століттям (двома світовими війнами, комуністичним режимом, нігілістичним світосприйняттям). Так можна констатувати про замкненість образу в церковному мистецтві в рамки наслідування і повторення. Таким чином, втрачається зв'язок з дійсністю, із її суспільною свідомістю, еволюція образу обмежується калькою минулого, а гносеологічна функція підмінюється іманентним відображенням мертвих епох. У цьому контексті отримуємо не відродження втрачених культових і культурних цінностей, а обмежену їх інтерпретацію. При тому забувається основоположна роль художнього образу, який згідно І. Дамаскина, призначений «для дороговказу, знання, для одкровення й оприлюднення тайного...» [1, 162]. Цей образ завжди повинен відігравати провідну роль у релігійному та й світському мистецтві загалом, бути наріжним каменем і виразником суспільної свідомості.

1. *Бычков В. В.* Малая история византийской эстетики. – К.: Путь к истине, 1991.

2. *Жицінський Ю.* Бог постмодерністів. – Львів: УКЦ, 2004.

3. *Каллист Уер.* Православная церковь / Пер. с англ. Г. Вдовина. – М.: ББН св. апостола Андрея, 2001.

4. *Лосский В. Н.* Очерк мистического богословия восточной церкви. Догматическое богословие. – М.: СЭН, 1991.

Голубкова А. С.*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Серед питань, із якими людство вступає в третє тисячоліття, найбільший інтерес викликають питання щодо людської особистості, її сучасне становище і подальша доля. Адже проблеми глобалізованого світу мають дуже великий і досить негативний вплив на моральний розвиток та ствердження особистості. Так деякі психологи та соціологи визначають досягнення науки найвищою цінністю культури, а науково-технічний прогрес шляхом у «золотий вік», ігно-

* Викладач Київського національного економічного університету

руючи інші, більш важливі фактори, саму сутність людини, покладають надію фактично тільки на науку і техніку, на загальну автоматизацію і комп'ютеризацію суспільства, яким керуватимуть учені і спеціалісти окремих галузей науки і техніки. Рядовій же людині готується роль пасивного продукту техноструктури, що жорстко детермінована внутрішньою логікою технічних систем. Але, на щастя, є такі філософи, як Е. Фромм, М. Гайдеггер та їх, прихильники, які вбачають у науково-технічному прогресі досить багато недоліків для морального розвитку, адже усякий прогрес, як відомо, водночас супроводжується і певним регресом. Таким чином, деяка запрограмованість у сучасній науці і техніці витісняє емоційно-особисте і спонукає людину діяти виключно за логікою об'єктивних зв'язків предметів і явищ дійсності, отже знімають із неї відчуття відповідальності за результати своєї діяльності. Отже, подальший розвиток науково-технічного прогресу може призвести до згасання окремих сфер духовної культури.

Бурхливий розвиток науки і техніки, постійне зростання вимог до людини зробили її життя надто стрімким і вона не в змозі все побачити й осмислити. Розірвавши безросередні зв'язки з дійсністю, сучасна людина в основному сприймає світ на базі старих уявлень і знань. Це зумовлює розрив між тим, що відбувається в зовнішньому відносно людини середовищі, і тим, що зафіксувалось відносно її свідомості і чим вона оперує, як своїм духовним фондом.

Наростаюча тенденція до машинізації і автоматизації, збільшуючи продуктивність праці, дедалі робить людину залежною від виробничого процесу, «розумні» машини перетворюються у своєрідних тиранів безжалісних і безкомпромісних у своїх вимогах до людей, не прощають їм будь-якої неузгодженості і відступу від закладених у них програм. При цьому не враховується, що технічна система і система психічної діяльності людини можуть бути представлені як динамічні системи, що протистоять одна одній, кожна з яких підкоряється своїм законам. Примушуючи людину пристосовуватись, ускладнюючи й інтенсифікуючи виробничий процес, посилюючи над нею контроль, техніка і технологія роблять її діяльність «зв'язаною», а саме життя набирає рис «закодованості» ззовні.

У зростанні абстрактності, кількості понять, формул, умовних знаків, у надмірі вербального матеріалу, що служать своєрідними «фільтрами» щодо багатоманітних форм і видів впливу, деякі автори бачать біду сучасних людей, одну із причин їхнього інтелектуаль-

ного еkleктизму, соціальної пасивності і навіть невігластва щодо досить банальних предметів і явищ.

Якщо у дорослих тяжіння до розумності і грамотності може йти на шкоду емоційно-особистому і часом є причиною неясного відчуття дисгармонії, виключаючи меланхолію і огиду до життя, то у дітей перевантаження раціонально-смісловим інформаційним матеріалом викликає низку хвороб і розладів, почуття власної неповноцінності, комплекс невдахи, – стиснутість, озлобленість, байдужість, нелюбов до освіти взагалі і до школи зокрема.

Раціоналізація усіх форм активності, діяльності, відношень, все більше проникнення в психіку раціональних моментів, відхід від емпіричних контактів із явищами дійсності, дії за логікою, що задана засвоєними знаннями, робить людину більше інформованою, але не більш розумною, творчою і гуманною.

Сьогодні відбувається інтенсивний пошук світоглядних орієнтацій особистості, які повинні дати відповідь на злободенні запити про способи виживання та шляхи гармонізації внутрішнього людського буття.

На новому етапі розвитку суспільства у людини виникає, з одного боку, відчуття свободи особистої діяльності, творчості, а з іншого – відчуття втрати точки опори, якою вона володіла завдяки відносно стабільному життю соціалістичної формації. Поклоніння ідеалам недалекого минулого і водночас прагнення до визначення нових цінностей капіталістичного способу існування несе в собі загрозу внутрішньої розірваності, суперечності, що сприяє зародженню страху, тривоги, неврозу. Таким чином, важливим стає питання про здатність особистості до маневрування в новому життєвому просторі, про здатність прислухатися до своєї природи, внутрішнього духовного стану, про здатність знайти сенс свого буття, тобто самореалізуватися, самоздійснитися.

Самореалізація особистості – це подолання, зняття внутрішнього конфлікту та повернення до душевної гармонії не тільки через усвідомлення суперечливих чинників свого існування, але і через почуття. Переживання людини – це єдине, що дано їй безпосередньо. Очевидність для неї її переживань є основою ідентичності її особистості. Самореалізація – це процес самоздійснення людини в просторі людського спілкування, завдяки вільному екзистенційному вибору. З одного боку, якщо потенціал саморозвитку все одно є, то ніякої спеціальної активності ніби й не потрібно. Але з іншого, – якщо

людина не звертає уваги на свою особистість, не навчається розуміти себе, свої прагнення та настанови, якщо вона не дбає про своє оточення і погоджується на випадкову для себе діяльність, якщо вважає, що зовсім забути про себе, присвятивши своє життя іншій людині, – це велика чеснота, вона поступово позбавляється можливості самотворення, актуалізації власних потенцій. Її розвиток стає дедалі повільнішим, утрачаючи не лише швидкість, але й гармонійність. Особистості, спрямовані на зростання на будь-якій віковій сходинці, врешті-решт присвячують себе саме тій справі, якої завжди прагнула їхня душа.

Коли людина починає несамовито будувати своє життя під прапором якогось особливого духовного пошуку, якоїсь таємної місії, специфічної аскези з регулярними медитаціями, суворими дієтами, езотеричними книгарнями і психотерапевтичними тусовками, у неї, як правило, ні на що інше не вистачає сил і часу. Життя стає в чомусь дуже штучним, несправжнім, далеким від вільного самотворення. Воно обертається на суцільну демонстрацію своєї вишуканості, елітарності, несхожості на примітивного обивателя.

Якщо особистість розвивається, вона відчуває глибинне задоволення від цього руху вперед саме зараз, тут і тепер. Їй можуть ставати на заваді якісь серйозні обставини, депресивні або тривожні стани, але все одно відчуття внутрішніх змін, які безумовно, викликають і зміни зовнішні, є дуже позитивними, енергомісткими переживаннями. Той, хто відчув цю насолоду керованого власноруч саморуку, навряд чи захоче коли-небудь відмовитися від захопливого поступу вперед.

Самотворення – найістотніша життєва потреба і найнебезпечніша діяльність. Можна забути про неї, можна бути до неї неготовим, а можна почати штучно її форсувати, не зважаючи ані на внутрішні, ані на зовнішні умови.

Потенціал саморозвитку, самовдосконалення закладено в кожній людині. Навіть найнесприятливіші умови дорослішання не можуть остаточно зупинити, істотно загальмувати цей рух уперед. Як розгортається програма біологічного дозрівання, так відбувається і поступове, обережне, малопомітне втілення в життя незрівнянно складнішої програми особистісного розвитку, програми наближення до власної сутності, до глибинного єства.

Малий та середній бізнес в Україні. Навч. посібник. – К.: НАУ, 2003. – 368 с. Ціна без доставки – 15 грн.

Авторський колектив: **В. Є. Сахаров, Я. В. Белінська, О. В. Зав'ялова, О. Ю. Паценко, Н. І. Норіцина, І. Л. Радченко, Ж. М. Пустовіт, В. В. Ковтунець**

Запропонований навчальний посібник є результатом співпраці викладачів Національної академії управління та Університету Центрального Ланкаширу (Велика Британія) у рамках проекту REAP (Регіональне академічне партнерство), здійсненого у 1998-2002 рр. під егідою Британського Фонду Ноу Хау та Британської Ради в Україні.

У посібнику читачам пропонуються сім модулів, що охоплюють найбільш важливі теоретичні та практичні аспекти становлення та розвитку малого та середнього бізнесу, спираючись на багатий міжнародний досвід і вже існуючу вітчизняну практику роботи у даній сфері.

Математика для економістів. Основи елементарної математики. – К.: НАУ, 1999. – 240 с. Ціна без доставки – 7 грн.

Автори: **В. В. Барковський, Н. В. Барковська.**

Посібник містить основні поняття, методи та формули математики середньої школи, які необхідні для засвоєння багатьох дисциплін вищих економічних навчальних закладів, коледжів.

Посібник призначений для абітурієнтів та студентів-першокурсників, він може бути корисним усім бажаючим систематизувати свої знання з основ елементарної математики, а

також для проведення пропедевтичних занять з елементарної математики у вищих навчальних закладах та коледжах.

Фінансовий менеджмент: Курс лекцій. – К.: НАУ, 2004. – 506 с. Ціна без доставки – 35 грн.
Авторський колектив: М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, О. А. Стороженко. За наук. ред. д.е.н., проф. Єрмошенка М. М.

У даному навчальному посібнику, який зроблено у вигляді курсу лекцій, викладено матеріал, котрий дає системне змістовне уявлення щодо управління капіталом. Комплекс питань, що стосуються фінансово-кредитних відносин на макро- і мікрорівні з точки зору міжнародних стандартів фінансового розвитку, дозволяє сформувати у читача глибоке уявлення про взаємозв'язки комерційної діяльності підприємств з державним механізмом регулювання монетарної сфери через розробку і реалізацію фінансової і грошово-кредитної політики в Україні. Включає тезаурус з більш як 700 понять, використаних в курсі лекцій.

Представляє інтерес для студентів вищих навчальних закладів, наукових працівників, викладачів, аспірантів, практичних працівників, а також усіх тих, хто цікавиться фінансовим менеджментом.

Маркетинговий менеджмент: Навч. посібник. – К.: НАУ, 2001. – 204 с. Ціна без доставки – 10 грн.

Автор: М. М. Єрмошенко

У навчальному посібнику викладено теоретичні, методологічні, методичні та практичні засади управління маркетинговою діяльністю як сучасного напрямку стратегічного менеджменту. Наведено механізм управління маркетингом у складі принципів, функцій, структур, методів, інструментів і стратегій управлінської діяльності.

Призначений для студентів, аспірантів і викладачів, а також буде корисним для фахівців, які займаються маркетинговою діяльністю.

**УКРАЇНА В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ТА
ПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Упорядник Л. І. Буряк
Верстка О. О. Кривонос
Літературний редактор Н. М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 15.02.2006. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaC».
Ум.друк.арк. 15,9. Обл.-вид. арк. 16,8. Наклад 200 прим.
Замовлення № 38.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії АТЗТ «Атопол»
м. Київ, пр. Красних Козаків, 9.
atopol_inc@ukr.net